

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENİ BÜYÜK OYUN KAPSAMINDA
RUSYA-AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdul Qahar NOOR

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat İncelemeleri Bilim Dalı

AĞUSTOS, 2023

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENİ BÜYÜK OYUN KAPSAMINDA
RUSYA-AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdul Qahar NOOR
(Y1912.300004)

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat İncelemeleri Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Cem OĞULTÜRK

AĞUSTOS, 2023

ONAY FORMU

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Soğuk Savaş Sonrası Yeni Büyük Oyun Kapsamında Rusya ve Afganistan İlişkileri” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça ’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.
(16/08/2023)

Abdul Qahar NOOR

ÖNSÖZ

Çalışma sürecinde her türlü yol gösterici olan, olumlu tavrıyla beni cesaretlendiren, bilgi ve birikimleriyle çalışmama farklı açılardan bakmamı sağlayan beraber çalışmaktan ve her zaman öğrencisi olmaktan gurur duyduğum değerli danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Cem OĞULTÜRK'e sonsuz teşekkür ederim.

Ayrıca bu çalışmamda bana destek olan tüm bilgi ve birikimlerini benimle paylaşan değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Murat JANE, Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA ve Doç. Dr. Ozan ÖRMECI olmak üzere tüm değerli hocalarıma ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak tüm hayatım boyunca yanımda olan, aldığım kararları her zaman destekleyen, sadece bu çalışma sürecinde değil tüm hayatım boyunca beni cesaretlendiren ve moral veren değerli aileme ve arkadaşlarıma sonsuz şükranlarımı sunar ve teşekkür ederim.

Ağustos, 2023

Abdul Qahar NOOR

SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENİ BÜYÜK OYUN KAPSAMINDA RUSYA-AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

ÖZET

Afganistan jeopolitik konumundan dolayı uluslararası güçler için stratejik öneme sahiptir. Sınır güvenliği, kaçakçılık, terörizm ve uyuşturucu ticareti gibi konular bölge ülkeleri ve özellikle de Rusya için önem arz etmektedir. Afganistan'da uzun süredir devam eden istikrarsızlık ve terörizm gibi tehditlerin Rusya'ya yayılması iç güvenliğini ve bölgedeki çıkarlarını etkilemektedir. Afganistan, enerji hatları ve ticaret yolları için stratejik bir geçiş noktası olarak önemlidir. Ülkenin istikrara kavuşturulması, bölgenin genel istikrarı için önemlidir. Rusya, bölgenin istikrara kavuşturulmasına katkıda bulunarak kendi güvenliğini sağlamlaştırmayı amaçlamaktadır. Ülkedeki istikrarsızlığın getirdiği işsizlik ve güvenlik sorunları göç dalgalarına neden olmuştur. İç güvenliğin olmaması nedeniyle nüfus sayımları tam olarak yapılamamış ve tahmini sayının 40 milyon civarında olduğu düşünülmektedir. Afganistan'ın doğu ve güneyinde Pakistan, batısında İran, kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğusunda ise Çin ile küçük bir sınır olan ülkedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) liderliğinde iki ayrı ideolojik, ekonomik ve siyasi bloklardan oluşan ve bu iki blok arasında yaşanan kendine özgü özellikleri bulunan döneme Soğuk Savaş dönemi olarak ifade edilir. Yukarıdaki bu argümanlar ışığında çalışmanın amacı Soğuk Savaş sonrası Yeni Büyük Oyun kapsamında Rusya-Afganistan ilişkilerinin dün, bugün ve geleceği hakkında münasebetleri ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Yeni Büyük Oyun, Rusya, Afganistan, ABD

RUSSIA-AFGHANISTAN RELATIONS AFTER THE COLD WAR WITHIN THE SCOPE OF THE NEW GREAT GAME

ABSTRACT

Afghanistan has strategic importance for international powers due to its geopolitical location. Issues such as border security, smuggling, terrorism and drug trade are important for the countries of the region and especially for Russia. The long-standing instability in Afghanistan and the spread of threats such as terrorism to Russia affect its internal security and interests in the region. Afghanistan is important as a strategic transit point for energy lines and trade routes. Stabilizing the country is important for the overall stability of the region. Russia aims to strengthen its own security by contributing to the stabilization of the region. Unemployment and security problems brought about by the instability in the country have caused waves of migration. Due to the lack of internal security, censuses could not be made completely and the estimated number is thought to be around 40 million. Afghanistan is a country with Pakistan in the east and south, Iran in the west, Turkmenistan, Uzbekistan and Tajikistan in the north, and a small border with China in the east. In addition, the period that consists of two separate ideological, economic and political blocs under the leadership of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and the United States of America (USA) and has its own characteristics experienced between these two blocs is also referred to as the Cold War period. In the light of these arguments above, the aim of the study is to reveal the past, present and future relations of Russia-Afghanistan within the scope of The New Great Game after the Cold War.

Keywords: Cold War, New Great Game, Russia, Afghanistan, USA

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
I. GİRİŞ	1
A. Tezin Konusu.....	1
B. Tezin Amacı.....	2
C. Tezin Araştırma Sorusu ve Hipotezi.....	2
D. Tezin Yöntemi	3
E. Kaynakların Değerlendirilmesi.....	3
II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	7
A. Büyük Oyun (The Great Game) Kavramı	7
B. Yeni Büyük Oyun (The New Great Game) Kavramı	9
C. Soğuk Savaş Kavramı.....	11
1. Soğuk Savaşın Tarihsel Gelişimi	12
2. Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik Teori ve Yaklaşımlar	13
III. TARİHSEL ÇERÇEVE	16
A. Soğuk Savaş Öncesi Afganistan-Rusya İlişkisi.....	16

B. Soğuk Savaş Dönemi Afganistan-Rusya İlişkisi	18
1. SSCB'nin Afganistan'a Nüfuz Etme Çabaları.....	18
2. Afganistan'ın SSCB tarafından İşgali Dönemi	20
3. SSCB'nin Afganistan İşgaline Karşı Direniş Hareketleri.....	22
4. SSCB'nin Afganistan İşgalinde ABD'nin Kilit Rolü	24
5. SSCB'nin Afganistan İşgalinde Yaşanan Hukuksal Tartışmalar.....	25
C. Afganistan'ın SSCB İşgalinde Pakistan ve İran İlişkileri.....	27
1. Afganistan Pakistan İlişkileri	28
2. Afganistan İran İlişkileri	30
D. Yeni Büyük Oyun Kapsamında Afganistan-Rusya İlişkilerinin Ana Hatları...	44
1. Sovyet İşgali ve Sonrası Dönem	44
2. Sovyetlerin Çöküşü Sonrası İlişkiler	44
3. Afganistan'daki İstikrarsızlık ve Taliban	45
4. 2001 Sonrası Rusya'nın Rolü	45
5. Rusya'nın Gelecekteki Rolü	46
E. Soğuk Savaş Sonrası Yeni Büyük Oyun Kapsamında Afganistan'ın Diğer Devletlerle İlişkileri	47
1. ABD	47
2. Rusya Federasyonu	48
3. İran	48
4. Pakistan	49
5. Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan	50
6. Çin.....	51
7. Türkiye	51
IV. SSCB'NİN AFGANİSTAN'DAN ÇEKİLMESİYLE TALİBAN DÖNEMİ VE GÜNÜMÜZDE RUSYA-AFGANİSTAN İLİŞKİSİ	53
A. 1992-1994 Mücahitler Dönemi.....	53

B. 1996-2001 Taliban Dönemi.....	54
1. Taliban'ın Ortaya Çıkışı	55
2. ABD ve Taliban İlişkileri.....	57
3. Taliban Yönetiminin İktidara Gelme Süreci.....	58
4. Taliban Yönetimine Karşı Olan Devletler	60
5. Taliban Yönetimine Destek Olan Devletler.....	61
6. Taliban-El Kaide İlişkisi	63
C. 11 Eylül Sonrası Afganistan-Rusya İlişkisi.....	66
1. 11 Eylül Saldırıları, ABD ve NATO Müttefiklerinin Afganistan Müdahalesi.....	66
2. Rusya'nın Afganistan-ABD İlişkileri Üzerine Etkisi	67
3. Rusya'nın Afganistan-Çin İlişkileri Üzerine Etkisi	68
D. Soğuk Savaş Sonrası Afganistan-Rusya İlişkileri ve Taliban Dönemlerinin Değerlendirilmesi	71
1. I. Taliban Dönemi Afganistan-Rusya İlişkileri.....	72
2. II. Taliban Dönemi Afganistan-Rusya İlişkileri	73
E. Afganistan-Rusya İlişkisinin Geleceği	76
V. SONUÇ.....	79
VI. KAYNAKÇA	82
ÖZGEÇMİŞ.....	92

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
IŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
ISKP	: Islamic State – Khorasan Province (Horasan İslam Devleti)
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
BM	: Birleşmiş Milletler
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BRI	: Belt and Road Initiative (Bir Kuşak Bir Yol)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Sovyetler Birliği
ISAF	: Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü
RSM	: Kararlı Destek Misyonu (Resolute Support Mission)
ADHP	: Afganistan Demokratik Halk Partisi
USA	: United States of America
USSR	: Union of Soviet Socialist Republics
ISI	: Inter-Services Intelligence (Pakistan İstibarat Teşkilatı)

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

- Şekil 1. 1885 Büyük Oyun sırasında İngiliz Batı Asya Haritası, Rus ve Türk İmparatorlukları, Kaçar İran, Rus Türkistanı'nın güney sınırları, Afganistan ve Batı Britanya Hindistanı..... 7
- Şekil 2. Büyük Oyun dönemini açıklayan Siyasi karikatür, Afganistan Emiri Şir Ali Han ve Rus ayısı ile İngiliz aslanı (1878)..... 8
- Şekil 3. "Bir Kuşak, Bir Yol" ülkeleri..... 69

I. GİRİŞ

A. Tezin Konusu

Truman Doktrininin ilan edilmesinden SSCB'nin dağılmasına (1991) kadar süren, ABD liderliğindeki batı bloğu ve SSCB liderliğindeki doğu bloğu olmak üzere iki süper güç arasındaki uluslararası siyasi ve askeri gerilim Soğuk Savaş olarak adlandırılmaktadır. Afganistan ise Asya kıtası ve Avrasya kıtası arasında açılan önemli bir kapı görevi gören ülke konumundadır. Afganistan'ın üzerinden geçen tarihi İpek Yolu ve bu yolların ticaret ile askeri açıdan önemi, eski zamanlardan beri bölgeyi fethetmeye hevesli birçok yayılmacı gücün nüfuz mücadelesi sebebi olmuştur. 19. yüzyılda dönemin büyük güçleri olarak bilinen İngiltere ve Rusya bölgeye hakim olan “*Büyük Oyun*”u başlatmışlardır. Bu yüzden Rusya-Afganistan ilişkisini soğuk savaş dönemi öncesi ve sonrası olarak konuya hâkim olmak bugünü ve yarının neler getireceğini ortaya koyması açısından konunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Afganistan’a ABD’nin hâkim olmak istemesinin ardında ABD-Rusya Mücadelesinin Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında da bu mücadelenin devam ettirdiğini ortaya koyması açısından da bu çalışma önem arz etmektedir. Afganistan Orta Asya’da bir koridor olduğu için tarihin farklı dönemlerinde Orta Asya’yı ele geçirmek isteyen büyük güçlerin hedefi olmuştur. Uluslararası ilişkiler literatüründe “Büyük Oyun” olarak adlandırılan bu mücadele, 19. yüzyılın büyük bir bölümünde Rusya ve İngiltere ile devam etmiştir. 11 Eylül 2001 ABD’ye karşı saldırılardan sonra ABD ve NATO müttefiklerinin Afganistan’a müdahalesiyle oyun sahası ve üssü yine Afganistan’dır ancak farklı aktörlerle “Yeni Büyük Oyun” başlamıştır. Bu nedenle Afganistan’ı Orta Asya’daki büyük güçleri dengeleyen, dengeleyici bir aktör olarak tanımlayabiliriz.

B. Tezin Amacı

Afganistan, Rusya için neden önemli olduğu sorusuna araştırmalar ışığında yanıtlamak ve bu sorunun cevabını aydınlatmak için hazırlanmıştır. Bu alışmada Afganistan'ın Soğuk Savaş sonrası Yeni Büyük Oyun kapsamında Avrasya jeopolitiğindeki konumunu belirleyerek Rusya-Afganistan ilişkisini ortaya koymaktır. Şimdiye kadar, bu konuda çok farklı araştırmalar yapılmış olsa da her geçen gün bu ilişkilerin farklı yönleri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Afganistan'ın Rusya ile ilişkisi Avrasya jeopolitiğindeki etkilerinin bir analizi bu çalışma ışığında sunulmakta ve literatür boşluğunun doldurulmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca Afganistan'ın jeopolitik konumunun önemini dünyaya göstermek ve Afganistan'ın stratejik konumunun küresel ve bölgesel güç için rekabetçi bir arenaya dönüşmesini analiz etmek faydalı olacaktır. Afganistan'daki Soğuk Savaş sonrası istikrarsızlığın ve iç savaşın tek nedeni, Rusya gibi büyük güçlerin ve büyük ulusların bölgeye müdahale etmesi ve oradan da Avrasya'daki etkisini artırarak dünya hakimiyetini sürdürmesiydi. Bu bakımdan bu konu ile ilgili araştırmaların eksikliğine dikkat çekilmiş olup, *"Soğuk Savaş Sonrası Yeni Büyük Oyun Kapsamında Rusya-Afganistan ilişkileri"* konusunun çalışılması önem arz etmektedir.

C. Tezin Araştırma Sorusu ve Hipotezi

Araştırma Sorusu: Afganistan, Rusya için neden önemlidir?

Araştırma Hipotezi: Afganistan'ın jeopolitik konumundan dolayı ortaya çıkabilecek her türlü gerilim, aşırıcılık ve istikrarsızlık Rusya'nın iç güvenliğine ve bölgedeki çıkarlarına tehdit olarak değerlendirilmektedir.

Afganistan'ın jeopolitik konumu, Rusya için bir dizi stratejik endişeyi ve çıkarı beraberinde getirmektedir. Terörizm tehdidi, sınır güvenliği, nüfuz mücadelesi ve enerji iletimi gibi konular, Rusya'nın Afganistan'daki gelişmeleri yakından takip etmesine ve bölgedeki duruma müdahil olmasına neden olmaktadır.

D. Tezin Yöntemi

Bu çalışmada Afganistan'ın Avrasya jeopolitiğindeki konumu araştırılarak ve ülkeye yönelik Rusya gibi büyük güçlerin bölgesel ve küresel güç politikaları incelenmiştir. Tezde benimsenen yöntem, içerik analizine dayalı nitel bir araştırma yöntemidir. Tez hazırlama sürecinde Türkçe kitaplara, çeşitli dergilere, tezlere ve konulara ilişkin raporlara başvurulmuştur. Ayrıca Afganistan ve İran'da yazılmış Farsça kaynaklar taranıp okunduktan sonra elde edilmiş ve yorumlanmıştır. Çalışma süresince konuyla ilgili güvenilir bir bilgi kaynağı sağlanarak elde edilen veriler analiz edilerek mantıklı sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Soğuk Savaş sonrası Afganistan'da yaşananlar, Avrasya jeopolitiğinin Afganistan'ı nasıl etkilediği ve Afganistan'ın coğrafi konumu nedeniyle Avrasya'daki stratejik konumu gibi kilit konuları tüm boyutlarıyla Rusya-Afganistan ilişkileri çerçevesinde incelenmiştir.

E. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızda kullandığımız kaynaklar genel itibariyle Soğuk Savaş Sonrası Yeni Büyük Oyun Kapsamında Rusya-Afganistan İlişkilerini ortaya koyan çalışmalardan oluşmaktadır. Çalışmamız esnasında kullandığımız kaynaklar arasında ilk sırada Ulises Klyszcz (2021) yer almaktadır. Yazar çalışmasında ABD-Afganistan ilişkisi çerçevesinde ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle Taliban'ın Afganistan'da etkili olmaya başladığı dönemlerde Afgan askerlerinin ülkeyi terk ettiğini, Özbekistan Hükümetinin mülteci kampları kurduğunu, Tacikistan Hükümetinin Afgan sınırının güvenliği konusunda yardım çağrısında bulunduğunu anlatmıştır. Buna karşın ABD-Afganistan ilişkisinin yanında ABD'ye göre daha az ilişkileri olarak görünse de Afganistan da yaşanan iç karışıklık da Rusya'nın da ABD kadar etkili olduğu çalışmada ayrıca anlatılmaktadır.

Bu çerçeve de Rusya'nın Afganistan konusunda stratejisi; 1989 da SSCB'nin Afganistan'dan geri çekilmesi, 1991 de SSCB'nin çöküşü, 1992 de Necibullah'ın düşüşü, 1992-1997 Tacikistan Savaşı, 1994-1995 de Taliban'ın yükselişi ve daha sonra 2001 yılında Afganistan'daki ABD operasyonu ile 2014-2015 de IŞİD'in yükselişiyle şekillenmiştir. Rusya'nın bu noktada amacı

Afganistan da iç savaşı çözmek olmadığını, Afganistan da yaşanan istikrarsızlık ile Rusya'nın Orta Asya'da ki varlığını devam ettirmek için kendi güvenliği koruma çabaları olmuştur.

Janse (2021) çalışmasında Afganistan'dan kaynaklanan güvenlik riskleri, Rusya'ya veya Orta Asya'ya yayılması düşünülen terörizm, cihatçılık, uyuşturucu, radikal unsurlarının varlığı ve siyasi istikrarsızlık Rusya'nın Afganistan konusunda ilişkilerini ve bu konudaki amacını ortaya koyduğunu anlatmaktadır. Bu çerçevede Rusya'ya yönelik Afganistan'dan kaynaklanan güvenlik tehditlerinin kontrol altına alınmasına paralel olarak, Rusya'nın bu amaçla yalnızca sınırlı kaynaklar ayırmasına rağmen, Orta Asya da güvenlik konularındaki konumunun güçlendirilmesi, Rusya'nın temel ilgi alanlarından birisi olmuştur.

Rusya, ortak bir düşmanla savaşmak için askeri bir varlık orada olsa bile, ABD askeri tesislerini eski SSCB'nin Orta Asya cumhuriyetlerinden uzak tutmak için nüfuzunu kullanmaktadır. Bunda, bölgede zaten güçlü bir ekonomik etkiye sahip olan ve bölgede artan güvenlik çıkarlarına sahip olan Çin'in de yardımcı olması da düşünülmekte olduğu çalışma da ifade edilmektedir. Genel olarak bakıldığında Rusya-Batı ilişkilerine ek olarak Rusya-ABD ilişkilerinin de güvenlik, tırör, uyuşturucu ve mülteci akışları konusunda Afganistan üzerinde ortak çıkarları bulunmasına rağmen gelecekte bu ülkelerin işbirliği de karmaşık olduğu ifade edilmiştir. ABD-Rusya küresel rekabeti ise Afganistan konusunda da her fırsatta gerçekleştirilen adımlar ile yaşandığını ve AB de kendi şartlarına göre Afganistan da yaşanan iç savaşı normalleştirmek için adımlar da attığı çalışmada anlatılmıştır.

Mubarez (2021) çalışmasında Afganistan'ın dünya siyasi tarihinde önceliği olduğunu ve bu yüzden stratejik konuma sahip olduğu ifade edilmiştir. 18. Ve 19. Yüzyılda Afganistan'ı kontrol etmek için Rusya ve İngiltere'nin siyasi, askeri ve ekonomik çatışma içerisine girmiştir. Bu noktada Afganistan 1918-1978 tarihleri arasında Rus etkisi altında iken 1978 de Afganistan'ın Ruslara karşı ulusal direniş başlatmıştır. Ulusal direnişin ardından SSCB'nin 1979 da Afganistan'ı resmen işgal etmiş ve bu işgale karşı Taliban yönetiminin ortaya çıkışı bugün de Afganistan'ın Rus işgalinden kurtulmasına rağmen halen varlığı devam etmesine sebep olduğu anlatılmıştır.

Erdoğan (2020) çalışmasında SSCB'nin dağılmasından sonra, Orta Asya'da kontrolü sürdürmek için başta Rusya, ABD ve Çin olmak üzere büyük güçler arasında şiddetli bir mücadelenin yaşandığı anlatılmıştır. Uzun yıllar önce Rusya ile İngiltere arasındaki rekabetin yaşandığı ve bu rekabetten büyük sıkıntılar çeken Orta Asya, bu kez de milletler farklılığının da dahil edilmesiyle yeni bir güç mücadelesi ile karşı karşıya kaldığı da bahsedilmiştir. Stratejik konumu ve enerji kaynağı nedeniyle de önemli bir bölge olan Orta Asya, Soğuk Savaş sonrasında önem kazanmıştır. Bu coğrafya, devletlerin kendilerinin aktif oyuncular olduğu, çevre güçlerin nüfuz için yarıştığı bir alan haline gelmiştir. Bu dönemde Orta Asya'da siyasi, ekonomik, etnik, dini ve sosyal zorluklar yaşanmıştır. Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgeleri üzerindeki jeopolitik mücadele, Rusya'nın bölgede hakimiyetini yeniden tesis etmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışmada bu bölgelerdeki mevcut stratejik ve ekonomik ilişkiler ile Afganistan'ın Orta Asya ve Hazar Denizi bölgesindeki jeostratejik ve jeoekonomik rekabet incelenmektedir.

Lewis (2020) çalışmasında 19. yüzyıldan beri Afganistan Rusya, için en güneydeki stratejik konumda bir ülke konumunda iken Batı ülkeleri için ise rekabet etme konumunda olmasını sağlayan bir ülke haline geldiği anlatılmıştır. Bu yüzden çalışmada anlatılanlara göre Rusya'nın, Taliban da dâhil olmak üzere Afganistan'daki çok çeşitli siyasi partiler ve silahlı gruplarla ilişkileri olduğu bilinmektedir. Rusya'nın bu noktada temel amaçlarından biri, herhangi bir barış anlaşmasının bölgedeki kendi jeopolitik konumunu güçlendirmesini sağlamaktır. Diğer amacı ise uzun vadede ABD'nin Afganistan dan çekilmesini sağlamak olduğu ifade edilmiştir.

Erman (2017) çalışmasında Afganistan'ın jeopolitik değerinin yüksek ülkelerden biri olduğu ve bu yüzden de Afganistan'ın neredeyse iki yüzyıldır büyük ülkelerin siyasetinin merkezinde yer alması anlatılmıştır. Bu çerçevede İngiltere ve Rusya, "Büyük Oyun" sırasında Afganistan'a yönelik özel politikalar benimserken, SSCB ve ABD Soğuk Savaş döneminde benzer yöntemler izlemiştir. Soğuk Savaş'ın sonunda SSCB Afganistan'a askeri müdahalede bulunmuş ve 2001 yılında ABD'nin askeri müdahalesi ile de Afganistan tarihinde bir başka dönüm noktası olduğu ayrıca ifade edilmiştir.

Karadere (2015) alışmasında milliyetiliğın, eğitimsizliğın yaygın olduğu bir ülkede istikrarlı bir hükümet kurulamaması, Afganistan'da bölgesel ve uluslararası güçlerin özgürce faaliyet göstermesine olanak sağladığı anlatılmaktadır. Bu yüzden de uluslararası ve bölgesel aktörler için bir savaş alanı haline gelen Afganistan toprakları, bugün Ortadoğu'daki birçok sorunun ana kaynağı olduğundan bahsedilmektedir.

II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Büyük Oyun (The Great Game) Kavramı

Büyük Oyun, 19. Yüzyılın güçlü devletleri arasında yaşanan bir siyasi güç rekabetidir. Hindistan'da varlığını sürdürmek ve bölgede güç kontrolünü elinde tutabilmek için Büyük Britanya ile Orta Asya ve Afganistan üzerinde varlığını sürdürebilmek için Rusya arasında devam eden istihbarat mücadelesi oyunudur. Bu terim ilk olarak İngiliz Kaptanı Arthur Conolly'nin mektuptaki bir cümlesinden esinlenmiştir: 'Önünüzde asil ve büyük bir oyun var' ('There is a great game, a noble game before you'). Akademik olarak ilk kez Profesör H.W.C. Davis, 10 Kasım 1926'da The Great Game in Asia (1800–1844) başlıklı bir sunumda Orta Asya'daki İngiliz-Rus rekabetini tanımlamak için "Büyük Oyun" teriminin kullanılması ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaştı (Yapp, 2000).

Şekil 1. 1885 Büyük Oyun sırasında İngiliz Batı Asya Haritası, Rus ve Türk İmparatorlukları, Kaçar İran, Rus Türkistanı'nın güney sınırları, Afganistan ve Batı Britanya Hindistanı

Kaynak: Library of Congress <https://www.loc.gov/>

Dijital ID: <http://hdl.loc.gov/loc.gmd/g7420.ct003768>

Yüzyıllar boyunca Cengizhan ve Timur gibi liderlerin hüküm sürdüğü Afganistan toprakları, Avşarlardan sonra, 1747 yılında kurulan Afganistan, Ahmed Şah Dürrani (Ahmed Şah Abdali) önderliğinde geniş bir alana yayılmış, Dürrani hanedan mensuplarının kendi aralarında çatışmaları ve anlaşmazlıklarından dolayı zayıf düşen Afganistan, Rusya ve İngiltere arasındaki ‘Büyük Oyun’un bir parçası olmuş, sonu gelmeyen çatışma dönemleri başlamıştır (Erdoğan, 2020, s. 995-996).

Büyük Oyun olarak bilinen dönem İngilizlerin ve Rusların kendi çıkarları ve sınırlarını genişletmek için farklı bahanelerle her iki tarafta bilmsel veya farklı amaçları öne sürerek casusları göndermeye devam ettiler. İngilizlerin endişe duydukları konu ise Rusların sınırları genişleterek Hindistan’daki çıkarlarını ve varlığını tehdit etmesidir. Dolayısıyla kuzeyden güneye doğru ilerleyen Ruslar, Türkistan bölgesinin çoğunu kendi sınırlarına katmayı başardı ve Afganistan’a kadar ilerlediler.

“SAVE ME FROM MY FRIENDS!”

Şekil 2. Büyük Oyun dönemini açıklayan Siyasi karikatür, Afganistan Emiri [Sir Ali Han](#) ve Rus ayısı ile İngiliz aslanı (1878)

Kaynak: [Sir John Tenniel](#) 1820-1914) - [Punch](#) dergisi, 30 Kasım, 1878.

Özellikle 19. yüzyılda bu bölgede Rusya ve İngiltere'nin 'Büyük Oyun' teorisi bağlamında güç mücadelesi içine girmesi ve bu coğrafyayı istikrarsızlaştırması, günümüze kadar yaşanan sorunların ve zorunlu göç sürecinin kapısını aralamıştır (Çini, 2021, s. 268).

Klasik Büyük Oyun döneminde Afganistan'ın Emiri Şir Ali Han iki güç arasındaki rekabetlere aciz kalarak ilişkileri sürdürmeyi de başaramadığı için 1878 yılında II. İngiliz-Afgan Savaşı patlak verince Afganistan Gandemak Anlaşması ile İngilizlerin kontrolü altına geçiyor ve Şir Ali Han'ın yerine yeni Emir olarak Abdurrahman Han atanıyor, böylelikle uzun bir süre Afganistan İngilizlerin kontrolü altında kalmaya mecbur bırakılıyor. Çarlık Rusyası ile İngiltere arasındaki rekabet 1907 yılında imzalanan anlaşma ile son bulduğu belirtilmektedir. Her iki ülke için de savunulabilir sınırlar belirlendi. Anlaşmaya göre Rusya ve İngiltere, Afganistan'ı tampon bölge olarak kabul etti. Afganistan'ın dış politikası İngiltere'ye bağlıydı. İran'ın kuzeydoğu Rusya ve güney İngiliz bölgeleri ilan edildi, orta kesim ise tarafsız kaldı.

B. Yeni Büyük Oyun (The New Great Game) Kavramı

Rusya, İngiltere ve ABD gibi büyük güçlerin dünya hegemonyası için mücadele verdiği geopolitik bölgeler, Halford John Mackinder'in işaret ettiği Heartland Bölgesi ve Nicholas J.Spykman'ın tanımıyla Rimland Bölgesi uluslararası gücü elde tutabilmek için önemli geostratejik ve geopolitik bölgelerdir. Mackinder'in Heartland teorisi, Soğuk Savaş dönemi boyunca stratejistler ve siyaset bilimciler tarafından önemli bir çerçeve olarak kabul edilmiştir. Kara yollarının önemini ortaya koyan Heartland Teorisi ve deniz erişimine sahip olmanın önemli olduğunu benimseyen Rimland Teorisi, dünya hegemonyası için önemli olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla Yeni Büyük Oyun kapsamında yukarıda belirtilen bölgelerin hakimiyetini ele geçirmek küresel ve bölgesel güç olmak için önemli olduğu düşünülmektedir (Chowdhury, Kumar ve Kafi, 2015).

Asya'nın kalbi olarak bilinen Afganistan asırlar boyunca bölgesel ve küresel güçler için stratejik açıdan büyük önem arz etmiştir. Büyük Oyun'da olduğu gibi Yeni Büyük Oyun'da da Afganistan hem bölgesel ve hem küresel oyuncuların oyun alanı olmuştur. (Şeyhanlioğlu,2008)

Rusya ve İngiltere arasında yaşanan Klasik Büyük Oyun rekabetin bittiği düşünülse de günümüz siyasetinde farklı güçlerle farklı bölgelerde devam etmektedir, o yüzden Yeni Büyük Oyun olarak adlandırılan bu rekabet aslında Afganistan üzerinde de oynanmaktadır. Eskiden Ruslar ve İngilizler arasında olan büyük oyun İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB ve ABD arasında devam etmiştir. 1945-1991 yılları arasında dünyayı iki kutuplu duruma getiren çekişmelerden en çok Afganistan etkilenmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya'nın yerini ABD, Hitler Almanyası'nın yerini SSCB almış, dünya hegemonyası Batı ve Doğu Bloğu olarak ikiye bölünmüştür. Zamanında 'Büyük Oyun' perspektifinde Orta Asya'da hakimiyet kurmaya çalışan süper güçler (Çini, 2021, s. 267-268), bu sefer 'Yeni Büyük Oyun' bağlamında güç mücadelesine girmişler, bölgede Afganistan toprakları da bu stratejik mücadelenin merkez alanı olmuştur (Erol vd. 2021, s. 408-409). ABD, özellikle Pakistan'ın İstibarat Teşkilatı olan ISI (Inter-Services Intelligence) ve Hindistan üzerinden bölgede güç merkezi oluşturmaya çalışırken, Sovyet Rusya'sı da Afganistan üzerinden bu politikalarını uygulamaya çalışmıştır.

SSCB'nin solcuları desteklemesi ve ABD'nin Anti-Komünist grupları desteklemesi sonucu dünya geniş çaplı Yeni Büyük Oyun etkisi altında kalmıştır. Afganistan'ın 1979'da doğrudan SSCB tarafından işgal edilmesi Yeni Büyük Oyun rekabetinin etkilidir. Afganistan işgal edildikten sonra Soğuk Savaş dönemi ikinci evresine girmiş bulunmaktaydı. Soğuk Savaşın sona ermesinden ve SSCB'nin dağılmasından sonra dünya tek kutuplu olarak değil aslında çok kutuplu hale gelmiş durumda olması yeni büyük oyun kavramını daha da rekabetçi bir duruma getirmiştir.

Günümüzdeki Yeni Büyük Oyun sadece devletlerle değil devlet olmayan uluslararası örgütlerin de sahne aldığı bir durum olmuştur. Bu rekabet çerçevesinde devletler kendi çıkarlarını koruyabilmek ve genişleyebilmek için üretim, bilim ve teknolojileri veya vekalet savaşlarıyla devam etmektedir. Afganistan'a yakından ilgi duyan devletler arasında ABD, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Türkiye, Pakistan ve İran'dır. Devlet olmayan gruplar özellikle de çoğu ülkede faaliyetleri yasak olan ve terör damgası alan örgütler El-Kaide, Taliban ve DAİŞ'tir. Devletlerin ve uluslararası örgütlerin Afganistan ile

ilgil stratejileri ve amaçları farklılık göstermektedir, ABD ve Rusya'nın yanısıra Çin de büyük güçler grubuna girmeye çalışmaktadır, güçlerini dengeleyebilmek ve bölgede söz hakkında sahip olmak için rekabet haline girmiş durumdadırlar. Pakistan ve İran, Afganistan'a sınırları olduğundan ve Sovyet işgalinden sonra devam eden göç dalgaları, sınır tartışmaları, su sorunları gibi unsurlardan dolayı Afganistan üzerinde ciddi çalışmalar yapmaya çabalamaktadırlar. Afganistan'a sınırı olmayan ve son zamanlarda Afganistan durumlarından en çok etkilenen ülke ise Türkiye Cumhuriyeti'dir. Afganistan'da gerek Türk soydaşarından dolayı gerekse Afganistan'dan gelen mülteci akınından dolayı Türkiye'yi daha da ilgilendirmektedir.

C. Soğuk Savaş Kavramı

Soğuk Savaş, ABD ve SSCB arasında yaşanan, siyasi, askeri ve ekonomik rekabetin yanı sıra ideolojik çatışmaların önemli bir rol oynadığı bir uluslararası ilişkiler dönemini tanımlayan bir kavramdır. Soğuk Savaş, genellikle 1947'den 1991'e kadar olan dönemi kapsar. Soğuk Savaş deyimini ilk defa 1947 tarihinde ABD'li Bernard Baruch tarafınca telafuz edilmiştir. Soğuk Savaş'ın temel özelliğı, ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ve SSCB (Sovyetler Birliğı) gibi süper güçler arasındaki ideolojik, siyasi ve askeri rekabetin ana temasıdır. ABD kapitalist bir demokrasiyi savunurken, SSCB komünist bir rejimi benimsemişti. Soğuk Savaş, birçok farklı alanda yaşandı. Bunlar arasında askeri yarış (silahlanma), casusluk, uzay yarışı, propaganda, kültürel rekabet, müttefik ülkelerin kazanılması veya kaybedilmesi ve soğuk savaşın sıcak savaşılarla dönüşebileceğı bölgelerdeki krizler yer alıyordu. Bu yıllarda SSCB ve ABD arasında herhangi bir şekilde Avrupa veya dünyanın diğerk kıtalarından birisinde başarı elde edilecek bir görüşme gerçekleştirilmemiştir (Ermeıdan, 2019: 237).

ABD önderliğinde batılı demokrasiler, SSCB ve Doğı Bloku lkeleri arasındaki askeri ittifaklar olan NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) ve Varşova Paktı, Soğuk Savaş'ın ana askeri yapılarıydı. Mihver grubunun (Axis Powers) yaptığı tahribatın oluşumundan sonra, ideolojileri ve yönetim biçimleri dünya genelinde egemenlik kurmak için mücadele veren iki süper gücün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Ünlü, 2019: 20).

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı sonrasında savaşı kazanan iki büyük ülke ve bunlar arasında ortaya çıkan çatışmalar, birbirlerine karşı herhangi bir biçimde silah kullanmadan sürdürülen tarihsel bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında dünya düzeni ile alakalı olarak iki süper güç arasında gerginlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. ABD'nin ekonomik üstünlüğü ve atom gücüne sahip olması SSCB'yi endişelendirmekteydi. Buna karşılık kısa süre zarfında SSCB'de atom gücün sahip olarak ABD ile silah gücünü dengelemiştir. Bu dönemde uluslar arası ilişkiler alanına ideoloji ve doktrin ilk kez yer almaya başlamıştır. Bu çerçevede sömürge imparatorlukları kaldırılmış, bağımsız olan ülkeler yerine gelmiş, tüm bunların sonucunda uluslararası politikaya “Üçüncü Blok, Üçüncü Dünya veya Bağlantısızlar Blok” ismi verilen bir güç giriş yaparak yeni problemleri de beraberinde getirmiştir (Hasanov, 2019: 16).

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, Doğu ve Batı arasındaki ideolojik bariyerlerin yıkılmasına ve Soğuk Savaş'ın sona ermesine yol açtı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, birçok ülkenin bağımsızlığını kazanmasına ve demokrasiye geçişine yönelik değerlendirilmektedir.

1. Soğuk Savaşın Tarihsel Gelişimi

Soğuk Savaş kavramı II. Dünya Savaşından sonra 1947'de Truman Doktrin'in ilanı ile ortaya çıktı. SSCB, Doğu Bloku ülkeler üzerinde etkisini artırmaya başlamış ABD ise SSCB'nin bu gücüne karşı koyabilme adına küresel bir çevreleme politikası gütmeye başlamıştır. ABD bu doğrultuda Batı Avrupa ülkelerine ekonomik ve askeri yardımlarda bulunmaya başlamış ve Yunanistan İç Savaşında antikomünist tarafa destek vererek NATO'yu kurmuştur. Bu bağlamda 1948 ve 1949 dönemlerinde Berlin Ablukası Soğuk Savaş'ın ilk ciddi sorununu oluşturmuştur. Çin İç Savaşında komünist tarafın zafer elde etmesi ve 1950-1953 Kore savaşı ile her iki tarafta destek kazanmış oldu. ABD ve SSCB, Latin Amerika üzerindeki baskısını artırmak ve Afrika, Asya ülkelerini sömürge halinden kurtarmak için birbirleri ile yarış içene girmişlerdir. Bu kapsamda 1956'da Macaristan Devrimi SSCB müdahalesiyle durdurulmuştur (Günay, 2019: 26).

Bu bağlamda 1956 yılında Süveyş Krizi, 1960 yılında Çin ile SSCB ayrılığı sonucunda komünist blokta ayrışmaların yaşanması, 1961 Berlin Krizi, 1962

yılında Küba Füze Krizi Soğuk Savaşı daha çok körüklemiştir. ABD tarafında yer alan ülkeler daha fazla bağımsızlık düşüncesini savunmuştur. SSCB, Çekoslovakya'daki 1968 yılında ortaya çıkan Prag Baharı liberalleşme faaliyetlerini bastırmıştır. 1955 ve 1975 dönemlerinde gerçekleşen Vietnam Savaşı'nda ABD'nin destek verdiği Vietnam Cumhuriyeti bozguna uğramıştır (Aydemir, 2006: 38).

ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında süper güç olarak çıkması Soğuk Savaş sürecini hızlandırmıştır. Soğuk Savaş rekabeti en fazla ekonomik, psikolojik, teknoloji ve bilimsel alanlarda ortaya çıkmıştır. SSCB, Orta Doğu ve Güney Doğu Avrupa'da etkisini artırarak bu bölgeleri kendi şemsiyesi altında toplamıştır. Bu hareketten dolayı endişeye kapılan ABD ve İngiltere Batı Avrupa'da ve diğer bölgelerde Sovyetleri destekleyen kişi ve komünist partilerin iktidarda yer almaması için farklı girişimlerde bulunmuşlardır. Yapılan bu eylemlerin etkisiyle iki taraf arasında da karşı ittifak güçlerinin oluşmasına (Varşova Paktı, NATO gibi) ve zaman geçtikçe iki ülke arasında yaşanan çekişmelerin daha fazla artmasına neden olmuştur. Vietnam ve Kore Savaşları, Berlinde ortaya çıkan problem, U-2 casusu uçak olay ve Küba Füze Krizi savaş fitilini ateşlemiş Soğuk Savaş için bir dönüm noktası oluşturarak, nükleer savaş tehlikesini de ortaya çıkarmıştır (Demir, 2009: 10).

Soğuk Savaş dönemi ekonomik fırsatların değerlendirilmesine kıyasla güvenlik kaygıları temel faktörü oluşturmuştur. İki kutuplu bu dönem 1991 yılında SSCB'nin dağılmasına kadar sürdürülmüş ve ABD liderliğindeki Batı Bloğunun kazanmış olduğu bir taraf şeklinde ortaya çıkmasıyla Soğuk Savaş dönemi son bulmuştur (Günay, 2019:26).

2. Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik Teori ve Yaklaşımlar

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı'nda Alman Nazizm'ine karşı ittifak içerisinde yer alan ABD ve SSCB arasında meydana gelmiştir. Soğuk Savaş yıllarında politika uygulayıcıları, domino teorisi, çevreleme ve güç dengesi şeklinde eğilimler Soğuk Savaş jeopolitiği terminolojisine eklenmiştir. Politik olarak aslında Halford Mackinder'in "Heartland veya Kalpgah" teorisi Soğuk Savaş jeopolitiğinde önemli bir unsur olarak yer aldığı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda politik coğrafyanın en önemli kişileri arasında yer alan Agnew, Soğuk

Savaş yıllarını ideolojik jeopolitiğin yaşam bulduğu bir yıl olarak açıklamaktadır (Balci, 2016:111).

1970 döneminde coğrafyanın paradigmaları ve devam eden süreçlerin deneyimlenmesi, jeopolitik ve siyasi coğrafya ile ilgili kurumsal olarak yapılan tartışmaların tekrardan tanımlanmasına ve değişik açılardan konuların araştırılmasına olanak sağlamaktadır. Kapitalizmin coğrafya ile olan tarihi ilişkileri ve ortaya çıkan ekonomik, siyasi, sosyal ve eşitsizlikler gibi konuların coğrafyacılar tarafından araştırmaların yeniden düzenlenmesi için bazı siyasi dengelerin ve güç ilişkilerinin daha belirgin hale gelmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda 1990 yılına kadar yapılan jeopolitik teorilerde bölgesel, küresel veya yerel kuvvetin kimde olacağına dair pek çok coğrafi öngörüler yapılmıştır (Özgen ve Güngördü, 2019: 917).

1991 yılında Berlin duvarının yıkılması ve SSCB'nin dağılması ile ABD küresel güç olmak için mücadele ettiği bu yolda önemli bir zaferi kazanmış oldu. İki kutuplu bir dünya olarak varlığını devam ettiren sistem bundan sonra serbest piyasa koşullarının ve liberal hayat anlayışının kabul edildiği ABD'nin Küresel gücü ile biçimlenecekti.

Bu alanda 1990 yıllarında meydana çıkan Clash of Civilizations (Medeniyetler Çatışması, Samuel P. Huntington, 1996), The End of History (Tarihin Sonu, Francis Fukuyama, 1992), The Grand Chessboard (Büyük Satranç Tahtası, Zbigniew Brzezinski, 1997) şeklinde kurumsal faaliyetler gelecek dönemlerde küresel gücü belirlemek veya gelecek dönemlerde çatışmaların hangi unsurlara bağlı olarak ortaya çıkacağını açıklamayı amaçlamaktadır. John Agnew, Gerard Toal, Simon Dalby gibi siyasi coğrafyacılar ise ortaya çıkan eleştirel jeopolitik kuram olarak farklı bir açıdan hareket etmektedir (Özgen ve Güngördü, 2019: 917).

SSCB ve ABD Soğuk Savaş yıllarının jeopolitik görünümünü kavramsal olarak açıklayan iki ülkedir. Bu ilkelerden ABD kendi politik ve ekonomik görünümünü daha geniş kitlelere kabul ettirme çalışmalarına girişmiştir. Ancak böyle bir çalışmanın başarı elde etmesi, bir tehdit olarak algılanarak karşılaştırma faktörü olarak diğer ülkenin varlığına bağlı olarak gelişim göstermiştir. Bu yıllarda bazı coğrafyacılar ve siyaset bilimciler, “çevrele politikası” şeklinde

siyasi fikirler ve Doğu Avrupa, Ortadoğu gibi coğrafi kısımlar kapsamında analizler gerçekleştirmelerine rağmen bu çalışmalar devamlı bir şekilde “politik coğrafya” ismi altında ortaya çıktığı düşünülmektedir (Balcı, 2016:112).

Soğuk Savaşın bitmesi ile bütünleşme süreci hız kazanmaya başlamıştır. Bunun nedeni ise bu döneme kadar ülkeler egemenliklerini devretme eğilimi içerisinde olsalar bile içinde yer aldıkları bloğun en üstündeki süper güç tarafınca yönetilmişler veya yönlendirilmişlerdir ve bu bloğa ters düşecek, çıkarlarına zarar verecek düzenlemelere ve taraf olmaları önlenmiştir. Fakat dünyayı kutuplaşmasına neden olan blokların ortadan kalkması ile ideal olan küresel düzenin önündeki engellerde kalkmış ve Soğuk Savaşın bitmesi ile bütünleşme aşaması hız kazanmaya başlamıştır.

Dünya düzeninde ortaya çıkan bu değişim 1989 sonrasında güçlü hale gelen bu yaklaşım birkaç yüzyıl öncesinde Immanuel Kant tarafınca ileri sürülen “Kalıcı Barış” kavramının da yeniden canlanmasına neden olmuştur. Immanuel Kant’ın bu yaklaşımına göre Westphalia düzenin oluşturduğu devlet merkezli düzenin değişimlerin yaşanması ve bunu açıklamak için gerekli faktörleri bulmak mümkündür. Bunun daha öncesinde Birleşmiş Milletler’in sistemi ile Kant’ın bahsettiği yaklaşıma garanti verecek olan yasal düzenlemeler yapılmış olsa dahi bu yıllarda meydana gelen bloklar tün dünyanın tek bir otoriteye bağlılığını önlemiştir. Fakat çift kutuplu sistemin yok edilmesi neticesinde bütün ülkeler tek bir sistem altında (Uluslararası Hukuk) eşit duruma gelmiştir. Bu bağlamda Kant’ın yaklaşımında ele aldığı “Kalıcı Barış” kavramının kurulmaması için önünde hiçbir engel kalmamıştır (Tekfıdan, 2015: 51).

III. TARİHSEL ÇERÇEVE

A. Soğuk Savaş Öncesi Afganistan-Rusya İlişkisi

Rusya ve Afganistan ilişkileri sadece (1979-1989) yıllarında yaşanan işgalden ibaret değil daha önceden de iktisadi, kültürel ve siyasi ilişkilerin mevcut olduğu ve ikili ilişkilerin iyi olduğu görülmektedir. 19. yüzyılın en büyük güçleri olan Britanya ve Rusya arasında yaşanan (Büyük Oyun) rekabetinin sahnesi olan Afganistan, Rusya'nın bu ülke ile daha önceden ilgilendiğini ortaya koymaktadır. Amanullah Han'ın 1919 İngilizlerden bağımsızlığını ilan ettikten sonra Afganistan'ın bağımsızlığını SSCB tanımış ve diplomatik ilişkiler kurmuştur. Ancak SSCB'nin, Afganistan'da her zaman ki istekleri olduğu gibi gene de komünist bir rejim kurma isteği, Afgan hükümetini endişelendirmiştir. Bu nedenle, Afganistan SSCB'nden silah ve askeri teçhizat almayı belli aralıklarla reddetmiştir. 1919'da Amanullah Han'ın Afganistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, devleti uluslararası alanda farklı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Nadir Şah'ın 16 Ekim 1929'da yönetimi ele geçirmesiyle ülke güçlü bir liderlikle idare edilmeye başlanmıştır. Nadir Şah, 1933'te suikast sonucu hayatını kaybedince yerine oğlu Zahir Şah gelmiş ve kırk yıl iktidarda kalmıştır. Afganistan, 1950'lerde Moskova ile daha yakın ilişkilere girmiş ve Pakistan ile yaşanan Peştunistan sorunu nedeniyle ABD'nin ilgisizliği sebebiyle Sovyetlerle diyalog kurmuştur. Zahir Şah'ın damadı olan Davud Han, kendisi İtalya'da tatildayken gerçekleştirilen kan dökülmeden yapılan darbe sonucu iktidarı ele geçirmiş ve Zahir Şah istifa etmiştir. Davud Han, 6 Haziran 1973'te solcu subayların desteğiyle yönetimi ele aldığı anda monarşiyi sonlandırıp cumhuriyeti kurmuştur (Aydın, 2010:5).

İktidarı ele geçiren Davud Han, hem SSCB hem de ABD'nin etkisini azaltmak ve İslami örgütlerle yakın ilişki kurmak istemiştir. Ancak Halk Kanadı lideri Hafızullah Emin tarafından düzenlenen askeri darbe sonucu öldürülmüş ve 27 Nisan 1978'de Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) dönemi başlamıştır. Bu süreçle ülke, Sovyetler'in uydusu konumuna gelmiştir. Nur

Muhammed Taraki liderliğindeki komünist yönetim karşısında halk ayaklanmaları yaşanınca, Taraki isyanları bastırmak için SSCB'nden destek talep etmiş fakat alınan yardımlar yetersiz kalmıştır. Hafızullah Emin ile Taraki arasındaki anlaşmazlık üzerine Emin, darbeye Taraki'yi öldürtmüş ve cumhurbaşkanlığına geçmiştir. Ülkedeki isyanları bastırmak amacıyla Hafızullah Emin, SSCB yerine ABD ve diğer ülkelerden yardım talebinde bulununca, SSCB bu duruma tepki göstererek darbeye hız vermiştir. 24 Aralık 1979'da SSCB, Afganistan'ı fiilen işgal etmekte ve Hafızullah Emin, CIA ajanı olduğu gerekçesiyle öldürülmüştür (Ahmadi, 2011: 7).

Komünist yönetimin sonrasında SSCB'nin Afganistan işgaline halkın verdiği tepki, Afgan İslami hareketlerin desteklenmesine yol açmıştır. Sovyet işgali ve bu duruma karşı oluşan öfke, Afgan mücahitleri olarak bilinen grupların ortaya çıkmasına neden olmuş ve ileride Taliban gibi radikal grupların güçlenmesi için zemin hazırlamıştır (Şahin, 2016:229). Bu süreçte ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler ve İslam devletleri de Mücahit gruplara yardım sağlamıştır. SSCB, 1989 yılında Afganistan'dan ayrılmak zorunda kalmış ve desteklediği yönetim 1992'de yıkılmıştır. Rusya Federasyonu ise kendisini SSCB'nin halef devleti olarak tanımlayarak "Yakın Çevre Doktrini" ile Post-Sovyet coğrafyasında etkin olmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Rusya, Post-Sovyet devletlerin desteğini kazanabilmek için Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) ve Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) öncülük etmiştir. Taliban hareketi ise 1992'de Mücahitlerin yönetimi kendi aralarında paylaşamaması sonucu doğan güç boşluğundan kaynaklanmıştır. Taliban, başkent Kabil'i ele geçirir geçirmez Rusya'ya yakın olduğu bilinen Dr. Nacibullah Ahmadzai ve erkek kardeşini idam etmiştir. Ayrıca izlediği revizyonist dış politika çerçevesinde Rusya ve Orta Asya'nın güvenliğini tehdit eden radikal grupların Afganistan'da etkinlik göstermesine müsaade etmiştir. Moskova hükümeti ise 1990'larda sınır güvenliğini sağlamak ve Afganistan'da Taliban'ı dengelemek için Kuzey İttifakı'na destek sunmuştur (Dawlatyar, 2022).

B. Soğuk Savaş Dönemi Afganistan-Rusya İlişkisi

1. SSCB'nin Afganistan'a Nüfuz Etme Çabaları

1978 tarihinde Davud yönetiminin SSCB'den giderek uzaklaşması nedeniyle Afganistan solcu grupları veya konunistler Nur Muhammed Taraki liderliğinde Sovyetlerin desteğini arkasına alarak harekete geçmiş, Perçem(پرچم , *Parcham*) ve Halk(خلق , *Khalq*) grubunu yeniden bir araya getirerek 1978 yılında ülkede ortaya çıkan kanlı darbe sonucu kraliyetten sonra ilk kez cumhuriyet yönetiminin cumhurbaşkanı olan Davud Han'ı devirerek Afganistan da komunist bir iktidar yönetime gelerek Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilanı ile sonuçlanmıştır. SSCB'nin Afganistan'a nüfuz etme çabaları, ülkenin ekonomik, siyasi ve teknik açıdan ayrıca amin ve teraki arasındaki iktidar kavgaları nedeni ile hükümet önemli ölçüde zayıflık gösteremeye başlamıştır. SSCB yanlısı komunistleri iktidara gelmesinin ardından yoldaşlar olan Taraki ve Amin arasında iktidar güç rekabetleri giderek tırmanmış. Hafeezullah Amin kısa süre içerisinde Taraki'ye dönük olarak yaptığı darbe sonucunda yönetime ele koymuş uzun süredir içlerinde anlaşmazlıklar yaşayan perçem ve halk olarak ikiye ayrılan aynı solcu gruplar arasında çıkan çatışmalar ve diğer yandan komunistlere karşı mücadele veren muhafazakar Afgan grupları ülke genelinde iktidara karşı rakip olarak görüldüğü için solcu veya sağcı muhafazakar gruplara yönelik olarak hapis ve idam cezaları uygulanarak sindirme/ortadan kaldırma politikasının oluşturulması ve ülke genelinde süren ayaklanmalarla birlikte komünist hükümetin Davut Han yönetiminden sonra sancılı ve istikrarsızlık aşamaya geldiği görülmektedir (Aksu ve Özdemir, 2021: 369). Bu duruma karşı ülke genelinde ayaklanmalar ve istikrarsızlıklar üst seviyeye tırmanmıştı, bu durumu kontrol altına alabilmek için Rus yanlısı Afgan konistler Babrak Karmak aracılığıyla SSCB'nden yardım talep etmişlerdir.

SSCB'nin, Afganistan'a yönelik müdahalesi Afganistan halkının tepkisine ve Sovyetlere karşı direnişe neden olmuştur. Afganistan'da yer alan halk ilk günlerden itibaren şehir merkezlerine inerek Sovyet askerlerine karşı gösteriler düzenleyerek Ruslara karşı olduklarını göstermiş ve bölgede SSCB'ine ait askerlerin ülke içerisinde olmasından dolayı duydukları rahatsızlıkları dile ve eyleme getirmişlerdir. Haftanın ilk günlerinde Kabil ve bazı semtlerinde yoğun

bir biçimde saldırılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Afganistan'ın büyük kentleri olan Kandahar ve Herat'ta çok sayıda Afganistanlı halk bir araya gelerek SSCB'nin işgalini protesto etmeye başlamışlar ve bunun neticesinde ortaya çıkan çatışmalar sonucunda can kayıpları yaşanmış ve ülkede kargaşalar başlamıştır. Ülkede tüm dükkânlar ve ticari işletmeler kepenkleri kapatmışlardır. Bu bağlamda 1980 yılında şehirde SSCB'nin askerlerine yönelik büyük bir protesto gösterisi düzenlenmiştir. Bu gösteriye yaklaşık yarım milyon insan katılım göstermiştir. Muhafazakar kesimlere sözü geçen köylü ve aşiret liderleri de halkı teşvik ederek gösterilerin artmasına neden olmuştur. Artan gösteriler sonucunda birlikler protestoculara karşı koymak için askeri birliklerle müdahalede bulunmuş ve bu müdahale ağır silahlı çatışmalara dönüşerek birçok Afgan halkı yaşamını kaybetmiştir (Erman, 2013:220).

Denize çıkışın yer almaması sebebi ile coğrafi açıdan “kıta içi devlet” olarak bulunan Afganistan Ön Asya bölgesinde yer almakta ayrıca Güney Türkistan bölümü sebebi ile Orta Asya ve İç Asya, Güney doğu bölümleri ile Hindistan Alt kıtası ile iltisaklı olarak yer almaktadır. Son dönemlerde Afganistan'ın maruz kaldığı savaş, işgal, dini ve etnik çatışmalar sonucunda semantik açıdan Orta Doğu devleti olma özelliğini artırmakta olduğu görülmektedir. Afganistan batıda İran ile Kuzeyde Türkmenistan ve Özbekistan, Tacikistan, Doğuda Çin, Güneyde Pakistan ile komşu olarak yer almaktadır. Bu bağlamda jeopolitik özelliği nedeni ile özellikle SSCB, Çin, ABD ve diğer Avrupa ülkesinin ilgisini çekmektedir. SSCB'nin önemle üzerinde durduğu Avrasyacılık yaklaşımı kapsamında Dugin tarafınca gerçekleştirilen geliştirilen “Çok Kutuplu Dünya” tezinin “Pan-Avrasya” kısmında ve “İslami Kıtasal Büyük Alan” alt kısmında yer almaktadır (Qaderi, 2018: 57).

Her ne kadar çok güçlü bir stratejik ve aktör olarak bulunmasa da Afganistan Avrasyacılık ve bu yaklaşımda öngörülen bölgesel bütünleşme faaliyetleri açısından Rusya için önemlilik arz etmektedir. Rusya Bunun için Afganistan ekonomisi, politikası, yönetimi ve tüm yaşam faaliyetlerine nüfuz etme gayreti içerisine girerek Afganistan'ı sadece kendine bağımlı bir ülke yapmak için uğraş vermektedir. Rusya'nın ideal sıcak denizlere erişmesinin ve Asya ülkelerinin zengin kaynaklarından faydalanmanın önünde Afganistan büyük

önem taşımaktadır. Rusya'nın İran ile sıcak temaslarda buluna bilmesi bakımından Afganistan stratejik önemi ön plana çıkmaktadır (Erman, 2017:410).

2. Afganistan'ın SSCB tarafından İşgali Dönemi

İngilizlere karşı mücadele eden Afganistan 1919'da bağımsızlığını kazanarak 1973'e kadar kraliyet sistetmi ile devam etmiştir. Soğuk Savaş Döneminde Rusya ile iyi ilişkileri olan Muhammed Davud Han 1973'te yaptığı darbe sonucunda kraliyete son vererek ilk cumhuriyet yönetimini kurmuştur. Davutd Han'ın giderek batı ile yakınlaşması Rusya'de endişeye yol açmıştır. ADHP içindeki Perçem lideri Mir Muhammed Hayber'in şüpheli ölümü nedeni ile 30 Nisan 1978'de Solcu grupların birleşmesiyle Halk ve Parçam hareketleri Afganistan'da darbe gerçekleştirerek Davud Han devirerek yönetimi ele geçirmesi ile devlet ve hükümet başkanı olarak Nur Muhammed Terakki getirildi.

5 Ocak 1978 yılında SSCB ile Afganistan arasında "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalandı. Bu antlaşma ile 20 yıl süreyle ülkelerinin meskenini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla imzalanmıştı, ancak Afganistan'da SSCB yanlısı komünist iktidara karşın milli mükavemet hareketi altında ayaklanmalar ve gösteriler başladı. 1978'in sonlarına doğru Afganistan'da halk SSCB yanlısı yönetime karşı bir direniş hareketi başlattığında, iktidardakiler SSCB'den askeri yardım istedi. İki devlet arasında imzalanan dostluk anlaşması gereğince SSCB'den çok sayıda uzman ve asker Afganistan'a geldi.

Afganistan'da iktidar mücadelesi devam ederken SSCB yardım amaçlı anlaşmayı öne sürerek 27 Aralık 1979'da gönderdiği ek kuvvetlerle Afganistan'ı işgal etti. SSCB'nin işgali Afganistan'daki yapıyı derinden etkiledi ve halkın Ruslara karşı başlattığı cihat çerçevesinde Rusya ve Afganistan Savaşı patlak verdi. Yaklaşık 10 yıl süren işgal ve savaş sonucu milyonlarca Afganistan'lının yurtdışına ve yurtiçine göç etmek zorunda kaldılar ve böylece ilk kez Afganistan'da büyük göç dalgası başlamış oldu.

Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin Afganistan işgali büyük endişeye sebep olurken ABD ve müttefiklerinin Pakistan aracılığıyla Afganistan'da Ruslara karşı direniş gösteren cihatçı gruplara destek sağlamıştır. Afganistan cihatçı liderleri batılı ülkeler tarafından destek amaçlı görüşmeler ve işbirli yapılmıştır. Mevlevi

Muhammed Yunus Halis (Mawlawi Mohammad Yunus Khalis) Hizbi İslami adına ABD başkanı Ronald Reagan ile görüşerek Sovyet işgaline karşı batının desteği hakkında görüşmeler yapılmıştır (Khalilzad, 2016).

SSCB'nin işgali döneminde Afganistan'da iktidar grupları da mücadele ve rekabet içindeydi, kendi aralarında anlaşmazlıklar ortaya çıkarak sürekli darbe veya karışıklıklar yaşanmaktaydı. Komünist rejimde ilk olarak Nur Muhammed Terakki devrilerek Hafizullah Amin iktidara geldi ve kısa süren iktidarının ardından onuda ortadan kaldırarak Babrak Karmal görevi üstlendi. Karmal döneminde gerçekleşen işgale karşı direniş grupları ayaklanması ve ülke istikrarının kötüye gidişatı Sovyet varlığı da tehlikeye uğratıldığı için Sovyet liderleri tarafından istifaya zorladılar. Babrak'tan sonra iktidara gelen Khad Başaknı Dr. Muhammed Najibullah 1985'te devlet ve hükümet başkanı oldu. 14 Nisan 1988'de imzalanan Cenevre Anlaşması gereği SSCB'nin askeri birlikleri 15 Şubat 1989 tarihine dek çekilmiş olmaları gerekmekteydi. Sovyet yetkilisi Eduard Şeverdnazde ve KGB başkanı Vladimir Kryuçkov ile birlikte Afganistan devlet başkanı Najibullah birliklerin çekilmesi konusunda istekli değillerdi, ama Cenevre Anlaşması gereği yapılması gerekiyordu. 15 Şubat 1989'da askeri birlikler geri çekildi ve Rus Büyükelçilik ve sınırları koruma açamlı az sayıda askeri birlik geride kaldı (Braithwaith, 2011 s.281).

Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılımıyla Moskova, Afganistan hükümetine olan desteğini kesti ve iktidar zor durumda kaldı. Bunu fırsat bilen mücahit grupları hükümet devirmek için sürekli saldırıya geçti ve Najibullah'ı değişimlere zorladılar. Mücahit grupları ile müzakere kurmak isteyen Najibullah köklü değişimlere imza attı. 1990 yılında, Afganistan'da büyük politik değişiklikler oldu. Afganistan [İslam cumhuriyeti](#) olduğunu ilan eden yeni bir anayasa kabul edildi. [Afganistan Demokratik Halk Partisi](#)(ADHP), adı değiştirerek, bugünde siyasi varlığını sürdüren [Afganistan Vatan Partisi](#) adı verildi (Misdaq, Nabi 2006).

Sovyet Birliklerinin, Afganistan'dan çekilmesi ile Afganistan devleti Rus desteğini kaybetti ve batı yardımları ile güçlenen mücahit gruplara teslim olmak zorunda kaldı. 1991 yılının ilk başlarında, Kabil hükümeti Afganistan'ın sadece %10'luk bir kısmını kontrol edebiliyordu. Afganistan'nin güneyinde 11 yıl

süren Host (Khost) kuşatması mücahitlerin zaferiyle sonuçlandı (Braithwaith, 2011 s.299).

Cumhurbaşkanı Najibullah, Mart 1992’de hükümetinin istifasını sundu ve BM ile anlaşma yaparak geçici hükümetin kurulmasını onayladı. Najibullah Kabil düşmeden önce BM’den Af talebinde bulundu ve onaylanmasına rağmen Abdul Raşid Dostum tarafından kaçıışı engellendi ve BM ofisine sığındı, ve Taliban tarafından infaz edilene dek burada kaldı (Braithwaith, 2011 s.301)

3. SSCB’nin Afganistan İşgaline Karşı Direniş Hareketleri

SSCB'nin 1979'da Afganistan'ı işgal etmesine karşı direniş hareketleri, Afgan halkı ve dış destekli mücahit gruplar aracılığıyla gerçekleştirildi. Afganistan direniş hareketinin temel bileşeni, SSCB işgaline karşı mücadele eden Afganistan mücahitleriydi. Mücahitler, farklı etnik gruplardan gelen savaşçılardan oluşuyordu ve Sovyetlere karşı gerilla savaşı yürüttüler. Mücahitler, genellikle ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan’dan gelen silah ve mali desteklerle SSCB’ye karşı direniş hareketini sürdürmeyi başardılar. Afganistan'daki Sovyet işgali sırasında, Afgan halkının büyük bir kısmı da işgale karşı çıktı. İç direniş, sivil toplum liderleri, köy halkı ve diğer sivil unsurlar tarafından yürütüldü. Afganistan'ın kırsal bölgelerinde, Sovyet işgaline karşı halkın desteği büyük önem taşıdı. Diğer yandan ülkenin yüksek dağlar ile çevrili olması ve engebeli bir coğrafya yapısının var olması, sert iklim koşulları SSCB işgalinin maliyetini artırmakta ayrıca SSCB’nin bölgede kalıcılık tesis etmesini hemen hemene imkânsız bir duruma getirmekteydi (Şeyhanlıoğlu, 2013:52).

Afganistan’da 1980 yılında memur ve esnaflar genel grev ilan ederek direniş başlatmış ve 1980 Nisan ayında ise kanlı öğrenci gösterileri ile tepkiler hat safhaya erişmiştir. SSCB’nin işgaline karşı tepkiler başkent Kabil’de ortaya çıkmıştır. Başkent etrafında çok daha yoğun olan çatışmalar ortaya çıkmış Kabil’den sonra Herat başta olmak üzere yirmi vilayette Ruslara karşı gösteriler başlamıştır (Ataie, 2015:13).

Mücahitler, ülkede hakim olan komünist hükümete ve SSCB işgaline karşı güçlü bir şekilde direniş gösteren Şii gruplar ile Sünni grupların birbirleri arasında ortak hareket etmeleri, işbirliği yapmaları bakımından sıkıntılar yaşamaktaydı. Pakitan şurasından desteklenen Sünni mücahitler ve İran

şurasından desteklenen Şii gruplar kendi ararındaki anlaşmazlıklardan dolayı etkili işbirliği yapamamışlardır. Bu durum neticesinde Afganistan'ın mücadelesinde her grup kendi bulunduğu bölgeyi savunmaya başlamış, bu bölgeleri kaybetmemek ve genişletmek amacı ile gruplar birbirleri ile mücadeleye girmişlerdir. Grupların birbiri ile olan çekişmeleri Afganistan'da var olan huzursuzluğun daha büyük ve derin bir hale gelmesinde etkili olmuşlardır (Muhtat, 2011: 33).

Afganistan'daki direnişe sadece halk değil uluslararası camiyadan da destek gelmiştir. özellikle ABD, Suudi Arabistan, İran ve Pakistan tarafından destek sağlandı. Bu ülkeler, silah, mühimmat ve eğitim sağlayarak mücahitleri destekledi. ABD direniş gruplarına destek vermek amacı ile askeri ve mali yardım paketlerini Pakistan'ın istihbarat servisi olan ISI tarafından Afgan mücahitlerine ulaştırıyordu. Bu destek, SSCB'yi Afganistan'da çıkmaza sürüklemeye yardımcı oldu. Çin Halk Cumhuriyeti, Afganistan işgalini Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyine taşıyarak duruma müdahale edilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Ancak SSCB'nin BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olması nedeniyle bir karara varılamamıştır. Güvenlik Konseyi'nde karar verilemeyince BM Genel Kurulu gündemine alınarak yapılan Genel Kurul toplantısına SSCB'nin katılımına izin verilmeden Afganistan'ın toprak bütünlüğü dikkate alınarak yabancı kuvvetlerin ülkeyi derhal terk etmesine dair uyarı verilmiştir. BM Genel Kurulu'nda Afganistan'ın işgali yönünde karar alınmasına rağmen gerek yaptırımların yetersiz olması gerekse uluslararası konjonktürün SSCB'ne dönük olarak bir müdahaleyi mümkün kılmamasından dolayı SSCB, Afganistan'ı terk etmemiştir (Muhtat, 2011: 32).

SSCB'nin yaptığı işgale karşı verilen mücadele “cihat” anlayışı ile gerçekleştirilmiştir. İşgale karşı koyan savaşçılar mücahit adı ile anılmaya başlanılmıştır. Afganistan halkı ilk olarak Gülbeddin Hikmetyar önderliğindeki “Hizb-i İslâmî” ve Burhaneddin Rabbanî önderliğindeki “Cem'iyet-i İslâmî”adlı mücahit gruplarını oluşturmuşlardır (Sağlam, 2022:9).

Afgan mücahitleri, Sovyet işgaline karşı geleneksel savaş taktikleri yerine gerilla savaşı stratejisi benimsediler. Küçük çaplı saldırılar, sabotajlar ve asimetrik taktikler kullanarak Sovyet güçlerine karşı direniş gösterdiler. Bu strateji, Sovyetleri aşırı mali ve insan kaynaklarına dayalı uzun bir savaşa

sürükledi. SSCB, Afganistan'daki işgali boyunca büyük kayıplar verdi ve ekonomik zorluklar yaşadı. Sonunda, Mikhail Gorbacov'un liderliğindeki Sovyet yönetimi, 1989'da Afganistan'dan geri çekildi. Bu, Sovyet işgaline karşı direniş hareketlerinin bir zafer olarak kabul edildi. Ancak SSCB'nin geri çekilmesinden sonra Afganistan, iç savaş ve istikrarsızlıkla karşı karşıya kaldı. Bu durum, 1990'ların sonunda Taliban'ın yükselmesine ve ABD'nin 2001'de Afganistan'ı işgal etmesine yol açtı.

İşgal sonrasında, Afganistan 1989-1994 yılları arasında ortaya çıkan iç karışıklıklarda olumsuz yönde etkilenmeye başlamış ve huzurun sağlanması için bir kurtarıcı arayışına girilmiştir. Tam bu noktada Taliban ortaya çıkmış ve kurtarıcı rolünü üstlenmiştir. Sefalet, yoksulluk, dış güçlerin Afganistan'da kendi çıkarları için sürdürdükleri çalışmalar, merkezi yönden zafiyet göstermesi ve yönetime güven duyulmaması nedeniyle kendilerine kurtarıcı olarak Taliban'ı seçmişlerdir. 1994'te Molla Ömer öncülüğünde Kandahar'da kurulan ve burayı merkez olarak seçen Taliban, yukarıda bahsedilen pek çok olumsuzluğun önüne geçerek bir güç haline gelmeyi başarmıştır. Güçlü bir biçimde halkın desteğini alan Taliban'a diğer ülkelerden de katılımlar olmuştur. Eski mücahit gruplardan umudunu kesen pek çok savaşçı Taliban safına geçerek kısa bir süre içerisinde başkent Kabil'i ve ülkenin büyük bir bölümünü kontrol altına almış ve bu şekilde Taliban Afganistan siyasetinde etkin bir rol oynamaya başlamıştır (Sağlam, 2022:19).

4. SSCB'nin Afganistan İşgalinde ABD'nin Kilit Rolü

SSCB 1978 yılında " Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması" gereğince Afgan devletinin daveti üzerine geldiğini iddia ederek, SSCB'nin bu girişimi uluslararası arenada "bağımsız bir ülkenin işgali" olarak nitelendirilmiştir. SSCB'nin 1979 tarihinde birbirine çok yakın olan iki ismi Necibullah Khan ve Karmal'a destek vermek için ülkeye müdahale ettiği, Afganistan'ın uluslararası alanda yeni bir rotaya girmesine sebep olmuştur. Kabilde yer alan merkezi hükümet tümü ile SSCB'nin kontrolü altında olması, Afganistan halkının endişelenmesine Ruslara ve ülkedeki komünist hükümete karşı bağımsızlık için savaşmaya mecbur kalmıştır. Afganistan'da Komünist rejime karşı küçük ölçekli olsa ayaklanmaların ortaya çıkması 1978 Nisan

ayında iktidara gelen Komünistlerin kendi ideolojilerine göre zorla uygulamaya çalıştıkları politikalar ve değişimler geniş kapsamlı bir çatışmaya dönüşmüştür (Qaderi, 2018: 84). Afganistan'ın geleneksel yapısına aykırı olarak yer alan uygulamaların gerçekleştirmeye çalışılması, Afganistan'ın etnik yapısı ve işgali SSCB ait orduların hedef alınması ile ulusal bağımsızlık için mücadelelerin uzamasına neden olmuştur. Ancak 28-Aralık-1979 tarihinde SSCB'nin Afganistan yönetimine doğrudan el koyması ve Sovyet ordusu ile ülkesine geri dönen Babrak Karmal Afganistan'ın yeni Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamış ve bu şekilde SSCB, Afganistan'ı istediği şekilde yönetilmesini sağlayarak kaynaklarını kullanmıştır (Mubarez, 2021:43).

SSCB'nin Afganistan'ı işgal ettiği dönemde, ABD'nin kilit rolü bulunmaktaydı. 1979 yılında SSCB, Afganistan'ın meşru hükümetine destek vermek için askeri müdahalede bulundu. Bu müdahale, Afganistan İslam Cumhuriyeti'ni kurmak için savaşan isyancı gruplara karşı yapıldı. ABD, SSCB'nin Afganistan'ı işgalinden derin endişe duydu. Afganistan, stratejik bir konumda bulunuyordu ve SSCB'nin genişlemesi için bir geçit noktası olarak kullanılabilirdi. ABD, SSCB'nin Afganistan'ı kontrol altına almasına izin vermek istemedi ve bu nedenle Afganistan'da savaşan isyancı gruplara yardım etmeye başladı. ABD, bu amaçla, Pakistan ve diğer bölge ülkeleri üzerinden isyancılara silah ve maddi destek sağladı. Ayrıca, Afganistan'da Sovyet askeri varlığına karşı mücadele eden isyancıların eğitimi için özel bir operasyon düzenlendi. Bu operasyon, CIA tarafından yönetildi ve "Operasyon Cyclone" olarak adlandırıldı. ABD'nin bu müdahalesi, SSCB'nin Afganistan'da yenilgiye uğramasında kilit bir rol oynadı. SSCB, 1989 yılında Afganistan'dan çekilmek zorunda kaldı. Ancak, Afganistan'daki savaşın sona ermesiyle birlikte, ABD'nin Afganistan'daki varlığı ve desteği devam etti ve bu durum günümüze kadar sürmüştür.

5. SSCB'nin Afganistan İşgalinde Yaşanan Hukuksal Tartışmalar

Geçmiş olarak Vestfalya Anlaşması'na kadar olan çağdaş ve uluslar arası hukuk düzeninde, ülkelerarası ilişkilerin güç kullanımının önlenmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda XX. yüzyılın başında meydana gelen Milletler Cemiyeti, dünyada barışın sağlanması ve bunun sürdürülmesi için kurulmasının rağmen etnik sorunlar, iç savaşlar, insan haklarının ihlali gibi sorunların

önlenmesinde yeterli seviyede çözüm oluşturmamıştır. Bu özelliklerde İkinci Dünya Savaşı sonrasında BM ile Uluslararası adalet divanı kuralları ile özdeşleşerek hukuki yaptırım gücü yok sayılmış barış yanlısı, şiddete karşı olan bu ortak kurallar sık olarak çiğnenmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ABD en çok toplumların karşısına çıkan ülke olmuştur. ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında farklı yaklaşımlar ortaya atılmış bu saldırıya verilmesi gereken tepkiler tartışılırken çeşitli görüşler ortaya atılmaya başlamıştır (Muhtat, 2011: 37). Genel olarak saldırı Birleşmiş Milletlerin liderliğinde bir mahkemenin kurulması ve burada saldırıyı gerçekleştiren kişilerin yargılanması benimsenmekteydi. Fakat bu yöntemin teröristlere yeterli karşılık olarak yer almayacağı terör sempatzıanlarına şov yapmaları için ortam sunacağı düşüncesi ile destek verilmemiştir. Bu saldırıya yönelik olarak askeri gücün kullanılması düşüncesi daha ağır basıyordu. Kullanılacak olan askeri gücün ahlaki ve minimum seviyede tutularak yapılmasının yasal çerçevelere uygun olacağı savunulmaktaydı (Büyükbaş, 2006:27).

ABD'nin Afganistan'a yaptığı askeri müdahaleye gerekçe olarak ileri sürdüğü meşru müdafaa hakkı, hukuk kurallarının zorunlu istisna hali şeklinde kabul edilmektedir. Meşru müdafaa hakkı doğrultusunda, hukuka uygunluk sebepleri çoğunlukla hukuk düzeni tarafınca tanın yetkilere dayanmaktadır. Hukuk düzeyine bakıldığında hukuk düzenleri nin sağlanması için yasaklanmış olan bir fiilin, bu fiilin yapılmasına yetki veren ya da onu emreden bir normun varlığı sebebi ile suç sayılmasını önleyen bir özel durumun olması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu manada bir şiddet eyleminin yapılması meşru müdafaa olarak adlandırılması, saldırganın tehlikeli ve haksız, kaçınılamaz saldırısı orantılı yapılan şiddete karşılık verilmesi ile mümkün olmaktadır. Bu kapsamda 11 Eylül saldırısına bakıldığında bir saldırı olduğu açık şekilde ortadır (Muhtat, 2011: 39). Saldırı şeklinin silahlı olması gerekliliği ve kullanılan araçların silah olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışması ise İkinci Dünya Savaşında yer alan uçakların yaptığı silahlı saldırılar kapsamında ele alınmaktadır. Uluslar arası güç mutabakatına dayalı olarak bölgesel güç birliği ile gerçekleştirilen ABD'yi farklı biçimlerde desteklemiş olmaları sebebi ile bölgesel güvenlik örgütleri ile işbirliği durumunda yapılan kolektif meşru müdafaa açıklaması kapsamına dâhil edilmektedir. Bu sırada kolektif meşru müdafaa katılım gösteren ülkelerin

saldırı eyleminin doğrudan mağduru olmaları gerekmemektedir. Nedeni ise 51. maddenin amacı bölgesel ya da ülkesel küresel barışın sağlanması anlayışının korunmasıdır. Afganistan bakımından uygunluğu tartışılmaktadır. Diğer yandan (BM) Birleşmiş Milletlerin getirmiş olduğu düzenlemeler örgütün üyesi olarak yer alsın veya almasın bütün ülkeleri kapsayacağı ve bağlayıcı olacak niteliktedir. Dolayısı ile 51. madde temel hukuk, prensibi olarak “hakkın yükümlülüklerden ayrılmazlığı” ilkesine uygun olarak yer alan yalnızca getirdiği haklar değil yükümlülüklerde operasyonlara katılım gösteren bütün ülkeleri bağlayıcı özelliktedir. Afganistan’a yönelik yapılan müdahale için tüm ülkeler meşru müdafaa olup olmadığını değerlendirmiş. Bu şekilde operasyona tüm ülkeler sorumluluk altına girmektedir (Ataie, 2015:41).

C. Afganistan’ın SSCB İşgalinde Pakistan ve İran İlişkileri

Afganistan’ın işgali döneminde SSCB’nin Hindistan ile dostluk ilişkilerinin ilerlemesi ve Pakistan ile İran sınırında komünist rejimin iktidarda gelmesi her iki ülke için de endişeye neden olmuştur. Bu nedenle Pakistan ve İran bir yakınlaşma ilişkileirni benimsemiştir. Pakistan’nın desteklediği Sunni mücahitler Peşavir Şurasında bir araya gelerek tek çatı altında toplanmış ve SSCB işgaline karşı birlik ve beraberlik içerisinde mücadele edeceklerini taahhüt etmişlerdir. Afganista’da SSCB’ye karşı mücadele veren diğer dini grup ise Şii mücahitlerdir. İran’ın kendilerine yakın gördükleri Şii mücahitler ise Tehran Şurası’nda bir araya gelerek bütün Şii gruplarını SSCB işgaline bir olmalarını taahhüt etmişlerdir. İran 1980’li yıllarda hem Irak’la savaşını devam ettirmiş hem de Afganistan ile ilişkilerini sürdürerek İslamcı direnişçilere yardım sağlamıştır.

SCB'nin 1979'da Afganistan'ı işgal etmesiyle birlikte, ABD ve müttefikleri Afgan direnişçilerine destek sağlamaya başladılar. Pakistan, Afgan direnişçileri (mujahideen veya mücahitler) için bir üs haline geldi ve ABD'nin yardımı ile bu direnişçilere lojistik ve askeri destek sağladı. Bu durum, ABD'nin Pakistan ile ilişkilerini iyileştirdi. Afganistan, Pakistan’dan aldığı yardımlar etnik kimliklere göre değil mezhep olarak almaya başlamıştır. Afganistan bu doğrultuda ülkesinde yer alan Sünni güçlerin daha kuvvetli hale gelmesini sağlamaya çalışmıştır (Gökırmak, 2011).

1. Afganistan Pakistan İlişkileri

Afganistan devleti, günümüzdeki Pakistan'ın kuzey batı kesiminde yaşayan Peştulara bağımsızlık veya Afganistan'a katılım hakkının tanınacağını beklemekteydi. Ancak ne yazık ki Afganistan devletinin beklediği olmadı. İngilizler Peştulara Hindistan ya da Pakistan'dan birisini seçmesini önerdi. Peştular Müslüman oldukları için Pakistan'a katılmayı seçmişlerdir. Afganistan devleti ise Peştuların yaşamış olduğu Pakistan sınır kısmının yalnızca etnik bakımdan değil, bazı tarihi gerçeklerden dolayı kendilerine ait olduğunu ifade etmektedirler (Talaash, 2015:12).

Bu çerçevede 1947'de Pakistan'ın Hindistan ve İngilizlerle olan bağlantısının sona ermesi, yeni bir ulusun doğuşunu beraberinde getirdi ve Afganistan ile ilgili meseleler ortaya çıkmıştır. Dönemin en önemli konusu, Abdul Rahman Han (1880-1901) dönemi boyunca Pakistan'daki (Peştunistan) Afganistan ile Hindistan-İngiliz arasında “12 Kasım 1893'te imzalanan Durand Sınır Antlaşması” idi (Salihiy, 2014: 96).

Bu bölgede yaşayan etnik grupların büyük bir kısmı Peştunlar/Afganlardır. Durand Anlaşması uyarınca, Pakistan'ın şu anki coğrafi alanı Afganlar tarafından “Peştunistan” olarak adlandırılır ve nüfusun yaklaşık %17'sini oluşturan 30 milyonluk Peştun/Afgan nüfusu bulunmaktadır (Tereki, 2018: 19).

Pakistan, 1973 yılında Afganistan'da kurulan ilk cumhuriyet rejiminden beri devlete muhalif dini gruplara destek sağlamış ve 1979'da Afganistan'ın işgal edildiğinde Batı Bloku ülkelerinden mali yardım alarak Mücahit örgütlerini açıkça desteklemiştir (Trenin ve ark., 2014: 48).

1992'de desteklediği Mücahit grupların Afganistan'da iktidarı ele geçirmesi ve Pakistan yanlısı hareket etmemesi nedeniyle yeni radikal bir örgüte (Taliban) desteği sürdürmüştür. Dolayısıyla Afganistan, 1996-2001 yılları arasında Taliban'ın iktidarı ele geçirmesiyle Pakistan tarafından işgale uğratıldığı değerlendirilmektedir. Afganistan ve Pakistan arasındaki çözülmemiş gündem maddesi olan Durand Hattı sorununun yanı sıra, şimdi ikinci bir sorun olarak bilinen Fundamentalist örgütlerin Pakistan tarafından yönlendirilmesi ve desteklenmesidir. Nitekim Pakistan, radikal grupları eğitmekte ve barındırmakta kendi menfaatini görmektedir (Roznameyi, 1394).

Ekonomik bağlamda, Pakistan tarih boyunca Afganistan üzerinden geçen otoyollara ve ulaşım güzergahlarına bağımlı olmuştur. Bu durum, Pakistan'dan Orta Asya ülkelerine yapılan mal ihracatı ve enerji kaynaklarının ithalatı açısından özellikle önem taşımaktadır. Afganistan, böylece bölgedeki ticaretin ve ekonomik entegrasyonun anahtarı niteliğindedir. Nüfus açısından ise, Pakistan ve Afganistan arasında yoğun bir göç hareketi söz konusudur. İki ülke arasındaki nüfus hareketliliği, Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre 1,4 milyon ile Pakistan'ın söylemine göre 2,8 milyon Afgan'ı kapsamaktadır. Pakistan Afgan Mülteciler Komisyonu ise bu 2,8 milyon kişinin yaklaşık %74'ünün Pakistan doğumlu olduğunu belirtmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında, 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'a müdahalesi sonucu ortaya çıkan siyasi ve sosyal istikrarsızlık nedeniyle yaklaşık 7 milyon insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu süre zarfında komşu ülke Pakistan'a sığınan Afgan mültecilerin sayısı 40 yılı aşkın bir süre boyunca artarak devam etmiştir. Günümüzde, Pakistan toplam nüfusunun yaklaşık %1'ini oluşturan Afgan mültecilerle birlikte yaşamaktadır. Resmi verilere göre, ülkede 2,8 milyon Afgan bulunmaktadır. Ancak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) bu rakamın aslında 1,4 milyon olduğunu ifade etmektedir. UNHCR tarafından belirtilen rakam, Pakistan'daki resmi kayıtlara dayanırken, Pakistan ise kayıt dışı Afgan mültecilerin de dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Muhtat, 2011: 41).

Türkiye'nin ardından dünyada en çok mülteciye ev sahipliği yapan ülke olan Pakistan'da Afganların büyük çoğunluğu ne yazık ki yasal statüye sahip değildir. Pakistan Senatosu'nun Kalkınmada Geri Bölgelerin Sorunları Komisyonu'na göre, ülkedeki 1,4 milyon kayıtlı Afgan'dan sadece 850 bini resmi kimlik veya köken belgesine sahip olarak kabul edilmektedir. Bu durum, hem Afganistan hem de Pakistan açısından sosyal ve ekonomik zorluklar doğurmaktadır. Uluslararası Mülteci Hukuku Dergisi'nde yayınlanan Profesör Marjoleine Zieck tarafından yazılan bir makalede, Afgan sığınmacıların yalnızca yüzde 25'inin Pakistan'da mülteci olarak kabul edildiğine dikkat çekilmektedir. Bu durum, resmi mülteci olmayan Afganların birçok haktan faydalanamamasına yol açmaktadır. Örneğin, 1997 yılında Pakistan'da uygulanan bir kanuna göre, sadece diğer ülkelere gelen ve mülteci statüsünde olanlar çalışabilir ve banka hesabı açabilirler. Günümüzde büyük oranda Afgan halkı, Pakistan'da gayri resmi olarak

yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmıştır. SSCB işgalinden sonra ilk 10 yıl içinde 3,3 milyon Afgan Pakistan'a gelmesine rağmen işgalin sona ermesiyle özellikle sınır bölgelerinde yaşayanlar kendi ülkelerine geri döndükleri belirtilmektedir. Ancak ülkedeki terör ve sürekli devam eden iç çatışmalar nedeniyle pek çok kişi Pakistan'da kalmaya mecbur olmuştur. 2019 tarihli Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) raporunda belirtildiğine göre, 2002-2019 arasında 4,3 milyon Afgan'ın ve 2019 yılında ise 6 binden fazla Afgan'ın ülkelerine geri döndüğü kaydedilmiştir. Pakistan'da en yoğun göç sürecinde 340 mülteci kampı kurulmuşken bugün Afganlar şehirlerin dışında ya da toplamda 54 kamplık bir bölgede yaşamaktadır. Bu yaşam yeri olarak belirlenen Afganistan'lılar için geçim durumu oldukça zor ve müşakkatlidir. Günlük çalışarak geçimini sağlamaya çalışan Afganlar, zaman içerisinde iki ülke arasındaki sınır bölgelerinde mekân değiştirmek durumunda kalmıştır. BMMYK verilerine göre, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerden mahrum olan Afganların yaklaşık yarısı 18 yaşından küçüktür (Talaash, 2015:15). Bu nedenle, özellikle genç nüfus açısından önemli sorunlar bulunmaktadır. Bu durum, mülteci konumundaki Afganların entegrasyon sürecinin karmaşıklığını göstermektedir. 2018 Ağustos'unda Pakistan Başbakanı olarak göreve başlayan İmran Han, o yıl eylül ayında yaptığı bir konuşmada, ülkesinde bulunan Afgan ve Bangladeşli mültecilerin çocuklarına vatandaşlık tanınması gerektiğini ifade etmiştir. Pakistan'da doğup büyüyen bu çocukların eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim başta olmak üzere iş imkanlarından da mahrum bırakıldığını belirten Han, Afgan mültecilere karşı oluşan önyargılı tepkileri eleştirerek onların yanında durdu. Bu kararı olumlu bulanlar arasında sadece çocuklara değil tüm mültecilere vatandaşlık verilmesi gerektiğini savunanlar da bulunurken, mülteciler iki gruba ayrılmıştır: bir grup kendi ülkelerine dönmek isteyenler ve diğer grup ise Pakistan'da kalmak isteyenlerdir. Diğer taraftan, Kalkınmamış Bölgelerdeki Sorunlar Senato Komisyonu, Afgan mültecilere çifte vatandaşlık hakkı tanınması gerektiği görüşünü savunmuştur (Muhtat, 2011: 45).

2. Afganistan İran İlişkileri

İran, Afganistan'daki etkili devletler arasında öne çıkan bir aktör olarak dikkat çekmektedir. Yapısalcı perspektiften bakıldığında, Fars milliyetçiliği temelinde şekillenen İslam ve anti-emperyalizm eksenli İran kimliği, iki ülke

arasındaki ilişkilerin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Afganistan, İran için İslam-Fars kimliğine dayalı stratejik ve kültürel olarak kritik bir öneme sahiptir.

1979 İslam Devrimi'nden sonra İran, İslam'ın yayılmasını ve İslam Devrimi'nin ideolojik etkisini yaymayı hedefledi. Bu nedenle İran, Afganistan'daki Şii Müslümanları desteklemeye başladı. İran'ın desteği, Afganistan'da Şii grupların güçlenmesine ve İran'ın nüfuzunu artırmasına katkı sağladı.

SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi, ülkede siyasi istikrarsızlık ve iç savaşa neden oldu. İran, bu dönemde çeşitli Afgan gruplarını destekledi, ancak bu gruplar arasında da çatışmalar yaşandı. İran, Afganistan'daki Şii grupları desteklemesine rağmen, Sünni direnişçilere de yardım etti.

İran, SSCB işgalinin ardından Afganistan'dan kaçan mültecilere ev sahipliği yaptı. Milyonlarca Afgan mülteci, İran'a sığındı. Bu durum, İran'ın Afganistan'daki insani yardım çabalarını artırmasına ve Afgan halkına destek sağlamasına neden oldu.

İran, Afganistan'daki çatışmada ABD ve diğer Batılı güçlere karşıdır. Bu, İran'ın Afganistan'daki dengeleri etkileme ve kendi nüfuzunu artırma girişimleriyle birleşti. bu dönemde İran, hem insani yardım hem de siyasi nüfuz amacıyla Afganistan'a yardım etti.

Taliban'ın yıkılışı, İran'a doğu sınırını güven altına almak, nüfuzunu genişletmek ve Taliban yönetiminin "Peştunlaştırma" politikasından kaynaklanan gerilimi sonlandırmak adına önemli bir fırsat sunmuştur. Taliban'ın düşüşünden sonra İran, ekonomik yardım sağlayarak ya da Peştun olmayan etnik grupları Peştunlara karşı birleştirerek Afganistan'a nüfuz etmeye başlamış ve hem Orta Asya pazarlarına hem de enerji ticaret rotalarına hâkim olma stratejisi izlemiştir. İran'ın Afganistan politikasındaki temel amacı, Şii egemenliğini sağlamak değil, aksine Tahran yönetimi ılımlı Sünni Peştun liderlere destek vererek, ılımlı Şii ve Sünni grupların siyasi gücü paylaşmalarını sağlamaktır. Çünkü İran, yalnızca bu şekilde sürekli bir barışın kurulabileceğine inanan bir politika benimsemektedir. İran'ın Afganistan'daki tüm Şii Hazaraları kontrol altına alması mümkün olmasa da, Tahran'ın Afganistan politikasında Hazaralar önemli bir aktör olarak

görülmektedir. İran'ın Afganistan üzerindeki etkisinin ve ticaret hacminin artışı dikkate alındığında, Taliban'ın İran topraklarında yaşayan Sünni Beluçileri kışkırtma ihtimalinden endişe eden Tahran yönetimi, Afganistan'daki Şii grupların İran'a göç etmesini de güvenlik açısından risk olarak değerlendirmektedir bu nedenle, İran'ın Afganistan politikası, dengeyi koruyarak ve farklı kesimlerle işbirliği yaparak bölgedeki etkinliğini sürdürmeyi amaçlamaktadır (Çolakoglu, 2006: 44).

İran'ın Afganistan politikası incelenirken Tahran yönetiminin ABD ile olan ilişkisini göz önünde bulundurmak kritik bir öneme sahiptir. 2001 yılında ABD'nin Afganistan'a müdahale etmesinden sonra İran, ABD ile Afganistan konusunda işbirliğine gitmiştir. Ancak, 2014 yılından itibaren İran, Afganistan stratejisini; ABD askerlerinin ülkeden çekilmesi sonucu yaşanan rahatsızlığın azalması, İran sınırlarına yakın bölgelerde demokrasi ve istikrarı tehdit eden isyanların devam etmesi, barış müzakereleri sonucunda Taliban'ın tekrar Afgan siyasetine dâhil olması, uyuşturucu ticaretinin büyümesi, İran'ın sivil nükleer programının ilerlemesi ve yaptırımların sürme ihtimali gibi faktörlerle revize etmiştir. İran, Afganistan'ın başlıca ekonomik ortaklarından biri olarak 2014 sonrasında da ülkeye büyük bir ekonomik etki alanı olarak bakmakta ve onu Hindistan, Çin, Orta Asya ve Basra Körfezi arasında stratejik bir geçiş bölgesi olarak değerlendirmektedir. Bu kapsamda İran tarafından özellikle Herat bölgesinde eğitim, kültür, telekomünikasyon, altyapı, köprü ve yol yapımı gibi kritik alanlarda yatırımlar gerçekleştirilmekte ve bölgesel etkinlik sağlanmaktadır. 2001 yılında ABD'nin 11 Eylül saldırılarının arkasındaki El Kaide terör örgütünü ortadan kaldırmak ve Taliban yönetimini devre dışı bırakmak amacıyla Afganistan'a müdahale etmesi, İran açısından iki yönlü bir sonuç doğurmuştur. Öncelikle, ABD'nin Taliban'ı devirmesi, İran açısından Taliban tehdidinin sona ermesine yardımcı olmuştur. Ancak aynı zamanda başka bir tehdidin -ABD'nin bölgedeki varlığı- doğmasına sebep olmuştur. Buna rağmen, ABD'nin Taliban yönetimini devirmesiyle İran'ın Afganistan'daki nüfuzunu artırmasına katkı sağlamıştır. İran'ın etrafını sarmaya çalışarak onun üzerinde baskı kurmaya çalışan ABD, ironik bir şekilde Irak'ta olduğu gibi Afganistan'da da Tahran'ın gücünü artıracıkoşulları yaratmıştır. Bu durum,

İran'ın Afganistan politikasının önemli faktörlerinden biri olarak değerlendirilmelidir (Özlü, 2008: 5).

İran, Taliban'ın ardından Afganistan'da kurulan yeni yönetimle sıkı siyasi bağlar geliştirerek ekonomik ilişkilerini güçlendirmiş ve Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte Tahran, İmam Humeyni Yardım Komitesi ve İran Kızılay'ı gibi organizasyonların aracılığıyla Afgan halkına sunduğu resmi yardımlar sayesinde Afganistan'daki etkisini daha da arttırmıştır. Böylelikle İran, Kabil üzerindeki nüfuzunu yükselterek, Taliban sonrası Afganistan'daki en önemli dış aktörlerden biri haline gelmiştir. 1979 Sovyet işgali sebebiyle büyük miktarda Pakistan'a göç etmek zorunda kalan Afgan kabilesi, Pakistan'daki mülteci kamplarında örgütlenerek "Mücahit Grupları"nı oluşturmuş ve bu gruplar, Afgan ordusundan firar eden subayların katılımıyla Sovyet kuvvetlerine karşı şiddetli bir direniş başlatmıştır. İran ise SSCB'yi işgal gerekçesiyle eleştirmiş ve Sovyet yönetimine Afganistan topraklarını terk etme çağrısında bulunmuştur. Bunun yanı sıra, İran topraklarına sığınan Afgan mültecilere barınma, yiyecek ve çalışma imkanı sunarak yardım elini uzatmıştır. Ancak Tahran, İslamabad'ın aksine, Mücahitlerin kendi topraklarında Sovyet güçleri ve Afgan hükümet güçlerine karşı gerilla savaşı başlatmasına izin vermemiştir. İran bu konuda Pakistan, Suudi Arabistan ve ABD gibi Afgan direniş gruplarını yönetsel ve finansal olarak destekleyen ülkelerden farklı bir politika benimsemiş ve SSCB'ye karşı net bir tavır almaktan kaçınmıştır. Bunun sebebi ise Tahran yönetiminin, kendisini uluslararası alanda tecrit etmeye çalışan ABD'ye karşı denge unsuru olarak gördüğü SSCB ile çatışmak istememesiydi. Ayrıca, o dönemde tüm silah, para ve cephane kaynaklarını Irak ile yapılan savaşa harcayan İran'ın, Mücahitlere gerilla savaşı desteği sağlaması oldukça zordu. İşte bu nedenlerle İran, işgal döneminde Afganistan'da etkili bir konumda bulunamamıştır (Çınar, 2008: 43).

1989'da SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından İran'ın bu ülkeye duyduğu ilgi yoğunlaşmıştır. Bu durumu tetikleyen ana etken, 1988'de İran'ın Irak ile sekiz yıl süren savaşı sonlandırması ve enerjisini başka alanlara yönlendirebilmesidir. İran böylece ekonomik bir yükten kurtularak kendi toprak bütünlüğüne dönük dış müdahaleyi engellemiş ve ulusal güvenliğini sağlamlaştırmıştır. İran'ın Afganistan'a yönelik artan ilgisine sebep olan diğer bir

faktör ise, Sovyet güçlerinin Afganistan'dan çekilmesiyle doğan güç boşluğunun Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından doldurulmasına dair endişeleridir. Moskova ve Washington'un 1991 yılında Afganistan'daki müttefiklerine askeri yardım yapmama konusunda anlaşmaları sayesinde İran, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın Afganistan'daki hareket alanları genişlemiş ve bu üç devletin Afganistan üzerinde etkinlik elde etme mücadelesi başlamıştır. İran bu süreçte, Afganistan'a yönelik yeni bir dış politika yaklaşımı benimsemeye karar vermiştir. Sadece Şii gruplara destek sağlayarak yürütülen mevcut dış politika tercihi, İran'ın Afganistan'daki etki gücünü sınırlamaktaydı. Bu nedenle Tahran, Afganistan'da Darice (Afgan Farsçası) konuşulan ve Peştun olmayan etnik grupların (Tacik ve Özbek gibi Sünni unsurları da içeren) birliğini destekleyen bir politika izlemeye başlamıştır. Bu yeni yaklaşım sayesinde İran, Afganistan'daki çeşitli etnik ve mezhebi gruplar arasında köprü kurarak daha geniş kitlelere ulaşabilme imkanı elde etmiştir. Böylece Tahran, bölgedeki nüfuzunu artırma yolunda önemli bir adım atmıştır (Adıbelli, 2007: 53-54).

İran, bu strateji doğrultusunda Peştun olmayan etnik grupları bir araya getirerek Afganistan'daki farklı kültürel ve dini çeşitlilikten yararlanarak Peştunlar'a karşı ortak bir cephe oluşturma amacı gütmüştür. Bu sayede, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Peştunlar üzerindeki etkisini kullanarak Afganistan'daki artan faaliyetlerini kısıtlamayı hedeflemiştir. Bu plan, bölgedeki dengeleri değiştirme potansiyeline sahiptir. İran'ın Afganistan'da Peştun muhalif bir ittifak kurma girişimi, 1992 yılında Tacikler, Özbekler ve Hazaralar (Şiiler) gibi Peştun dışı etnik ve mezhebi grupların işbirliğine dayalı Kuzey İttifakı'nı kurmasıyla somutlaşmıştır. Kuzey İttifakı, Tahran'ın desteğiyle Sovyet yanlısı komünist yönetimi devirip Afganistan İslam Cumhuriyeti'ni kurmuş ve böylece İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırmıştır. Fakat, Kuzey İttifakı tarafından oluşturulan yeni hükümet, Peştunlar, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından İran'a yakın bir yapı olarak değerlendirilmiş ve bu nedenle tanınmamıştır. Bu durum, Afganistan'da uzun süreli siyasi istikrarsızlığa ve bölgesel güçler arasında çıkar çatışmalarına yol açmıştır. İran'ın bu stratejisi, ülke içinde ve dışında değişen jeopolitik dinamikleri göz önünde bulundurarak sürekli olarak yeniden değerlendirilmesi gereken bir politika olarak öne çıkmaktadır (Çınar, 2008: 44).

Kuzey İttifakı liderliğindeki yeni yönetimin kurulduğu günden beri, mücahit gruplar arasında etkin olma mücadelesi devam etmektedir. 1994'te Peştun kökenli Taliban, Burhaneddin Rabbani liderliğindeki hükümete karşı güçlü bir rakip olarak ortaya çıkmış ve 1996'da Kabil'de kontrolü ele geçirmiştir. Bu süre zarfında Suudi Arabistan ve Pakistan gibi ülkeler, Taliban'ın iktidarı ele geçirmesini olumlu karşılarken; İran, bu durumu kendi güvenliği ve stratejik menfaatleri açısından tehdit olarak değerlendirmiştir. Tahran, Taliban'ın ülkedeki Şii azınlığa baskı yapmasından ve bunun sonucunda 1979 Sovyet işgali sonrasındaki döneme benzer şekilde Afganistan'daki Şii grupların İran'a göç etmesinden endişe duymuştur. İran'ın Taliban'a karşı diğer bir güvenlik kaygısı ise; Taliban'ın, İran sınırları içinde yaşayan Belucileri tahrik etmeye çalışmasıdır. Tahran, Taliban'ı kendi bölgesel gücünü zayıflatarak ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından kullanılan bir "piyon" olarak görmektedir. Bu sebeple, 1996 yılında Taliban'ın iktidarı ele geçirdikten sonra 2001 yılına kadar devam edecek iç savaş sürecinde Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'na destek vermiştir. İran'ın, özellikle 1991 yılından itibaren ABD-Pakistan-Suudi Arabistan eksenli olarak Afganistan üzerinden yaşanan rekabetin en kritik boyutu; Orta Asya pazarlarına nüfuz edebilme ve enerji kaynaklarının geçiş güzergâhlarının belirlenmesi konusudur. İran, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da bağımsızlığını ilan eden yeni cumhuriyetleri, kendi ekonomik büyümesi için önemli bir pazar olarak değerlendirmiştir. Tahran, bu süreçte bölgedeki ekonomik ve siyasi etkisini arttırmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra, Orta Asya ve Hazar bölgesinden çıkan doğalgaz ve petrol kaynaklarının uluslararası piyasalara taşındığı ana güzergâh olmayı hedefleyerek Basra Körfezi'ne bağlayan alanları stratejik öneme sahip olarak görmüştür. Bu sayede İran, enerji nakil hatlarında söz sahibi olmayı amaçlamış ve böylece bölgesel gücünü pekiştirmeye çalışmıştır (Çolakoglu, 2006: 45).

İran, Türkmenistan ile olan ortak sınırı sayesinde Orta Asya pazarlarına Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelere farklı olarak doğrudan erişim imkanına sahip olup stratejik bir avantaja sahiptir. Bu coğrafi konum, İran'ın söz konusu iki ülke karşısında daha güçlü bir durumda olmasını sağlar. Buna rağmen, Taliban'ın Afganistan üzerindeki hakimiyeti, hem Pakistan'ın hem de Suudi Arabistan'ın Afganistan ve Orta Asya'ya daha rahat ulaşarak bölgedeki

faaliyetlerini artırmasına imkan tanımaktadır. Bu durum, İran'ın enerji kaynaklarını bölgeden uluslararası pazarlara taşıma politikasının önünde engel teşkil ederken, ABD'nin pozisyonunu güçlendirmiştir. Özellikle Taliban destekli Türkmenistan doğalgazının Afganistan üzerinden Pakistan'a taşınması planlanan boru hattı projesi ve Amerikan petrol şirketi UNOCAL ile yapılan görüşmeler, bu durumu açıkça göstermektedir. İran'ın Taliban'a karşı tutumu temelli Afganistan politikası ise bu bölgesel ve uluslararası gelişmelerle beraber stratejik çıkar hesapları doğrultusunda şekillenmiştir. 1996-2001 yılları arasındaki Taliban yönetimi döneminde Afganistan, hem İran hem de ABD ile gerilimli ilişkiler yaşamıştır. Bu dönemde İran'ın, Taliban iktidarına karşı direniş gösteren gruplara verdiği destek ve Taliban'ın özellikle Mezar-ı Şerif kentini ele geçirerek şehirdeki direnişçilere intikam amacıyla düzenlediği saldırılar, İran-Afganistan hattındaki gerginliği daha da artırmıştır. Eylül 1998'de yaşanan bir olayda ise Taliban'ın Mezar-ı Şerif'teki İran konsolosluğunu ele geçirip 10 İranlı diplomatı öldürmesi, iki ülkeyi neredeyse savaşın eşiğine getiren bir krize yol açmıştır. Bu tür gelişmeler ışığında, İran'ın Afganistan politikası ve Taliban'a karşı tutumu, bölgesel ve uluslararası faktörlerin etkisi altında şekillenmektedir. Tahran, Afganistan'daki konsoloslukta yaşanan diplomatların öldürülmesi olayında Taliban yönetimini suçlamış ve doğrudan sorumlu tutarken, Taliban bu durumu kabul etmeyerek eylemi düzenleyen silahlı grupların Afgan güvenlik güçlerinden kaçan düzensiz unsurlar olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bu grupların hiyerarşik bir komuta sistemiyle hareket etmediklerini ve bağımsız olduklarını belirtmiştir. Aynı dönemde İran'ın Bamyan ve Mezar-ı Şerif şehirlerinde isyancı gruplar kurduğu iddia edilen bölgelerde, Taliban tarafından Özbek, Tacik ve özellikle Şii Hazaralara yönelik gerçekleştirilen katliamlar iki ülke arasındaki çatışma riskini önemli ölçüde arttırmıştır. Bu durum bölgede tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur. Ancak Birleşmiş Milletler'in (BM) devreye girmesi ve müdahil olması sayesinde potansiyel bir savaşın başlaması engellenmiştir. BM'nin arabuluculuk yaparak tarafların diyalog kurmasına yardımcı olması, bölgedeki istikrarsızlığı önlemeye yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bu sayede her iki ülke arasında yaşanabilecek büyük çaplı çatışmalar önlenebilmiştir (Çınar, 2008: 42).

Taliban yönetimi altında Afganistan'da faaliyet gösteren El Kaide, özellikle Müslüman nüfuslu ülkelerdeki Amerikan varlığına karşı eylemler düzenleyerek Kabil-Washington arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. Bu eylemlerden en dikkat çekenleri, 7 Ağustos 1998'de Kenya ve Tanzanya'daki ABD konsolosluklarına düzenlenen bombalı saldırılar ile 2000 yılında Aden Körfezi'nde demirleyen USS Cole adlı Amerikan muhribine yapılan saldırıdır. Bu olayların ardından, ABD'nin daha önce SSCB'ye karşı mücadele için destek verdiği bazı mücahit grupların artık kendisine karşı savaş başlattığı anlaşılmış ve Taliban yönetimindeki Afganistan ile Washington arasındaki ilişkiler daha da zayıflamıştır. Bu süreçte, Afganistan'daki Taliban iktidarını devirmeye çalışan İran, Rusya ve Hindistan grubuna ABD de katılma kararı almıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında ise, ABD'nin bu saldırılardan sorumlu tuttuğu El Kaide'yi ortadan kaldırmak ve Taliban iktidarını yıkmak amacıyla Afganistan'ı işgal etmesi sürecinde İran, Rusya ve Hindistan'ın ABD ile işbirliği yapması, bu durumun en net göstergesidir. 1998'den itibaren yaşanan ABD-Afganistan gerilimine 11 Eylül saldırılarının da eklenmesiyle birlikte, İran-ABD-Taliban eşitliğindeki dengeler de büyük ölçüde değişmiştir. Taliban ve El Kaide karşıtlığı, düşmanlık dolu geçmiş olan İran ve ABD'nin, ABD'nin Afganistan işgal sürecinde Washington'la temas kurmasına ve işbirliği yapmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin; İran, ABD'nin Sonsuz Özgürlük Operasyonu (Operation Enduring Freedom) çerçevesinde Taliban yönetiminin devrilmesinin ardından, Aralık 2001'de düzenlenen Bonn Konferansı'na katılarak geçici hükümetin başkanını seçmek ve ülkenin işgal sonrası durumu görüşmek amacıyla önemli bir rol üstlenmiştir. Bu gelişmeler, İran-ABD ilişkilerinin yeni bir aşamasına girdiğini göstermektedir (Çolakoglu, 2006: 47).

Tahran ve Washington arasında gerçekleşen bu konferans sırasında varılan en önemli mutabakat, Afganistan'da radikal gruplar olan Taliban ve El-Kaide'nin iktidardan uzaklaştırılması ve tekrar yönetimi ele geçirmelerinin engellenmesi üzerine olmuştur. Bu tarihi toplantıda, Tahran ve Washington ayrıca Afganistan'daki seçimlerin zamanlaması, yeni kurulacak hükümetin yapısı ve terörizm ile uyuşturucu kaçakçılığına karşı ortak mücadele konularında da anlaşma sağlamışlardır. İran tarafı, 1992-1996 yılları arasında Afganistan'ın devlet başkanlığını yapmış olan Burhaneddin Rabbani'nin yeni kurulacak geçici

hükümetin başına getirilmesini talep etmiştir. Ancak, ABD'nin Hamid Karzai'yi desteklemesi üzerine İran, Karzai'nin liderliğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Aslında, İran'ın ABD ile Afganistan meselesinde işbirliği yapma nedeni sadece Taliban ve El-Kaide'nin etkisinin ortadan kaldırılmasıyla ilgili değildir. O dönemde İran'da iktidarda olan Hatemi hükûmeti, reformist dış politika vizyonunu hayata geçirerek İran-ABD düşmanlığını sona erdirmeyi ve iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi hedefliyordu. Bu bağlamda, Afganistan meselesi Hatemi yönetimi için önemli bir stratejik öncelikti. Hatemi hükûmeti, Afganistan'ı terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı işbirliği konusunda ABD ile ortak bir diyalog zemini olarak kullanmayı amaçlıyordu. Ne yazık ki, ABD Başkanı George W. Bush'un 29 Ocak 2002'de İran'ın Irak ve Kuzey Kore ile birlikte "Şer Ekseni"ne dahil olduğunu ilan etmesi, İran'daki reformcu kanadın Washington ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çabalarını sekteye uğratmıştır. Bu durum, İran ve ABD'nin Afganistan konusu üzerinden gerçekleştirdikleri işbirliğinin ilerlemesini zorlaştırmış ve her iki tarafın da bu süreçten elde etmek istedikleri başarıya ulaşmalarını engellemiştir (Adıbelli, 2007: 55).

ABD'nin Afganistan'ı ele geçirmesi, İran için tehlike oluşturan Taliban yönetiminin devrilmesine yol açarken, aynı zamanda başka bir tehdit unsuru olarak ABD'nin bölgedeki varlığını da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'da bulunması, İran'ın bu ülke üzerindeki etkisini kesin anlamda engellememektedir. Nitekim Taliban sonrasında kurulan iktidar yapılanması, özellikle Hindistan ve İran'ın Kabil'de nüfuz sağlayabileceği siyasi koşulları meydana getirmiş ve Tahran'a Afgan topraklarında göreceli bir özgürlük kazandırmıştır. Bu sayede İran, Afganistan üzerindeki etkinliğini artırabilmek adına ikili ticaret bağlantılarını güçlendirmeye ve bu ülkenin yeniden yapılandırılmasında yer almayı hedeflemiştir. İran'ın Afganistan'ın yeniden inşasında aktif rol almak istemesinin iki ana nedeni olduğunu belirtebiliriz. Birincisi; İran, kendi çıkarları doğrultusunda Afganistan'da güvenlik ve siyasi istikrarın sağlanmasını arzu etmektedir. Tahran, potansiyel bir siyasi kaos ya da güvenlik zafiyeti yaşanan Afganistan'ın kendi güvenliği açısından da olumsuz sonuçlar doğuracağına inanmaktadır. Ayrıca, Afganistan'da istikrarsızlık yaşanması, ABD'nin bu ülkedeki varlığını daha da perçinlemesine ve gücünün

artmasına neden olacaktır. İkinci neden ise; İran, savaşın ardından yıkıma uğrayan Afganistan altyapısının geliştirilmesiyle Afgan pazarındaki payını büyütmeyi amaçlamaktadır. İran, bu hedeflere ulaşabilmek adına Afganistan'ın kalkınmasına destek vererek etkinlik sağlamaya çalışmıştır. Gerçekten de, Sovyet işgali, iç savaş ve ABD işgalinin yol açtığı tahribat sonrasında 2000'li yıllarda İran-Afganistan arasında İran lehine dengesiz bir ticaret ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bu süre zarfında İran, başta enerji ve inşaat sektörleri olmak üzere Afganistan'a yönelik ihracatını önemli ölçüde artırmış ve aynı zamanda yeniden yapılanma sürecinde rol oynamıştır. Bu sayede hem ekonomik ilişkilerini geliştiren hem de siyasi nüfuzunu artıran İran, Afganistan üzerindeki etkisini de güçlendirmeyi başarmıştır (Raşid, 2002: 78).

2001 yılında İran'ın Afganistan'a gerçekleştirdiği ihracat sadece 52 milyon dolar iken, bu miktarın 2012 yılına gelindiğinde önemli bir artış göstererek 2,18 milyar dolara çıktığı görülmektedir. Bu büyük artışın nedenleri arasında İran'ın Afganistan'a yönelik başlıca ihracat ürünlerinin petrol ürünleri, beyaz eşya, yapı malzemeleri, sağlık ürünleri, çimento, temizlik malzemeleri, halı ve demir-çelik gibi geniş bir yelpazede yer alması bulunmaktadır. Afganistan ekonomisinin temel motorları tarım ve hayvancılık alanları olduğu için, bu sektörler dışındaki malların büyük bir kısmını ithal etme gereksinimi duymaktadır. İşte tam da bu noktada İran devreye girerek Afganistan'a tarım haricindeki ürünlerini sunarak pazarda daha güçlü ve etkin bir pozisyon elde etmektedir. Bununla birlikte, 2001 yılından bugüne kadar geçen sürede İran'ın Afganistan pazarındaki etkisi artmış olsa da, 2001-2011 yılları arasında Afganistan'ın gerçekleştirdiği toplam ithalatta İran'ın payının %7 düzeyinde kalmış olduğu görülmektedir. Bu durum, İran'ın Afganistan pazarında önemli bir aktör olsa da diğer ülkelerle rekabette hala daha fazla pay sahibi olma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (Özlü, 2008: 6).

İran'ın Afganistan'daki ekonomik gücünü artıran önemli bir faktör, 500'den fazla İranlı şirketin Afganistan'da faaliyet göstererek ülkenin yeniden yapılanma ve kalkınma süreçlerine katkıda bulunmasıdır. Bu şirketler sayesinde İran, özellikle altyapı projeleri olmak üzere eğitim, bilim, kültür ve mühendislik-teknik alanlarında Afganistan'a destek sağlamaktadır. Bu alanda gerçekleştirilen önemli projeler arasında; Afganistan'ın Herat ve Nimruz kentlerine elektrik şebekesi

kurulması, Dogarun-Herat arasında 122 kilometrelik ve Milek-Zerenc arasında 4 kilometrelik yol inşaatları, Zerenc bölgesinde modern bir sağlık merkezi ve mesleki-teknik okul ile Herat Kültür Merkezi inşaatı bulunmaktadır. Afganistan Ticaret ve Sanayi Bakanı Enver-ül Hak Ahadi'nin 2011 yılında açıkladığı verilere göre İran, Afganistan'da 360 milyon dolar değerinde toplam 110 adet mühendislik projesini yönetmektedir. İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salih'in belirttiği üzere, İran 2001 yılından itibaren Afganistan'a okul, hastane, karayolu ve demiryolu inşa etme projeleri için 500 milyon doların üzerinde yatırım gerçekleştirmiştir. Ayrıca İran'ın bu süre zarfında yaptığı yatırımlar arasında su ve elektrik tedarik projeleri de bulunmaktadır. Bu sayede İran, Afganistan'ın kalkınma süreci sağlamıştır (Equilibri, 2007: 11).

2012 yılında Afganistan Yatırım Destekleme Ajansı tarafından yayınlanan bir raporda, İran'ın doğrudan yabancı sermaye (DYS) yatırımında Afganistan'a yönelik olarak yedinci sırada yer aldığı belirtilmektedir. İran, Afganistan'daki yatırımlarını büyük ölçüde iletişim, enerji ve inşaat sektörlerinde gerçekleştirmekte olup, ülkenin batısında, İran-Afganistan sınırındaki Herat şehrine odaklanmıştır. Bu bağlamda, Afganistan'da faaliyet gösteren İranlı şirketlerin çoğunluğu da Herat'ta bulunmaktadır. Herat kenti, 1857 yılına dek öncelikle Safevi Devleti'ne ve ardından Kaçar Hanedanlığı'na bağlı bir eyalet olduğu için İran ile tarihi ve kültürel bağları bulunan önemli bir merkezdir. Bu nedenle, İran bu tarihsel ve kültürel ilişkiden faydalanarak Herat'taki ekonomik etkisini güçlendirmeyi hedeflemekte ve bölgesel işbirliği geliştirerek Afganistan'da iç savaş çıkması ya da olası bir ABD müdahalesi durumunda güvence sağlamak adına Herat'ı tampon bölgelerden biri olarak kullanmayı planlamaktadır. Bu amaçla, İran Afganistan'la olan ticari ilişkilerini güçlendirmeye yönelik adımlar atmış ve her iki ülke arasında ekonomik bağları kuvvetlendirecek projelere yatırım yapmıştır (Kanbolat ve Karasar, 2011: 9).

İran'ın Afganistan'da etki bölgesi oluşturma politikasının önemli bir boyutunu, bu ülkeye sağladığı ekonomik ve insani yardımlar oluşturmaktadır. Bu destekler iki ana kategoride değerlendirilebilir: Tahran yönetiminin Afgan hükümetine sunduğu resmi yardımlar ve İmam Humeyni Yardım Komitesi ile İran Kızılay gibi sivil toplum kuruluşlarının Afgan halkına gerçekleştirdiği insani yardım faaliyetlerini İran, 2002 yılında Japonya'nın başkenti Tokyo'da

düzenlenen Afganistan temalı uluslararası konferansta, Afganistan'ın yeniden yapılanması ve gelişmesi için 560 milyon dolarlık hibe desteği taahhüt etmiştir. Bu bağlamda gerçekleştirilen resmi yardımlar arasında; Kabil telekomünikasyon merkezinin inşası ve personel eğitimi, 10 adet meteoroloji istasyonunun donatılması, polis güçlerinin eğitilmesi ve teçhiz edilmesi, Zerenc'te 25 sınır karakolunun yapımı ve geçtiğimiz on yıl içinde eğitim bakanlığı seviyesinde Afganistan'a 30 milyon dolardan fazla yardım sağlama bulunmaktadır. Resmi yardımların yanı sıra; İran Kızılay ve İmam Humeyni Yardım Komitesi de Afganistan'da insani yardım faaliyetlerini sürdürmektedir. İran Kızılay, Afgan Kızılay ve Afgan halkına eğitim, sağlık ve ilaç konularında önemli desteklerde bulunarak yaşam koşullarının iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır. İran'ın en büyük hayır kurumu olan İmam Humeyni Yardım Komitesi ise gençlere kredi desteği sunarak girişimcilik fırsatlarını artırmakta ve Afgan öğrencilere burs imkanı sağlayarak eğitim seviyelerinin yükseltilmesine destek olmaktadır. Komite ayrıca her ay binlerce ton gıda ve temel ihtiyaç malzemesini Afgan ailelere yardım amacıyla dağıtarak onların günlük yaşamlarını kolaylaştırmaktadır. Bu şekilde, İran'ın Afganistan'a yönelik politikalarının önemli bir boyutunu ekonomik ve insani yardım programları teşkil etmekte olup, bu sayede hem ülkenin yeniden yapılanma sürecine katkı sağlamakta hem de etki bölgesi oluşturma hedefleri doğrultusunda nüfuzunu arttırmaktadır (Özlü, 2008: 6).

İran'ın Afganistan'a sağladığı desteklerin başka bir yönü, ABD'nin Afganistan'daki etkinliğini dengeleme ve ülke içindeki ABD muhalefetini yükseltme stratejisidir. Bu amaçla İran, Basra Körfezi, Afganistan, Orta Asya, Hindistan ve Çin'i içeren bölgede önemli bir ekonomik ve siyasi bölgesel güç olma hedefi doğrultusunda hareket etmektedir. İran'ın bu politika çerçevesinde uyguladığı önemli adımlardan biri de, Afganistan'da Şii topluluklarla (özellikle Hazaralarla) ilişkilerini güçlendirme ve bu gruplar arasında ABD karşıtı duyguları kışkırtmaktır. İran, Afganistan'daki Şii topluluklarla bağlarını güçlendirerek bu ülkede kendine kültürel ve ideolojik bir nüfuz alanı oluşturarak, coğrafi konumundaki avantajları kullanarak önemli bir bölgesel güç olma hedefine yönelik gelecekteki yatırım yapmaktadır. Bu süreçte Tahran, Afganistan'daki Şii toplulukların dini eğitim kurumlarına ve medya organlarına

mali destek sağlayarak bu gruplar üzerindeki siyasi, kültürel ve ideolojik etkisini artırmayı hedeflemektedir. Tahran yönetimi, bu bağlamda İran'ın Kum kentindeki alimlerle yakın ilişkisi bulunan ve Afganistan'da yaşayan Şii Hazaralar üzerinde etkili olan Ayetullah Muhammed Asif Muhsini'yi önemli bir güç unsuru olarak değerlendirmektedir. Bu sayede, İran hem bölgedeki dengeleri lehine çevirebilmeyi amaçlamakta hem de Amerikan karşıtı duyguları besleyerek ABD'nin Afganistan'daki varlığına karşı direnişi güçlendirmeye çalışmaktadır. Böylelikle İran, bölgesel ve uluslararası politikada daha etkin bir rol üstlenmeyi hedeflemekte ve ABD'nin bölgedeki nüfuzunu sınırlamaya çalışmaktadır (Kanbolat ve Karasar, 2011: 14).

İran'ın, Muhsini'ye ait olan Tamadon (Medeniyet) adlı özel televizyon ve radyo kanalına maddi ve teknik yardım sağladığı, aynı zamanda kanal çalışanlarını Tahran'da düzenlediği eğitim programlarıyla yetiştirdiği ileri sürülmektedir. Bu desteklerin yanı sıra, İranlı danışmanların da kanalın yayın politikasına önemli ölçüde müdahale ettiği ve yönlendirdiği iddia edilmektedir. Tamadon kanalında yer alan haberlerde, ABD ve İsrail aleyhine yapılan yayınlarla dikkat çekerken, ABD'nin Irak ve Afganistan'daki işgalci durumunu vurgulayarak İsrail ve ABD karşıtı bir kamuoyu algısı yaratmaya çalıştığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, Afgan yazar ve eski diplomat Ahmet Saidi'nin 2012 yılında Amerika'nın Sesi adlı haber portalına verdiği bilgilere göre; Afganistan'da İran yanlısı olarak görülen 6 televizyon kanalı ve 21 radyo istasyonu faaliyet göstermektedir. Reuters'in analizine dayanan raporlarda ise, Afgan yetkililerin ve medya gruplarının görüşlerine göre; Afganistan'daki medya kuruluşlarının yaklaşık üçte birinin İran tarafından mali destek veya içerik sağlama anlamında desteklendiği ifade edilmektedir. Medya sektöründe İran'ın finansal desteğiyle kontrol ettiği kuruluşların sayısı hakkında farklı iddialar bulunsa da, genel olarak Tahran'ın Afganistan medyası üzerindeki en etkili dış aktör olduğu düşünülmektedir. Bu durum, İran'ın bölgedeki etkisini ve politikalarını yayma amacını gözler önüne sermektedir (Özlü, 2008: 7).

İran, 2001 yılında Taliban yönetiminin yıkılışından bu yana geçen 12 yıl boyunca, Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında kritik bir görev üstlenmiştir. Bu süre zarfında İran, Kabil hükümeti ile yakın ilişkiler kurarak ve Şii Hazaralar'a sağladığı insani ve mali yardımlar sayesinde bu ülkeyle ticaret

bağlarını güçlendirerek Afganistan üzerindeki etkisini artırmıştır. İran için Afganistan'daki artan nüfuzunu sürdürebilmek adına, iç savaşın olmadığı istikrarlı bir yapıya ve kendisiyle çatışma halinde olmayacak bir hükümete ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle Tahran yönetimi, hem Afganistan'da ABD askeri varlığı devam ettirmekten hem de Taliban'ın Kabil'deki yönetimi yeniden ele geçirmesinden rahatsızlık duymaktadır. İran, her iki durumu da kendi güvenliği ve bölgesel menfaatleri açısından tehdit olarak değerlendirmektedir. ABD askeri varlığının devamı, İran'ın Afganistan üzerindeki nüfuzunu azaltabilecek ve bölgedeki jeopolitik dengeleri değiştirebilecekken; Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi ise İran için radikal İslamcı terör örgütlerinin yayılma tehlikesi ve bölge genelinde istikrarsızlık riskini artırabilir. Bu bağlamda İran, Afganistan'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmekte ve kendi çıkarları doğrultusunda dengeli bir politika izlemeye çalışmaktadır (Equilibri, 2007: 11).

NATO güçlerinin 2014 yılı sonunda Afganistan'dan geri çekileceği ve yetkilerini Afgan güvenlik birimlerine aktaracağı duyuruları, bölgesel dengeler açısından Tahran tarafından olumlu olarak değerlendirilmiştir. Bu durum İran için önemli bir gelişme olarak kabul edilirken, istikrarlı bir komşu ülke ile ilişkilerin daha sağlıklı yürütülmesine imkan sağlayabileceği düşünülmüştür. Ancak, ABD'nin Afganistan ile 2 Mayıs 2012 tarihinde imzaladığı "ABD-Afganistan Stratejik İşbirliği Anlaşması" uyarınca askeri kuvvetlerini ve üslerini Afganistan'da tutma hakkına sahip olması, Tahran'ın güvenlik endişelerinin devam etmesine yol açmıştır. Bu durum, İran'ın ABD ile yaşadığı gerilimin bölgede sürekli hale gelmesi riskini ortaya çıkarmaktadır. NATO güçlerinin Afganistan'dan geri çekilmesi halinde ise, ülke içindeki farklı gruplar arasında yaşanabilecek muhtemel güç savaşları sonucu Taliban'ın tekrar yönetimi ele geçirme ihtimali de İran'ın 2014 sonrası güvenlik endişelerine katkı sağlayacak bir faktördür. Bu durum, İran'ın bölgesel güvenlik ve istikrarını olumsuz yönde etkileyebilecek bir gelişme olarak görülmektedir. Bu nedenle İran'ın öncelikli amacı, Afganistan'ın istikrarının korunması ve bu ülkedeki ekonomik ve kültürel etki alanını genişletmeye çalışmaktır. İran, Afganistan'daki etkinliğini artırarak hem bölgesel güç dengesini kendi lehine çevirmeyi amaçlamakta hem de Afgan halkının refah seviyesinin yükseltilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, İran-Afganistan arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve

kültürel alışverişin teşvik edilmesi adına atılacak adımlar önemli bir yer tutmaktadır (Özlü, 2008: 8).

D. Yeni Büyük Oyun Kapsamında Afganistan-Rusya İlişkilerinin Ana Hatları

Yeni Büyük Oyun terimi, genellikle Orta Asya ve çevresindeki stratejik rekabeti ifade etmek için kullanılır. Bu rekabet, büyük güçlerin (özellikle ABD, Rusya ve Çin) bölgedeki etkilerini artırmaya çalıştıkları ve kendi çıkarlarını korumaya yönelik stratejik hamleler yaptıkları bir dönemi tanımlar. Afganistan, bu rekabetin merkezinde yer alan bir ülke olmuştur. Afganistan, tarih boyunca büyük imparatorluklar arasında birçok kez işgal edilmiş bir ülke olarak önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Afganistan'ın coğrafi konumu, Rusya, Çin, İran ve ABD ile sürekli müttefik içinde olan Pakistan gibi büyük güçlerle sınırdaş olmasından dolayı bölge istikrarı ve ticari hatlar için önem arz etmektedir. Afganistan-Rusya ilişkileri, Yeni Büyük Oyun kapsamında önemli bir rol oynamaktadır ve aşağıdaki ana hatlarla Afganistan'ın durumu değerlendirilmektedir:

1. Sovyet İşgali ve Sonrası Dönem

1979-1989 yılları arasında SSCB, Afganistan'ı işgal etti. Afganistan'nın işgali SSCB'ye göre yasal bir müdahale olarak tanımlansa da Afganistan ve diğer devletler bunun yasal müdahale olmadığını ve doğrudan bir işgal olduğunu belirtmektedirler. Bu işgal, Afganistan'ın iç işlerine müdahale olarak görüldü ve Afgan direnişiyle mücadelede ciddi insan kaybına yol açtı. 24 Aralık 1979 yılında SSCB Genel Sekreteri Leonid Brejnev'in talimatlarıyla Afganistan'ı işgal eden Sovyet birlikleri Cenevre'de BM öncülüğünde 14 Nisan 1988 tarihinde imzalanan (Geneva Accords) Cenevre Barış Anlaşması'yla Afganistan'dan çekilmeye başlamış, savaşın başlamasından tam on yıl sonra, yani 15 Şubat 1989'da çekilme süreci tamamlamıştır(Şahi, 2008 s.143).

2. Sovyetlerin Çöküşü Sonrası İlişkiler

SSCB 'nin dağılmasıyla, Rusya Federasyonu olarak devam eden ülke ile Afganistan arasındaki ilişkiler belirsiz bir döneme girdi. Afganistan'a doğrudan bir askeri müdahale veya etkileyici bir politika uygulama dönemi olmasa da

Rusya, Afganistan'daki istikrarsızlığın ve radikal İslamcı grupların yükselmesinin bir tehdit oluşturduğunu ve bölgede istikrarsızlığa neden olabileceğini düşünüyordu. Afganistan'da radikal İslamcı grupların güçlenmesi bölgede faaliyet gösteren diğer radikal gruplarla birleşmesi Rusya için büyük bir endişe yaratmıştı. Afganistan'da Afyon üretiminin artması, uyuşturucu ticaretinin yükselmesi ve gelirinden silah tedariki sağlanacağı gibi tedditleri beraberinde getireceğinden endişeye kapılan Rusya, Afganistan'da oluşabilecek her hangi bir tehdit için hazırlıklı olmaya çalışmaktaydı. Afganistan'da ki gelişmeleri yakından takip eden Rusya, eski Sovyet ülkeleri ile sınır paylaşımı nedeniyle Afganistan gündemi Rusya, dış politikasında her zaman önem arz etmiştir.

3. Afganistan'daki İstikrarsızlık ve Taliban

Afganistan'da uzun süren savaş ve istikrarsızlık dönemleri yaşandı. SSCB'nin çöküşü ve 'sözde tarihin sonu'nun gelişi (Fukuyama, 1999), dünya dengelerini alt-üst etmiş, 1990'larda kimi marjinal gruplar kurulmuş, 1994 yılında kurulan bu gruplardan birisi de Taliban olmuştur (Rashid, 2001, s. 97).

Taliban, 1994'te ortaya çıkışından sonra hızlı bir şekilde ülkenin büyük bir kısmını ele geçirdi ve 2001'de ABD'nin liderliğindeki uluslararası koalisyon tarafından devrildi. Taliban radikal İslamcı hukuku temelli yönetimi benimseyerek ülkeyi idare çalıştı, Ağustos 2021'de Taliban, Afganistan'ın başkenti Kabil'i ele geçirerek ülkede iktidarı ele geçirdi. Taliban'ın iktidarı ele geçirmesi, Afganistan'da büyük bir güvenlik ve insani krize yol açtı. Afganistan'daki istikrarsızlık ve Taliban'ın yükselişi, bölgesel ve uluslararası güvenliği etkiledi. Komşu ülkeler, bu gelişmeleri yakından takip ediyor ve kendi güvenliklerini korumak için çeşitli önlemler alıyorlar. Afganistan'daki istikrarsızlık ve güvensizlik, terörizmin yayılması, mülteci akışları ve uyuşturucu ticareti gibi sorunlara yol açmıştır. Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması için uluslararası çabalar devam etmektedir.

4. 2001 Sonrası Rusya'nın Rolü

2001 yılında ABD önderliğindeki koalisyon, Taliban'ı devirmek ve El Kaide'yi ortadan kaldırmak amacıyla Afganistan'a askeri müdahalede bulundu. Bu dönemde Rusya, ABD ile işbirliği yaparak Afganistan'da istikrarın sağlanmasına katkıda bulundu. ABD ve NATO müttefiklerinin bu çabalarını

destekledi ve Afganistan'daki uyuşturucu ticaretiyle mücadelede ve istikrarsızlığın uluslararası terörizmi teşvik ettiği endişesiyle Taliban yönetiminin sona erdirilmesini konusunda işbirliği yaptı ve istihbarat bilgi sağladı.

ABD ve NATO'nun 2014 yılında Afganistan'dan askerlerini geri çekme kararı almasının ardından, Rusya Afganistan'daki güvenlik durumunu yakından izlemeye başladı. Rusya, Taliban'ın güç kazanmasından endişe duyuyor ve bu durumun bölgesel istikrarı tehdit edebileceğinden endişeleniyordu. Rusya, Afganistan'daki durumu çözmeye yönelik diplomatik çabaları destekledi. 2018 yılında Moskova, Taliban'ı içeren bir Afganistan barış konferansına ev sahipliği yaptı. Bu, Rusya'nın Afganistan'daki rolünü artırdığını ve farklı taraflar arasında arabuluculuk yapma çabalarına dahil olduğunu gösteriyor.

2021'den sonra Taliban'ın tekrardan yönetime hakim olması bölgenin değiştirmiştir. Rusya, bu gelişmelere dikkatle yaklaştı ve Taliban'ın yönetimine ilişkin tutumunu dengelemeye çalıştı. Rusya, Taliban'ı resmi olarak tanımasa bile Taliban'ın Afganistan'da istikrarı sağlama sözü vermesini bekliyor.

Rusya'nın Afganistan'daki rolü karmaşıktır ve bölgedeki güvenlik ve istikrarın sürdürülmesine yönelik çeşitli çıkarları vardır. Rusya, Afganistan'daki gelişmeleri yakından takip etmeye devam etmektedir, çünkü bu durum hem bölgesel hem de uluslararası güvenlikle ilgili olduğu değerlendirilmektedir.

5. Rusya'nın Gelecekteki Rolü

Rusya'nın Afganistan'daki gelecekteki rolü belirsizdir. Rusya, Afganistan'da istikrarsızlığın artmasından endişe duymaktadır ve bu nedenle bölgede daha fazla etkisi olması muhtemeldir. Ancak, Afganistan'ın iç meselelerine müdahale konusunda dikkatli davranması gerekecektir. Afganistan-Rusya ilişkileri Yeni Büyük Oyun'un bir parçası olarak önemli bir rol oynamıştır ve gelecekteki gelişmeler, bu ilişkilerin nasıl şekilleneceğini belirleyecektir.

Afganistan'daki iç savaş, siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunları, Rusya'nın Afganistan'a müdahale etme olasılığını artırabilir veya azaltabilir. Rusya, Afganistan'da istikrarı desteklemek veya kendi çıkarlarını korumak için daha fazla askeri veya diplomatik girişimde bulunabilir. Taliban'ın Afganistan'da yeniden iktidara gelmesi, Rusya'nın bu grupla ilişkisini şekillendirebilir. Taliban, Rusya'ya karşı çeşitli taahhütlerde bulunmuş ve Rusya ile iletişim kurmuştur.

Rusya, Taliban'ın iktidara gelmesi durumunda nasıl bir politika izleyeceğini dikkatle gözlemleyecektir.

Rusya, Afganistan'da terörizmin yeniden yükselmesinden endişe duymaktadır, çünkü bu durum Orta Asya'da ve Rusya'nın güney bölgelerinde güvenlik tehdidi oluşturabilir. Bu nedenle, Rusya, Afganistan'daki terör tehdidini azaltma çabalarına katkıda bulunabilir. Rusya'nın Afganistan'daki rolü, bölgesel güçlerle ilişkilerine de bağlıdır. Özellikle Çin, Pakistan ve İran ile olan ilişkileri Afganistan'da nasıl bir politika izleyeceğini etkileyebilir. Rusya, Afganistan ile ekonomik işbirliği yoluyla bölgede daha fazla etki sağlama amacı güdebilir. Örneğin, enerji projeleri veya ticaret yoluyla Afganistan ile işbirliği yaparak ekonomik çıkarlarını koruyabilir.

E. Soğuk Savaş Sonrası Yeni Büyük Oyun Kapsamında Afganistan'ın Diğer Devletlerle İlişkileri

"Soğuk Savaş Sonrası Yeni Büyük Oyun" terimi genellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, dünya genelinde siyasi dengelerin ve uluslararası ilişkilerin yeniden şekillendiği bir dönem olarak kabul edilir. Uluslararası güçlerin jeopolitik rekabetinde yeni bir aşamasına girdiği bir dönemi tanımlamak için kullanılır. Bu dönemde, özellikle Orta Asya ve çevresindeki bölgelerde kaynaklar, enerji yolları ve stratejik etki alanları üzerindeki rekabet arttı. Afganistan, bu rekabetin merkezinde önemli bir rol oynadı. İşte Soğuk Savaş sonrası dönemde Afganistan'ın diğer devletlerle ilişkileri de önemli değişikliklere uğradı. İşte Soğuk Savaş sonrasında Afganistan'ın komşu ülkelerle ve diğer devletlerle ilişkilerine dair bazı ana noktalar:

1. ABD

ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde Afganistan'a büyük bir ilgi gösterdi. Taliban ile işbirliği içinde olan El-Kaide terör örgütü, İkiz Kuleler (Dünya Ticaret Merkezi), Pentagon (ABD Savunma Bakanlığı) ve Beyaz Saray'ın da içinde bulunduğu stratejik noktaları hedef alan 11 Eylül saldırıları ile ön plana çıkmaya başlamış, ideolojik hedeflerle hareket eden ABD ise, Yeni Büyük Oyun'u devreye sokup Orta Asya'daki stratejik sahasını genişletmeye çalışmıştır (Çakmak,2023).

2001'deki 11 Eylül saldırılarından sonra, ABD, Taliban rejimini devirmek ve El-Kaide'yi etkisiz hale getirmek için Afganistan'a müdahale etti. Ardından uzun bir süre boyunca Afganistan'da askeri varlığını sürdürdü. Afganistan'da istikrarı sağlama ve kendi çıkarlarını koruma amacıyla önemli bir rol oynadı. ABD'nin bakış açısına göre, Afganistan operasyonunun iki stratejik hedefi bulunmaktadır. Bunlardan ilki El-Kaide'nin ana karargâhını yok etmek, ikincisi ise Pakistan'da bulunan El-Kaide militanlarının Afganistan'a dönmesine engel olmaktır (Friedman, 2009).

2. Rusya Federasyonu

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya, Afganistan'da istikrarsızlık ve terörizm tehdidi nedeniyle endişeliydi. Aynı zamanda Orta Asya'da etki alanını genişletmeye çalıştı. 2001'deki ABD müdahalesinden sonra, Rusya, ABD ile işbirliği yaparak Afganistan'daki istikrarı desteklemeye çalıştı. Ancak zamanla ABD unsurlarının bölgedeki varlığı, Moskova için rahatsız edici bir duruma dönüşmüştür. Bunun üzerine Rusya, “Moskova İstişareleri” olarak da tanımlanabilecek aktif bir politikayla sürece dahil olmuştur. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Afganistan özel temsilcisi Zamir Kabulov aracılığıyla Afganistan'da varlığını sürdüren Taliban yöneticileriyle temaslar kurmaya başladı ve Rusya'nın bölgedeki etkisini sürdürebilmesi için görüşmeler sağlandı (France24, 2021).

3. İran

İran, Soğuk Savaş sırasında Afganistan ile sıkı ilişkilere sahip değildi, ancak SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesinden sonra İran, Afgan mültecilere ev sahipliği yaparak ve Afganistan'daki mücahitlere destek vererek etkili oldu. Tahran yönetiminin, Taliban rejimi döneminde mezhepsel endişelerden dolayı ilişkileri gerilmişti, 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi'nden sonra ABD'yle ilişkileri oldukça kötü olan bir aktördür. Saddam Hüseyin'in yönetimindeki Irak'a ve Taliban'ın yönetimindeki Afganistan'a ABD müdahalesi olduğu dönemde İran'ın işgallere sıcak baktığı bilinmektedir. Hatta Taliban yönetiminin devrilmesi sürecinde Tahran, Washington'la işbirliği yapmıştır (Sajjad, 2010).

Ancak Taliban'ın devrilmesi sonrası, 2001 yılında düzenlenen Bonn Konferansı sonucunda, Afganistan Geçici İdare Konseyi (Interim Administration

of Afghanistan) adlı geçici bir hükümet oluşturulduktan sonra İran'ın tutumu değişerek Afganistan'ın istikrarı ve iyi komşuluk kapsamında Afganistan'la işbirliğine girişmiştir. Afganistan'da kurulan Geçiş Süreci, Geçici Hükümet ve Seçilmiş Hükümetler (انتقالی، موقت و منتخب) dönemlerinde İran ile ilişkileri devam etmiştir. Ancak, ABD ve müttefiklerinin Afganistan'da uzun süre kalmalarından dolayı İran, çevrelendiğine dair endişeye kapılmıştır. Bu durumdan rahatsız olan İran daha sonra ABD tarafından devrilen Taliban'la Amerikan karşıtlığı üzerinden ilişki kurmuştur ve Afganistan yönetimini ele geçiren Taliban rejimini resmi olarak tanımasa da diplomatik ilişkilerini sürdürmektedir(Giustozzi, 2021).

4. Pakistan

Pakistan, Soğuk Savaş sırasında Afganistan'daki iç savaşta ABD ve müttefiklerine destek vererek Sovyet işgaline karşı mücadele eden mücahitlere ve savaş maduru olan Afgan mültecilere ev sahipliği yapmıştır. SSCB'nin çekilmesinden sonraki dönemde de Afganistan'da istikrarsızlık devam etti. Pakistan, Afganistan devletini ele geçiren I.Taliban rejimini tanıyan ülkelerden biriydi ve Taliban'ı destekledi. Ancak ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrası Taliban'a karşı başlattığı mücadelede Pakistan, ABD'yi desteklemek zorunda kaldı. Geçmişte İngilizler tarafından belirlenmiş olan Durand Sınır Hattı, uzun yıllardır Afganistan ile Pakistan arasındaki anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Afganistan ve Pakistan Peştunlarını belirlenmiş sınır hatlarından dolayı iki ülkeye bölünmüş durumlar bu yüzden de anlaşma sağlanamamakta hatta zaman zaman hudutlardan dolayı iki ülke arasında gerginlikler de yaşanmaktadır(Naushad,2020).

Pakistan, bölgede ve özellikle Hidistan'a yönelik güç dengeyi koruyabilmek için stratejik bölge olan Afganistan ile Pakistan ilişkilerinin olumlu seyretmesini çabalamaktadır. 2021 yılında Taliban'ın tekrardan yönetimi ele geçirmesiyle iki ülke ilişkileri bir kaç sınır sorunu haricinde iyi ilerleme kayıttığını söylemek mümkündür. II. Taliban yönetimi ile ticari ve diplomatik ilişkilerinde de gelişmeler olduğu görülmektedir. Afganistan'ın istikrarı ve barışı için önemli bir oyuncu olarak kalmaya devam etmektedir.

5. Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan

Afganistan ve Tacikistan, coğrafi olarak sınırdaş iki ülkedir ve bu nedenle komşu ülkeler olarak bir dizi ortak çıkarları vardır. Afganistan'daki istikrarsızlık ve güvenlik sorunları, Tacikistan için bir güvenlik endişesi kaynağı olmuştur. Tacikistan, Afganistan'daki olayları yakından takip etmiş ve bu ülkenin istikrarına katkı sağlama amacıyla çeşitli çabalar göstermiştir. Özellikle uyuşturucu kaçakçılığı, terörizm ve aşırıcılıkla mücadelede işbirliği önemlidir.

11 Eylül sonrasında, Özbekistan Afganistan'a sınır kapılarını açtı ve sivil ve ticari mal taşımacılığına izin verdi. Bu, Afganistan'ın dış dünyayla bağlantısını güçlendirdi ve ticaretin artmasına katkı sağladı. Özbekistan, Afganistan'a insani yardım sağlama ve kalkınma projelerine katkıda bulunma konusunda çeşitli çabalar gösterdi. Özellikle su kaynakları ve enerji projeleri gibi altyapı projelerine yatırım yapıldı. Her iki ülke de bölgesel güvenlik konularında işbirliği yapma konusunda çaba gösterdiler. Afganistan'daki terörle mücadele ve sınır güvenliği gibi konularda bilgi paylaşımı ve işbirliği önemli hale geldi. Afganistan ile Özbekistan arasındaki ticaret, özellikle Özbekistan'ın Afganistan'a olan mal ve hizmet ihracatı, arttı. Özbekistan, Afganistan'ın istikrarlı bir ekonomik kalkınma sürecine katkıda bulunma amacıyla çeşitli ticaret anlaşmaları ve projeleri destekledi.

Türkmenistan, Afganistan'daki iç savaş ve sonrasındaki istikrarsızlık döneminde nötr bir duruş benimsemiştir. Ülke, çatışmalı taraflar arasında tarafsız bir arabulucu olarak yer almıştır. Türkmenistan, Afganistan ile sınır paylaşmaktadır ve bu sınır, Türkmenistan için bir güvenlik endişesi kaynağıdır. Türkmenistan, sınır güvenliğini sağlamak amacıyla sıkı kontroller ve güvenlik önlemleri uygulamıştır. Türkmenistan, Afganistan'a enerji kaynakları tedarik etme konusunda çeşitli projeleri desteklemiştir. Özellikle doğalgaz tedariki ve enerji altyapısı projeleri Afganistan'ın enerji ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gündeme gelmiştir. Türkmenistan, Afganistan'da çeşitli altyapı inşaat projelerine katkı sağlamıştır. Özellikle yol ve demiryolu projeleri, iki ülke arasındaki bağlantıları güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası yeni bağımsızlıklarını kazanmış Orta Asya ülkeleri, Afganistan'da yaşanan istikrarsızlığın yayılmasından duyulan korku, terörizm,

uyuşturucu trafiği ve göç gibi sorunlarla baş edilebilmesi için iç savaşla boğuşan Afganistan ile paylaştığı sınır hatlarındaki güvenliği arttırmış ve Mücahitler'den sonar ülke yönetimini ele geçiren Taliban ile anlaşma sağlanarak kontrol edilebilir sorunlar olduğunu düşünmüşlerdir. 1999 yılında ise Afganistan'daki çatışmaların barışçıl çözümüne ilişkin Taşkent Deklarasyonu kabul edilmiştir(Taşkent Deklarasyonu,1999)

2001'de gerçekleşen ABD ve Müttefiklerinin Afganistan'a müdahalesiyle Orta Asya ülkeleri, Afganistan'daki durumu tekrardan değerlendirerek işbirliği ve ticaret münasebetleri başlatmışlardır. Ayrıca, uyuşturucu ticareti ve terörizm gibi sorunların ortadan kalkması için Orta Asya ülkeleri, Afganistan'ın istikrarı ve kalkınması için çeşitli uluslararası çabalara destek verdiler(Gökırmak,2011).

6. Çin

Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyaya açılmayı hedefleyen Çin, Afganistan'a daha fazla ilgi göstermeye başladı. Çin, istikrarsızlık ve terörizm tehdidi nedeniyle Afganistan'ın istikrarını desteklemeye ve bölgesel işbirliğini artırmaya çalıştı. Özellikle 2017'de Kabil'de dahil olduğu "Bir Kuşak, Bir Yol" girişimi kapsamında Çin, Afganistan'ın yeniden yapılanmasına ve bölgesel ekonomik entegrasyonuna katkıda bulunmayı hedefledi. Taliban'ın tekrardan ülke idaresini ele geçirmesiyle doğabilecek her türlü güvenlik tehdidi Çin'i de endişelenmektedir. Uygur İslam Hareketi'nin cesaret ve destek alabileceği Afganistan merkezli radikal grupların bölgede güvenlik tedidi oluşturmaması için Pekin ve Kabil yönetimi işbirliğine yanaşarak ticari ve diplomatic ilişkilerin ilerlemesi konusunda hemfikir olduğu düşünülmektedir(Başaran,2021)

7. Türkiye

Türkiye, Soğuk Savaş sonrası Afganistan'ın istikrarı ve kalkınması için çeşitli yardım ve projeleri hayata geçirdi. Türkiye, Afganistan'ın istikrarı için uluslararası toplumla birlikte çalışmaya devam ederek NATO'nun Afganistan'daki uluslararası güvenlik misyonuna da katkıda bulundu. Ayrıca TİKA, Maarif Okulları, İnsani yardımlar ve Türkiye merkezli kurum ve kuruluşların Afganistan'da hayata geçirdiği projelerle Afgan halkına büyük destek olmuştur.

11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra ABD ve NATO müttefiklerinin Afganistan'a Sonsuz Özgürlük Operasyonu adı altında başlattığı müdahalenin ülkede açtığı sorunların giderilmesi için Türkiye ve NATO kapsamında Afganistan'ın yeniden inşa edilmesi için çalışmalara başlanılmıştır. Güney Kafkasya bölgesinde yeniden istikrarın sağlanması ve küresel açıdan terör ile mücadelesinde enerji güvenliği gibi pek çok unsurda işbirliği içerisinde yer almıştır. Afganistan'ın yeniden istikrara kavuşması için Türkiye bölgede aktif bir şekilde diplomasi sürdürmektedir. Afganistan'a yapılacak çalışmaların yapılması ve Afganistan'da yer alan etnik ve mezhep grupların bir arada uzlaşma içerisinde yaşamaları ve bu bölgede faaliyetlerin daha yoğun bir biçimde sürdürülmesi ile ekonomik açıdan kalkınmanın gerçekleştirilebileceği açıklanmaktadır (Alizada, 2020: 54).

Türkiye, sadece Afganistan'la değil, Afganistan'ın komşu ülkeleriyle de yakın ilişkiye sahiptir. Türkiye, Afganistan'ın bölgeden izole edilmesi veya ilgisizlik yerine işbirliklerine katılması konusunda bir politika benimsemektedir. Buna dair geçmişte atılan çeşitli adımlar ve girişimler söz konusudur. 2011 yılında Türkiye'nin çabalarıyla Afganistan'la ortaklaşa hayata geçirdiği *Heart of Asia* (Asya'nın Kalbi) oluşumu Kabil'i çeşitli sorunların çözülmesini kolaylaştırmak için bölgesel projelere ve işbirliklerine dahil etmeyi hedeflemişti. Bu projelerin ve işbirliklerinin getirisi olarak Türkiye, Afganistan'ın istikrarı ve gelişimi için önemli bir kapasiteye sahip olduğu bir ülke olarak değerlendirilmektedir(Nadirova,2021).

Türkiye ile Afganistan Arasındaki bölgesel ilişkiler SSCB işgalinin sona ermesi ile yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu yıllarda Türkiye Afganistan'a istikrarın ve barışın temin edilmesi ve Afganistan'ın aşırılık, terör ve uyuşturucu kaçakçılığına üst olan bir ülke olarak yer almasının önlenmesi için çok büyük çaba sarf etmiş ve ayrıca uluslararası toplumları Afganistan'da ortaya çıkacak olan sorunlara karşı daha duyarlı olmalarını istemiştir(Muhtat, 2011: 40).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Afganistan'ın komşu ülkelerle ilişkileri karmaşık ve dinamik bir şekilde gelişmeye devam etmektedir. Güvenlik, istikrar, ekonomik işbirliği ve terörle mücadele gibi konular bu ilişkilerde önemli rol oynamaktadır.

IV. SSCB’NİN AFGANİSTAN’DAN ÇEKİLMESİYLE TALİBAN DÖNEMİ VE GÜNÜMÜZDE RUSYA-AFGANİSTAN İLİŞKİSİ

A. 1992-1994 Mücahitler Dönemi

Afganistan, SSCB, Pakistan ve ABD arasında 14 Nisan 1988'de BM'nin girişimleriyle imzalanan Cenevre Anlaşması sonrasında 15 Mayıs itibarıyla SSCB güçlerinin Afganistan'dan çekilme süreci başlamıştır. 15 Şubat 1989 tarihinde çekilme sona ermiştir. Ancak SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesiyle istikrar, barış ve huzur sağlanamamış; aksine diğer güçler ve mücahitler arasında iç savaş başlamış ve ülke yeni bir felakete doğru sürüklenmiştir. Dr. Muhammed Necibullah yönetiminin ömrü, SSCB'nin desteği ve ülkede kurduğu güçlü yapı sayesinde uzatılmıştır. Bununla beraber, SSCB'nin 25 Aralık 1991 tarihinden itibaren dağılma sürecine girmesi ve bu sebeple Afganistan'a yapılan yardımların son bulması, Dr. Muhammed Necibullah yönetimi için nihai sonun başlangıcı olmuştur (Salihi, 2014: 529).

SSCB'de yaşanan iç sorunlar nedeniyle Kabil yönetimine destek veremeyeceği söylentileri Afganistan'daki hükümeti endişeye düşürmüştür. Birleşmiş Milletler, 1991 yılında yeni bir barış planı önererek ilk olarak ateşkesin sağlanmasını ve ardından tüm tarafların katılacağı geçici bir hükümetin kurulmasını, daha sonra da sağlıklı bir ortamda genel seçimlerin düzenlenmesini önermiştir. Bu teklife Sibgatullah Müceddedi liderliğindeki liberal mücahitler olumlu yanıt verirken, köktenci mücahit liderleri Yunus Halis, Burhaneddin Rabbani, Abdül Resul Sayyaf ve Gülbettin Hikmetyar'ın yardımcısı Kutbeddin Halil ise, "dışarıdan dayatılan hiçbir siyasi çözümü kabul etmelerinin mümkün olmadığını" açıklamışlardır. Köktenci mücahit liderlerin reddetmesi nedeniyle "BM Yeniden Barış Planı" başarıya ulaşamamıştır (Oğuz, 2001: 284). SSCB'nin çöküşünün ardından kurulan Rusya, 1992 yılından itibaren Afganistan'a yapılan tüm silah desteğini durdurmuştur. Bu durum neticesinde Dr. Muhammed Necibullah yalnız kalmış ve sadece ordu komutanlarıyla birlikte olmuştur. Bu

dönemde Dr. Muhammed Necibullah'ın en güvendiği isim Özbek kökenli General Abdürreşid Dostum olmuştur. General Abdürreşid Dostum, geçmişte mücahitlere karşı büyük zaferler kazanarak 35-40 bin kişilik milis gücüne liderlik yapmıştır. Dr. Muhammed Necibullah, General Abdürreşid Dostum'un bu denli büyük bir askeri güçle yönetmesi ve ordusunun çoğunluğunun Özbek veya Türk kökenli olması nedeniyle gelecek herhangi bir karmaşada kendisine değil, General Abdürreşid Dostum'a sadık kalacaklarını düşünerek, onu etkisiz hale getirmeye karar vermiştir (Oğuz, 2001: 286).

Afganistan'ın kuzeyinde bağımsız bir devlet kuracağı söylentisiyle ilgili olarak büyük bir orduya sahip olan General Abdürreşid Dostum'un adının geçmesi, Dr. Muhammed Necibullah'ı oldukça kaygılandırmıştır. Güvensizlik ortamı ve Dr. Muhammed Necibullah'ın kendisini yakalatmak istediğinin farkına varan General Abdürreşid Dostum, Tacik mücahitlerle işbirliği yapmasının kendi yararına olacağına karar vermiştir. Mücahitler, General Abdürreşid Dostum'un ordusunun Kabil'in ele geçirilmesinde kritik bir rol oynayacağını biliyorlardı, bu yüzden Dostum'un kurulacak olan Mücahit Şurası'nın Başkan Yardımcılığı görevine getirilmesini istemeyerek de olsa kabul etmek durumunda kalmışlardır. Bu anlaşma sonucunda General Abdürreşid Dostum mücahitlerin safına katılmıştır (Azad, 2019: 53).

B. 1996-2001 Taliban Dönemi

1996-2001 yılları arasındaki Taliban yönetimi dönemi, Afganistan tarihinde önemli bir süreçtir. Bu dönemde ülke, İslamcı grup olan Taliban'ın sert ve katı kurallarıyla yönetilmiştir. Taliban, 1994 yılında kurulan ve o dönemde Afganistan'da yaşanan iç savaş ve istikrarsızlık ortamını sona erdirmeyi hedefleyen radikal bir İslamcı örgüttür. Özellikle 1996'dan itibaren ülkenin büyük bir kısmını denetim altına almışlar ve bu süre zarfında Afganistan'ın başkenti Kabil'i de ele geçirerek yönetimi ele almışlardır. 1996-2001 Taliban yönetimi döneminde Afganistan'da insan hakları ihlalleri, kadınların baskı altında tutulması ve eğitimin gerilemesi gibi ciddi sorunlar yaşanmıştır. Taliban yönetimi, Şeriat hukukunu uygulayarak vatandaşların günlük yaşamlarına müdahale etmiş, katı ahlak kuralları getirerek kişisel özgürlükleri kısıtlamıştır. Özellikle kadınların

kamusal alanda yer almasını engelleyen düzenlemeler yapılmış ve kadınlar evlerine kapanmak zorunda bırakılmıştır (Polat, 2006: 11).

Bu dönemde eğitim sistemi büyük ölçüde zarar görmüş, kız çocuklarının okula gitmesi yasaklanmış ve üniversitelerin büyük bir kısmı kapanmıştır. Ayrıca Taliban yönetimi, kültürel mirasa karşı da düşmanca bir tavır sergilemiş, önemli tarihi yapıları ve eserleri tahrip etmiştir. 2001 yılında ABD'nin (ABD) başını çektiği koalisyon güçlerinin Afganistan'a müdahale etmesiyle Taliban yönetimi son bulmuştur. Bu müdahale sonucunda Taliban örgütü geriletildi ve ülke yeni bir döneme girdi. Ancak o dönemden bu yana Afganistan'da güvenlik ve istikrar sorunları tam anlamıyla çözülememiştir (Şahin, 2016: 215).

1. Taliban'ın Ortaya Çıkışı

Taliban, 1994 yılında Afganistan'ın güneyindeki Kandahar şehrinde ortaya çıkan İslamcı ve militan bir örgüttür. Temel amacı, Afganistan'da şeriat hukukunu uygulayarak İslam düzenini kurmak ve ülkenin istikrarını sağlamaktır. Kuruluşunun ardından kısa sürede büyük bir güç kazanan Taliban, etkili stratejiler ve savaş taktikleri sayesinde başarılı operasyonlar gerçekleştirmiştir. 1996-2001 yılları arasında ülkenin büyük bölümünü kontrol altına alan Taliban, bu dönemde Afganistan'ın başkenti olan Kabil'i de ele geçirerek yönetimi elinde bulundurmuştur. Bu süre zarfında, Taliban yönetimi altındaki bölgelerde şeriat hukukuna dayalı katı kurallar uygulanmış ve insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Ancak 2001 yılında ABD'nin başlattığı "Afganistan Savaşı" sonrasında Taliban, büyük ölçüde zayıflamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen örgüt, Afganistan'ın bazı bölgelerinde hâlâ faaliyet göstermekte ve zaman zaman saldırılarda bulunmaktadır (Ahmadi, 2011:41).

Taliban'ın kökleri, 1970'lerde SSCB'nin Afganistan'a gerçekleştirdiği askeri müdahaleye dayanmaktadır. Bu dönemde, ABD ve Pakistan gibi ülkeler, Sovyet işgaline karşı direnen Mücahitler'e maddi ve askeri destek sağlamışlardır. İşgalin son bulmasıyla birlikte Afganistan'da yaşanan iç savaşlar ve siyasi istikrarsızlık dönemi, Taliban'ın ortaya çıkışına zemin hazırlayan önemli etkenler arasında yer almıştır. Bu süre zarfında, farklı güç grupları arasındaki çatışmalar ve halkın yaşadığı mağduriyetler de Taliban'ın güç kazanmasında etkili olmuştur (Aydın, 2010: 20).

Taliban, kurulduğu dönemde Afganistan halkının büyük çoğunluğu tarafından olumlu tepkiler alarak kabul görmüş ve desteklenmiştir. Özellikle ülkenin köylerinde yaşayan kırsal kesimin, Taliban'ın getirdiği düzen ve güvenlik ortamından dolayı memnuniyet duyduğu bilinmektedir. Bu durum, özellikle o dönemde yaşanan iç savaşın yarattığı kaos ve istikrarsızlık sonucunda halkın büyük bir bölümünün can ve mal güvenliği ihtiyacını karşılamıştır. Ancak örgütün radikal İslam anlayışından kaynaklanan baskıcı yönetimi ve insan hakları ihlalleri nedeniyle zamanla uluslararası toplum tarafından tepki görmeye başlamıştır. Özellikle kadınların sosyal yaşantısı üzerindeki kısıtlamalar, eğitim hakkının engellenmesi, şeriat kurallarına dayalı cezalar gibi uygulamalar, Taliban'ın eleştirilmesine yol açmıştır. Bu durum, aynı zamanda Afganistan'daki bazı toplumsal kesimlerin de örgüte olan desteğinin azalmasına sebep olmuştur. Ülkede Taliban'a karşı direniş gösteren muhalif grupların ortaya çıkması ve taleplerinin uluslararası platformda duyulması, bu tepkilerin artmasında etkili olmuştur. Sonuç olarak, Taliban'ın başlangıçtaki kabul görme süreci, zamanla hem iç hem de dış faktörlerle birlikte eleştirilere ve tepkilere dönüşmüştür (Şahin, 2016: 233).

Taliban'ın en önemli özelliklerinden biri, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerden aldığı maddi ve manevi destekle güçlenmesidir. Bu desteğin yanı sıra, aynı zamanda uyuşturucu kaçakçılığı ve haraç toplama gibi yasadışı faaliyetlerle de gelir elde ederek varlığını sürdüren örgüt, önemli bir finans kaynağına sahiptir. Taliban, bu güçlü finansal yapı sayesinde etkinliklerini sürdürebilmekte ve geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurabilmektedir. Uluslararası terörizmle mücadele kapsamında düşman olarak görülen Taliban, dünya genelinde büyük endişe ve tehdit unsuru olarak kabul edilmektedir. Örgütün saldırıları sonucunda binlerce sivil hayatını kaybetmiş ve pek çok bölgede istikrarsızlık yaşanmıştır. Ayrıca Taliban, El Kaide gibi diğer terörist gruplarla işbirliği yaparak küresel çapta tehlike oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Taliban'ın gücünü artıran faktörler arasında hem yasadışı faaliyetlerden sağladığı finansal kaynaklar hem de bazı ülkelerden aldığı destek bulunmaktadır. Bu durum, örgütün uluslararası arenada etkisini sürdürmesine ve mücadele edilmesi gereken bir düşman olarak görülmesine neden olmaktadır (Aydın, 2010: 22).

2001 yılında, 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan'a düzenlediği askeri müdahale sonucu Taliban yönetimi devrilmeye başlamıştır. Bu dönemde, Taliban'ın önceden kontrol ettiği bölgelerde hükümet güçleri ve uluslararası koalisyon birlikleri önemli kazanımlar elde etmiştir. Ancak örgütün etkinliği tamamen ortadan kaldırılamamış ve zaman içinde yeniden yapılanarak, Afganistan'da merkezi hükümete karşı direniş göstermiştir. Taliban, bu süreçte sadece yerel aşiretlerle değil, aynı zamanda bölgedeki diğer militan gruplarla da işbirliği yaparak gücünü arttırmıştır. Özellikle Pakistan sınırındaki bölgelerde etkin olan örgüt, buradan gelen lojistik destek ve sığınak imkanları sayesinde hükümet ve koalisyon güçlerine karşı direnmeyi sürdürmüştür. Günümüzde Taliban, ülkenin siyasi ve askeri dengesini belirleyen önemli bir aktör olarak kabul edilmekte olup, Afganistan'da istikrarın sağlanması için yapılan barış görüşmelerinde yer almaktadır. Bu bağlamda, Afgan hükümeti ile Taliban arasında doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleştirilen görüşmeler, ülkenin geleceğine dair umutlar sunmaktadır. Ancak taraflar arasında güven eksikliği ve sürekli yaşanan şiddet olayları, barış sürecinin ilerlemesini zorlaştırmaktadır (Şahin, 2016: 234).

2. ABD ve Taliban İlişkileri

ABD'nin Taliban politikası ele alındığında iki dönemli ve değişken bir süreç olduğu görülmektedir. SSCB'nin Afganistan'dan çekilmeye başlaması ve kendi içerisinde ortaya çıkan dağılma süreci sonrasında ABD, Afganistan üzerinde plan yapmaya başlamıştır. Bölgede yer alan Hazarları ideolojik ve siyasi olarak destek veren İran'ın bölgedeki varlığı ABD için büyük risk taşımaktadır. Diğer yandan SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarından yararlanmak için İran'ın bölgedeki varlığının azaltılması gerekmektedir. Bölgede İran rejiminin varlığı ters ve ayrıca kendi politikalarını uygulayabilecek bir devlet yapısının oluşturulması ABD'nin işine gelecekti. Adı geçen hükümetin kurulmasını sağlayacak olan kişiler Talibandan başkası değildi. ABD, Pakistan ve Suudi arabistan'ın destek verdiği Taliban örgütüne parasal ve silah olarak yardım yapmaya başlamıştır (Muhtat, 2011: 35). Taliban'ın 1996 yılında Kabil'i ele geçirmesi ve iki yıl boyunca yönetimi altında tutması süresince ABD örgüte yardım etmeye ve destek vermeye devam etmiştir. Ancak ABD 1998 yılında geldiğinde Taliban politikası

işe kendi politikasının uyum sağlamadığını görmüş ve bundan sonra tam tersi bir siyaset izlemeye başlamıştır. Darüsselam ve Nairobi'ye yapılan saldırıdan Taliban ile yakınlığı bulunan Bin Ladin ve El-Kaide sorumlu tutulmuştur. ABD'nin Taliban hakkında sürdürdüğü ılımlı politikanın yerine tam yersini bir politika izlemeye başlamış bu 11 Eylül saldırısı ile daha somut bir şekilde görülmeye başlanılmıştır (Şahin, 2016:226).

Taliban'ın lideri Molla Ömer'in 1996 yılında Afganistan'ın Güney kesiminde güneyinde Celalabad'da Bin Ladin ile yaptığı görüşme ve bu görüşme sonucunda Bin Ladin'in Afganistan'a yerleşme kararı alması sonucunda ABD ile Taliban arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. ABD bu süreç sonucunda Taliban'ı devre dışı bırakmaya çalışmıştır. Özellikle 1998 yılında BM, ABD'nin Kenya ve Tanzanya Büyük Elçiliklerine yapılan saldırıların Bin Ladin'in ve bağlı gruplar tarafından gerçekleştirildiğini açıklaması üzerine Taliban ile ABD arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. ABD bunun üzerine Taliban'ı teröre destek ve yataklık yapmakla suçlayarak Ambargo uygulamaya başlamıştır. ABD, Taliban yönetimini devirmek için her türlü yola başvurmuş ve 11 Eylül saldırısını bahane ederek Afganistan'a girerek emelini gerçekleştirmeye çalışmıştır (Dashti, 2021b:200).

3. Taliban Yönetiminin İktidara Gelme Süreci

Taliban, Afganistan'da kurulduğu dönemde mücahitler arasındaki güç savaşları hala devam etmekteydi ve merkezi bir yönetim sağlanamamıştı. Ülkenin her köşesi farklı bir grup tarafından idare ediliyordu. Taliban, kısa süre sonra Kandahar'ı ele geçirerek Afganistan'ın ikinci büyük şehrine sahip olmuştur. Kandahar'daki pek çok Mücahit grubunun katılımı ve silahlarının ele geçirilmesiyle örgüt hızla güçlenmiştir. Taliban'ın bu başarıya ulaşmasının ardından Cemiyet-i Ulema medresesinde eğitim alan birçok Pakistanlı ve Afgan genç, üye sayısı 12 bine ulaşana kadar Taliban'a katılmıştır (Aydın, 2010: 28). Başlangıçta sayıları oldukça az olan medrese öğrencilerinden oluşan grup, siyasal ve ekonomik anlaşmazlıklar, yolsuzluk ve talan nedeniyle artan güvensizlik ve savaştan bunalan halk için bir kurtuluş umudu olarak görülmüştür. Taliban, 1994'te kurulduktan kısa süre sonra önce Kandahar, ardından 1995'te Herat, 1996'da Kabil ve en son 1997'de Mezar Şerifi ele geçirerek ülkenin büyük bir

bölümünde hakimiyet kurmuştur. Taliban'ın bu kadar hızlı başarıya ulaşmasının ardında mücahitler arasındaki güç savaşı ve yapılan dış destekler önemli bir rol oynamış ve Afganistan'da Taliban yönetimi dönemi başlamıştır (Şahin, 2016: 232). Afganistan için "dış faktörler" denilince akla gelen ülkeler ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan'dır. Bu devletler, Taliban'ın kurulma sürecinde ve güçlenmesinde önemli destek sağlamışlardır. Bunun açık bir örneği olarak Benazir Butto'nun İngiltere'deki bir basın toplantısında söylediği; “Taliban’ın ortaya çıkışı, İngiltere’nin fikri, Suudi Arabistan’ın maddi desteği, ABD’nin denetimi ve Pakistan’ın terbiyesiyle gerçekleşti” şeklindeki ifadesidir (Aydın, 2010: 32).

Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, 1996'da Kabil'in Taliban tarafından ele geçirilmesinin ardından yeni yönetimi kabul eden ilk devletler olmuştur. ABD ise Taliban'a destek verse bile resmi olarak tanımamıştır. Taliban'ın bu üç ülke tarafından onaylanması, kendileri için bir başarı olsa da dünya genelinde büyük bir kısmı hiçbir zaman Taliban'ı kabul etmemiştir. Pakistan, üzerindeki en etkili güç olan ülkelere biridir. Afganistan'daki istikrarın sağlanmasının kendisini zayıflatacağından korkan Pakistan, tarih boyunca Afganistan'da istikrarın sağlanmamasını tercih etmiştir ve kontrolünde olan bir yönetimin kurulması için Taliban'a her türlü desteği vermiştir (Şahin, 2016: 237).

Taliban öncelikle Kabil'de ve daha sonra hakim olduğu diğer bölgelerde adım adım uygulanacak olan sözde Şeriat kurallarını sonunda tüm ülkeye yaymıştır. Taliban'ın Afganistan'da iktidarda olduğu süre zarfında İslam dünyasının hiçbir yerinde görülmediği kadar kadın düşmanı politikalar izlemiştir. "Namus ve Fazilet Koruma Dairesi" adlı kurum, kadınların kamusal alandan çekilmesini amaçlayarak onların en temel insan haklarını ellerinden alacak kararlarla hareket etmiştir. Kadınların sadece sağlık sektöründe çalışmalarına izin verilirken, tek başına dışarı çıkmaları, topuklu ayakkabı giymeleri ve makyaj yapmaları yasaklanmıştır. Kız çocuklarının okula gitmeleri ve spor müsabakalarına katılmaları engellenmiştir. Sinema, müzik, televizyon ve hatta uçurtma uçurma bile yasaklanmıştır. Kırsal kesimdeki okulların neredeyse tamamı tahrip edilmiş, ülkenin en prestijli yükseköğrenim kurumu olan Kabil Üniversitesi kapatılmıştır. Evlerde tablo, resim asma ve heykel sergileme

yasaktır. Aşure, Nevruz ve İşçi Bayramı gibi kutlamalar da yasaklanmıştır. Ülke içindeki etnik azınlıkların sosyal ve kültürel hakları hiçbir soru sorulmaksızın ellerinden alınmıştır. Taliban ayrıca Özbekçe ve Türkmençe gibi yerel dillerin kullanılmasını da yasaklamıştır (Raşid, 2011:182).

4. Taliban Yönetimine Karşı Olan Devletler

Hindistan, Afganistan ile sınırı bulunmamakla birlikte, Taliban yönetimi ve ülkedeki gelişmelerden hoşnut değildir. Bu durumun temel sebebi, Keşmir Bölgesi nedeniyle problem yaşadığı Pakistan ile ilgilidir. Pakistan'ın bölge üzerinde etkinliği ve Taliban'a olan desteği Hindistan için olumsuzdur. Çin Halk Cumhuriyeti ise, Afganistan ile sınır komşusu olduğu için yaşanan olaylardan daha rahat etkilenebilir. Taliban'ın bölgede güç kazanmasıyla, Doğu Türkistan'da yaşayan Müslüman Uygur ve Kazaklar'ın bu durumdan etkileneceği endişesi taşımakta ve bu da Çin'in ulusal bütünlüğü ve iç güvenliği açısından tehdit unsuru oluşturmaktadır. Ek olarak, radikal İslam anlayışının bölgede nüfuz alanını genişletmesi, Çin'in Orta Asya Cumhuriyetleri ile gerçekleştirdiği enerji ticareti için potansiyel tehlike yaratmaktadır. Dolayısıyla Çin, Taliban varlığından huzursuzdur (Polat, 2006: 19).

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Taliban politikası ele alındığında değişken ve iki aşamalı bir süreç görülür. SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi ve dağılma süreci sonrasında, ABD Afganistan üzerinde stratejiler geliştirmeye başlamıştır. İran'ın bölgedeki Hazaralar'a siyasi ve ideolojik nedenlerle verdiği destek, ABD için büyük risk oluşturmaktaydı. Ayrıca, SSCB'nin yıkılmasıyla bağımsızlıklarını elde eden Orta Asya Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarından faydalanmak ekonomik öneme sahipti ve bu amaçla İran'ın etkisinin sınırlandırılması gerekiyordu. Bu nedenle, İran rejimine karşı olan ve kendi politikalarını uygulayabilecek bir hükümetin kurulması, ABD'nin menfaatine uygun olacaktı. Bu hükümeti oluşturacak yapı ise Taliban idi. ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen Taliban'a gizli olarak silah ve maddi yardım sağlamıştır (Şahin, 2016:238).

İran'ın Afganistan ile bağlantısı tarih ve kültür temelli olduğundan, Afganistan'da yaşanan olayların İran üzerinde de etkisi olmaktadır. Taliban yönetiminin Şii Hazaralar'a yönelik baskıcı tutumu, İran'ın etnik açıdan ilgi

duyduğu bir konudur. Ayrıca Suudi Arabistan'ın Sünni politikası ve destekçisi olan ABD'nin bölgedeki varlığı da İran tarafından rahatsızlıkla karşılanmaktadır. Son olarak, Orta Asya enerji kaynaklarının İran ve Afganistan üzerinden Batı'ya taşınması söz konusudur. İstikrarsız bir Afganistan güzergâh olarak kullanılmayacağından dolayı bu durum İran'ın avantajına olacaktır. Bu sebeplerle, İran bölgedeki Taliban mevcudiyetinden memnuniyetsizdir (Polat, 2006: 19).

Taliban ise, Afganistan'ın modern devlet haline gelmesine önemli katkılarda bulunan laik Türkiye Cumhuriyeti'ni benimsemeyen tek topluluk olarak bilinir. Afganistan'daki iç savaşın yoğun olduğu bir zaman diliminde, Taliban güçleri ile General Abdurraşid Dostum'un kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Türkiye, bu süreçte Türk mücahit gruplarına yeterli olmasa da çeşitli yardımlar sağlamıştır. Türkiye, o dönemde Pan-Türkist dış politika izleyerek Afganistan'daki Türk azınlıkları önemli ölçüde desteklemiştir. Başlangıçta sadece Rusya, Türkiye ve İran tarafından desteklenen Kuzey İttifakı, 11 Eylül saldırılarının ardından tüm dünya tarafından destek görmüştür (Gündüz, 2001:37). Rusya ise, Çeçenistan'daki İslami gerillaların Taliban tarafından desteklendiğini ve Çeçenistan'da asker eğitimi aldığını belirterek Taliban karşıtı bir politika benimsemektedir. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin istikrarsız yapıları ve güvenlik sorunları nedeniyle, Taliban benzeri ayrılıkçı İslami örgütlerden etkilenme korkusu yaşamaktadırlar ve bu yüzden Taliban'ın varlığından rahatsızdırlar. Ayrıca, bu ülkeler Afganistan'da üretilen eroinin Avrupa'ya taşınması için köprü konumunda olduklarından dolayı, Taliban'ın bölgedeki etkisinin azaltılması gerektiğine inanmaktadırlar (Polat, 2006: 19).

5. Taliban Yönetimine Destek Olan Devletler

Pakistan, Hindistan'ın Afganistan'daki faaliyetlerini kısıtlamak amacıyla Taliban'a destek sağlamaktadır. İslamabad, Hindistan'ın Afganistan'daki eylemlerinin Pakistan'da istikrarsızlığa yol açmayı hedeflediğine inanmaktadır. Pakistan, öncelikli olarak Hindistan'ı bir askeri tehdit olarak algılamaktadır. Bu nedenle, İslamabad, Afganistan'da kendilerine yakın ve işbirliğine uygun hükümetlerin bulunmasını talep etmektedir ve bu yüzden Taliban'a destekte bulunmaktadır (Önal, 2010: 60). Pakistan'ın Afganistan politikasında önemli başka bir husus ise petrol ve doğalgaz boru hattı projeleridir. Afganistan'da

güvenlik sağlandığında Türkmenistan menşeli doğalgaz ve petrol boru hatları, Afganistan üzerinden geçerek Karaçi Limanı'na varacaklardır. Bu proje sayesinde Pakistan enerji gereksinimlerini karşılayabilecek ve Karaçi'deki terminal aracılığıyla da yıllık 5-6 milyar dolar gelir elde edebilecektir (Kuğu, 2020: 170).

Taliban'a destek veren bir diğer devlet de Suudi Arabistan'dır. Suudi Arabistan, Taliban yönetimini mezhepsel olarakta kendilerine yakın hissettikleri için hemde inanç olarak İran Şii'lerine karşı oldukları için Taliban yönetimini tanıyarak Afganistan ile ilişkilerini Tahran'la olan rekabet politikası çerçevesinde şekillendirmiştir. Suudi Arabistan, Tahran'ın etkisinin azaltılması amacıyla Kabil'de kendilerine yakın bir yönetim kurmayı hedeflemiş ve bu amaca ulaşmak için de Taliban'a mali desteği sunmuştur (Yegin, 2015: 72).

Taliban'ı destekleyen başka bir ülke olan ABD, resmi olarak Taliban'ı tanınamakla birlikte gayriresmi temaslar kurmayı sürdürmüştür. Ancak, Mayıs 1996'da Taliban lideri Molla Ömer'in Celalabad'daki Bin Ladin ile gerçekleştirdiği görüşme ve ardından Bin Ladin'in Afganistan'a yerleşmesi, Taliban-ABD ilişkilerine zarar vermiş ve Taliban'a yönelik müdahaleler artmıştır (Müşerref, 2007: 220). SSCB'nin çöküşünden sonra Türkmenistan, Afganistan üzerinden dış dünyaya açılma yollarını araştırmış ve Taliban yönetiminin devreye girmesiyle doğalgaz kaynaklarını Afganistan üzerinden Hindistan ve Pakistan'a ihraç etme fırsatını yakalamıştır. Bu durumun Türkmenistan'ın Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığını azaltacağı düşünülmüştür (Kalfa, 2002:131). Taliban Kabil'i ele geçirdiği dönemde, Türkmenbaşı tarafsızlık politikasına sığınarak Rusya ve diğer Cumhuriyetlerin katılım gösterdiği acil danışma toplantısına iştirak etmemiş ve aynı zamanda dünya genelinde Taliban yönetimini tanıyan az sayıdaki ülkelerden biri olmuştur. Daha sonra Taliban'ın Dışişleri Bakan Yardımcısı, Aşgabat'a gelerek ilk ekonomik anlaşmayı imzalamıştır. İki ülke, Türkmen doğalgazının Afganistan üzerinden Pakistan'a taşınması, Türkmen hava sahasının Afgan uçaklarına açılması ve Türkmen mühendislerin Afganistan'da iki enerji santralinin inşası gibi konularda mutabık kalmışlardır. Bu sayede Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a karşı Pakistan ve Afganistan ile ittifak kurmuştur (Ülkü, 2002:128).

6. Taliban-El Kaide İlişkisi

Taliban ve El Kaide, son yıllarda dünya gündemine damga vuran iki örgüt olarak öne çıkmakta olup, terör eylemleri ve radikal İslamcı ideolojileriyle adlarından sıkça söz ettirirler. Her ne kadar bu iki örgüt birbirlerinden bağımsız olarak kurulmuş olsalar da, tarih boyunca ortak hedefler doğrultusunda birçok kez iş birliği yaparak sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Taliban, 1990'lı yılların başında Afganistan'da ortaya çıkan ve ülkenin büyük bölümünü kontrol altına alarak katı İslam kurallarını uygulayan bir örgüttür. El Kaide ise, Usame bin Ladin tarafından kurulan ve uluslararası terör eylemleri düzenleyen çok daha geniş kapsamlı bir yapıya sahiptir. İki örgüt arasındaki ilişkiler zaman zaman değişse de, temelde aynı amaca yönelik hareket ettikleri görülür: Radikal İslamcı değerleri yaymak ve Batılı güçlere karşı mücadele etmek. Bu amaçla gerçekleştirdikleri ortak operasyonlar neticesinde Taliban ve El Kaide, küresel anlamda önemli tehdit unsurları haline gelmiştir (BBC,2021).

Taliban, 1994 yılında Afganistan'ın güneyindeki Kandahar şehrinde ortaya çıkan ve özellikle 1996-2001 yılları arasında ülkenin büyük bölümünü kontrol altına alan dini-milliyetçi bir harekettir. Bu dönemde başkent Kabil dahil olmak üzere önemli şehirler Taliban yönetimine geçmiştir. Temel amacı, şeriat hukukunu uygulayarak İslami bir devlet kurmaktır ve bu amaç doğrultusunda hareket ederek eğitim, sağlık ve adalet sistemlerini İslami kurallara göre düzenlemeye çalışmıştır. Taliban, Afganistan'da yaşanan iç savaş sonrasında ortaya çıkmış ve özellikle 1990'larda giderek güçlenen bir yapıya sahip olmuştur. Örgütün lideri Molla Muhammed Omar'dır ve kendisi aynı zamanda Afganistan İslam Emirliği olarak adlandırılan dönemin yöneticisidir. Taliban, radikal İslamcı görüşleri benimsemiş olup, özellikle kadın hakları konusunda oldukça katı kurallar uygulamıştır. 2001 yılında ABD'nin başlattığı askeri operasyonlar sonucunda Taliban yönetimi devrilmiş ve ülke yeniden merkezi hükümetin kontrolüne geçmiştir. Ancak, Taliban halen Afganistan'ın bazı bölgelerinde etkin olmaya devam etmektedir ve zaman zaman düzenlediği saldırılarla uluslararası toplumun dikkatini çekmektedir (Euronews, 2021).

El-Kaide, 1988 yılında Suudi Arabistanlı iş adamı Usame bin Ladin tarafından kurulmuştur. Başlangıçta Sovyetlere karşı Afgan mücahitlerine destek veren bu örgüt, zaman içinde küresel cihad yanlısı bir yapıya dönüşmüştür.

Özellikle ABD ve Batılı ülkeleri hedef alarak İslam dünyasının liderliğini ele geçirmeyi amaçlamaktadır. El Kaide'nin en bilinen eylemi, 11 Eylül 2001'deki ABD'ye yönelik gerçekleştirdiği terör saldırılarıdır. Bu saldırılarda yaklaşık 3.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Saldırıları sonrasında El-Kaide, uluslararası toplumun büyük tepkisini çekmiştir ve terör örgütü olarak kabul edilmiştir. Örgütün stratejisi, sivil hedeflere yönelik saldırılar gerçekleştirerek düşmanlarını zayıflatmayı ve korkutmaya çalışmaktır. Bu nedenle, kamuoyunda büyük infiale yol açan eylemlerde bulunmuş ve masum insanları katletmekten çekinmemiştir. Bu tavrı sebebiyle dünya genelinde güçlü bir şekilde kınanmakta ve mücadele edilmektedir (BBC,2021).

İki örgüt arasındaki ilişki, temel olarak stratejik ve pragmatik nedenlerle şekillenmiştir. Çoğunluğu Sünni Müslüman olan Taliban ile El Kaide'nin mensupları arasında dini ve ideolojik benzerlikler bulunmaktadır. Bu ortak noktalar, her iki örgütün de dünya görüşleri ve hedefleri açısından birbirine yakınlaşmasını sağlamıştır. Özellikle İslam coğrafyasının korunması ve Batılı güçlerin etkisinin azaltılması gibi konular üzerinde durarak iş birliği yapmışlardır. Buna ek olarak, her iki örgüt de düşman olarak gördükleri Batılı güçlere karşı mücadele etmektedir. Bu kapsamda, ABD ve müttefiklerine yönelik saldırılar gerçekleştiren El Kaide ve Batılı ülkelere işgale uğramış ya da etkisi altında olduğu düşünülen bölgelerde direniş gösteren Taliban, aynı amacı paylaştıklarından dolayı birbirlerine destek vermektedir. İş birliği çerçevesinde ise Taliban, El Kaide'ye Afganistan'da faaliyet gösterme imkanı sunarken; El Kaide de Taliban'a finansal destek ve savaş tecrübesi sağlamaktadır. Bu sayede her iki örgüt, ortak hedefleri doğrultusunda etkinliklerini sürdürmekte ve varlıklarını koruma altına almaktadır. Bu süreçte, örgütler arasındaki ilişkilerin güçlenmesi ve iş birliğinin artması, bölgesel ve küresel düzeyde daha fazla tehdit oluşturarak uluslararası güvenlik sorunlarına yol açmıştır (Özdal, 2012: 34).

1996 yılında, terör örgütü lideri Usame bin Ladin'in Afganistan'a gelmesiyle birlikte Taliban ve El Kaide arasındaki ilişkiler daha da sıkılaşarak önemli bir dönemece girmiştir. Bu süre zarfında, El Kaide militanlarına Taliban tarafından sağlanan eğitim kampları ve lojistik destek sayesinde, iki örgüt arasındaki işbirliği ve etkileşim artmıştır. Taliban'ın sunduğu bu imkanlar neticesinde El Kaide militanları, savaş stratejileri ve silah kullanımı gibi alanlarda eğitilerek

güçlerini artırmışlardır. Bu süreçte El Kaide'nin dünya çapında gerçekleştirdiği saldırılarda Taliban'ın katkısı olduğu düşünülmektedir. Karşılığında ise El Kaide, Taliban'ın Afganistan'da kontrolü sağlamlaştırması için askeri yardım sunmuştur. Bu yardım kapsamında, El Kaide militanları Taliban ile ortak hareketlar düzenleyerek, bölgedeki hükümet karşıtı gruplara karşı mücadelede aktif rol almışlardır. Bu durum, Taliban'ın Afganistan'daki hakimiyetinin daha da güçlenmesine ve yerel halk üzerindeki etkisinin artmasına yol açmıştır (Güler, 2021:42).

11 Eylül 2001'deki terör saldırılarının ardından, ABD'nin Afganistan'a düzenlediği askeri müdahaleyle Taliban yönetimi büyük oranda zayıflatılmış ve devrilmeye başlamıştır. Bu operasyon kapsamında El-Kaide liderlerinin birçoğu öldürülmüş veya yakalanmış; ancak bazıları da ülkeden kaçarak komşu bölgelere sığınmak zorunda kalmıştır. Buna rağmen, hem Taliban hem de El-Kaide örgütlerinin mensupları, sınır bölgelerindeki dağlık alanlarda ve yerel halk arasında saklanarak bağlantılarını korumuşlardır. Özellikle Pakistan-Afganistan sınırında yoğunlaşan bu yapılar, bölgesel istikrarsızlığı kullanarak zaman zaman iş birliği yapmaya devam etmiştir. Bu ortak eylemler sayesinde her iki örgüt de varlıklarını sürdürmeyi başarmış ve zaman içinde güçlerini yeniden toparlayarak bölgede tehdit oluşturmaya devam etmiştir. ABD ve müttefiklerinin süren mücadelesine rağmen, Taliban ve El Kaide'nin tamamen ortadan kaldırılması hala sağlanabilmiş değildir (BBC,2021).

Sonuç itibariyle, Taliban ve El Kaide arasındaki ilişki tarihsel süreç içerisinde stratejik ortaklıklar ve pragmatik çıkarlar temelinde şekillenerek güçlenmiştir. Bu bağlamda, Afganistan'daki siyasi ve askeri durum yanı sıra uluslararası dinamikler ve bölgesel meseleler bu ilişkinin seyrini zaman zaman etkilemiştir. Ancak iki örgütün ortak düşmanlara karşı birleşme eğilimi ve ideolojik yakınlıkları, iş birliği yapma potansiyellerini daima canlı tutmaktadır. Taliban ve El Kaide'nin geçmişte yaşanan bazı anlaşmazlık ve gerilimlere rağmen, her iki tarafın da radikal İslamcı dünya görüşünden hareketle benzer amaçlara yönelmesi, bu iş birliği potansiyelini perçinlemektedir. Ayrıca Afganistan gibi istikrarsız bölgelerde varlık göstermeleri ve hükümet güçleri ile mücadele etmek zorunda kalmaları da bu iş birliğinin önemini arttırmaktadır. Nihayetinde, Taliban ve El Kaide arasındaki bu ilişkinin gelecekte nasıl

evrileceği belirsiz olsa da, şu ana kadar edinilen tecrübeler ışığında söylenebilir ki, iki örgüt arasındaki stratejik ortaklık ve pragmatik çıkarlar temelinde iş birliği yapma eğilimi devam etme potansiyeline sahiptir. Bu durum, bölgesel ve küresel güvenlik açısından büyük önem arz etmektedir (Özdal, 2012:35).

C. 11 Eylül Sonrası Afganistan-Rusya İlişkisi

2001'de Taliban'ın devrilmesinden sonra, Rusya genel olarak Afganistan'ı istikrara kavuşturmak ve terörle mücadele etmek için uluslararası çabaları destekledi. NATO ve ABD liderliğindeki koalisyonu lojistik destek ve istihbarat paylaşımı da dahil olmak üzere çeşitli şekillerde işbirliği yaptı. ABD ve NATO müttefiklerinin Sonsuz Özgürlük Operasyonuna da destek Verdi. Bölgede istikrarsızlığın ve aşırılığın yayılmasından endişe duyan Rusya, Afganistan'ın kendi güvenliğini tehdit edebilecek terörist gruplar için güvenli bir sığınak haline gelmesini engellemek istiyordu. Dünya genelinde aşırıcılık grupların üstlendiği terör eylemleriyle artan İslamofobia, 11 Eylül saldırıları sonrası Rusya'da yaşayan 10% müslüman nüfusundan dolayı endişe duyuluyordu, ("Tsennosti: religioznost", 2013).

Bununla birlikte, ilişkide gerginlikler de vardı. Rusya, ABD ve NATO'nun Afganistan'a müdahalesinin bazı yönlerini eleştiriyordu ve Orta Asya'daki ABD askeri üslerinin varlığı konusunda endişeleri vardı. Ayrıca Rusya, Afganistan'daki uluslararası çabaların uzun vadeli etkinliği konusunda temkinli davrandı.

ABD'nin Afganistan'daki angajmanı devam ederken, Rusya bölgedeki istikrarsızlıktan giderek daha fazla endişe duymaya başladı. Taliban'ın yükselişinin, uyuşturucu kaçakçılığının ve İslamcı aşırılığın yayılmasının Orta Asya ve Kafkasya'ya sıçrayarak Rusya'nın güvenlik çıkarlarını etkileyebileceğine dair korkular vardı(Kaya, 2022).

1. 11 Eylül Saldırıları, ABD ve NATO Müttefiklerinin Afganitan Müdahalesi

11 Eylül 2001 tarihinde terör örgütü El Kaide tarafından ABD'nin sembolik ve stratejik hedeflerine yönelik koordineli saldırılar gerçekleştirildi. Bu saldırılar, New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin (İkiz Kuleler) iki kulesine, Pentagon'a ve dördüncü bir uçağın Pensilvanya'daki bir araziye düşmesiyle gerçekleşti. Toplamda yaklaşık 3.000 kişi hayatını kaybetti. Bu saldırılar tüm dünyada şok

etkisi yarattı ve ABD'nin ulusal güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit olarak algılandı. ABD yönetimi, 11 Eylül 2001 tarihli saldırıları “silahlı saldırı” olarak açıklamış, dönemin ABD Başkanı George W. Bush, ABD’nin “savaşta” olduğunu ileri sürmüştür. Yine bu çerçevede ABD, BM Antlaşması’nın 51. Maddesine istinaden tanınmış olan meşru savunma hakkını kullanacağını açıklamıştır (Keskin, 2005: 203).

11 Eylül saldırılarının ardından ABD hükümeti, saldırıların sorumlusu olarak El Kaide lideri Usame bin Ladin'i koruyan Afganistan'daki Taliban rejimine askeri müdahale başlattı. Bu operasyon 7 Ekim 2001'de "Sonsuz Özgürlük" adlı askeri hareketle başladı. ABD, uluslararası koalisyon güçleri ve yerel müttefikleriyle birlikte Taliban rejimini devirerek Usame bin Ladin ve El Kaide'ye karşı savaştı.

ABD ve NATO müttefiklerinin başlattığı müdahale sonucunda Taliban rejimi devrildi, ancak Afganistan'da istikrar tam sağlanamadı ve uzun vadeli barış umutları daha karmaşık bir sürece girdi. Güvenlik sorunları devam eden Afganistan'da ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı büyük zorluklarla karşı karşıya kaldı. 2003'te kurulan NATO'nun liderlik ettiği BM tarafından yönetilen Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (ISAF) 2014'te Afganistan savunma ve güvenlik güçlerinin kendi başlarına idare edilebileceği düşünülerek tamamlandı ve yerine *Resolute Support Mission* (RSM) kuruldu. Kararlı Destek Misyonu Afganistan'daki güvenlik ve savunma güçlerine danışmanlık görevi yürütüyordu ve 31 Ağustos 2021'de ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle ülkede misyonu bitti ve Eylül 2021'de tamamen misyonu ortadan kaldırdılar(NATO ve Afganistan).

Ancak bu çekilme süreci Afganistan'daki siyasi durumu belirsizleştirdi ve Taliban yeniden iktidara geldi ve Afganistan hükümeti çöktü. Bu son gelişmeler uluslararası arenada önemli tartışmalara yol açmıştır. ABD, Afganistan'dan ayrılmış olsa bile Taliban rejimini desteklemeye devam ediyor(SİGAR Temmuz 2023).

2. Rusya'nın Afganistan-ABD İlişkileri Üzerine Etkisi

Rusya, 9 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra ABD ve NATO müttefiklerinin Afganistan için başlattığı Sonsuz Özgürlük Operasyonlarına her

ne kadar destek vermiş olsa bile ABD'nin Afganistan'da uzun süre kalması Rusya'nın çıkarlarını etkilemekteydi, dolayısıyla Rusya Afganistan'da kendilerine yakın müttefiklerin olması arayışındaydı. Rusya, Pakistan üzerinden Taliban ile irtibat kurmaya başladı. 2001-2007 yıllar arasında etkin olmasada 2007'den sonra etkili temasları kurmayı başardı (Khan, 2021).

3. Rusya'nın Afganistan-Çin İlişkileri Üzerine Etkisi

Çin ve Afganistan, iki komşu ülke olarak iyi ilişkiler sürdürmeye ve iki ülke açısından da önemli olan güvenlik istikrarını sürdürebilmek için iki halk arasında dağlar ve nehirlerle birbirine bağlanan geleneksel olarak dost komşulardır.

Çin ve Afganistan (Taliban Yönetimi) arasındaki ilişkiler karmaşık ve değişken bir geçmişe sahiptir. Çin, Afganistan'ın komşusu olması nedeniyle ülkenin iç işlerine büyük ölçüde ilgi duymaktadır. Taliban ise Afganistan'daki siyasi ve güvenlik ortamının merkezinde bulunan bir grup olarak Çin için önemlidir.

Taliban 1996'da Afganistan'ın çoğunu ele geçirdiğinde, Çin resmi olarak Taliban hükümetini tanımadı, ancak onlarla sınırlı ilişkileri vardı. Çin, Taliban'ın Afganistan'da terörizm ve aşırıcılıkla mücadelesinden endişe duymuş ve Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Müslümanlarının radikalleşme tehdidi nedeniyle Taliban ile temasa geçmiştir.

Ancak 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD liderliğindeki uluslararası güçlerin Afganistan'a müdahale etmesi sonucunda Taliban örgütünün mensupları farklı ülkelere kaçmak zorunda kaldı. Bu süreçte Çin ile Taliban arasındaki resmi ilişkiler neredeyse tamamen koptu ve Çin, Taliban'ı terör örgütü ilan etmek için uluslararası camia ile işbirliği yaptı.

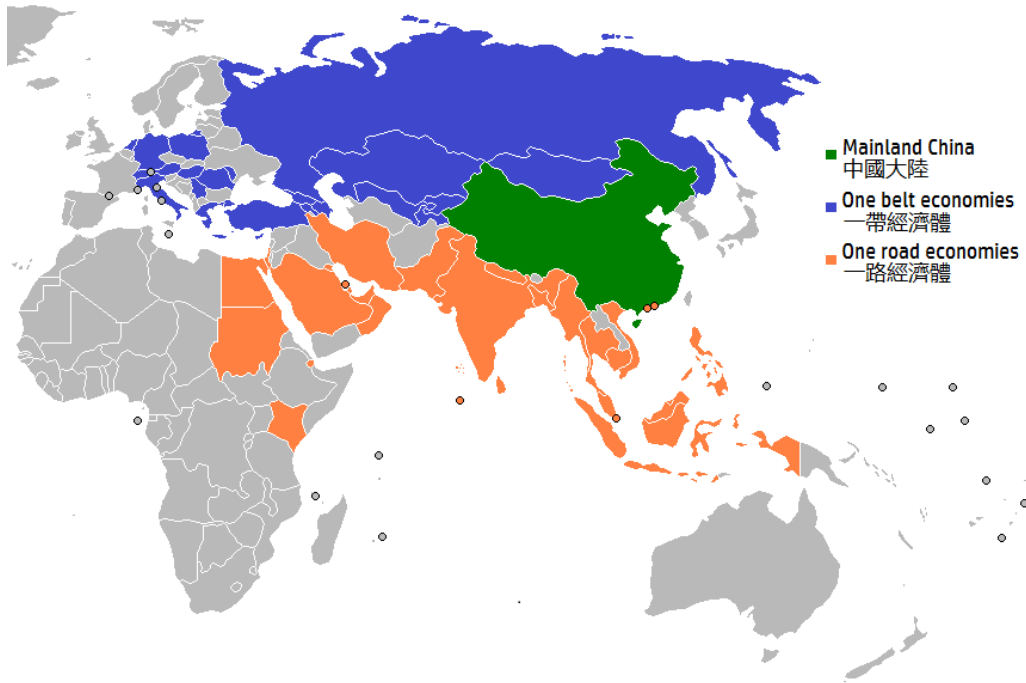
Son yıllarda Afganistan'daki durum yeniden değişti ve ABD kuvvetlerinin geri çekilmesiyle Taliban tekrar yönetime hakim oldu ve bölgedeki siyasi etkisini artırdı. Bu süreçte Çin'in Taliban ile sınırlı temasları oldu ve iki taraf arasındaki ilişki yeniden gündeme geldi. Çin, Afganistan'daki siyasi çözüm sürecine yardım etmeye ve ülkedeki istikrarı desteklemeye istekli olduğunu açıkladı.

Çin, Afganistan ile kurulacak ilişkilere sürekli tedbirli ve temkinli yaklaşmaktadır. Çin, Doğu Türkistan İslam Hareketi başka aşırıcılık guruplarla

temas kurarak ülke içinde istikrarsızlık ve kargaşaya neden olmasından endişe duymaktadır. Bu nedenle talibanın geçici hükümeti ile kurulacak ilişkilerin sadece ticari değil güvenlik açısından da önemlidir.

Afganistan ve Çin eskiden beri dostluk ve iyi komşuluk sergilese de ticari işbirlikleri çok olmamıştır, ama son zamanlarda gerek eski Afganistan yönetimi ile gerekse Taliban yönetimi ile iki ülke arasında sadece komşuluk değil işbirliği anlamında da ilişkilerini devam ettirmektedir. Taliban'ın yönetime hakim olmasından sonra Çin'de Pakistan'da işbirliği anlaşmaları ortaya konulmuş ve altyapı işlemleri için Çin Devletinin projesi olan Bir Kuşak Bir Yol (BRI) ile iki ülke arasında anlaşmalar yapılmıştır (Silk Road Briefing).

Çin, günümüz dünyasında ekonomi açısından çok büyümeyi hedefleyen bir ülke haline gelmiştir. Dünya büyük güçlerinin kendilerine rakip gördükleri Çin, Orta Asya'da ve küresel boyutlarda ticari hacmini genişletebilmek için stratejik planların iyi değerlendirilmesine önem vermektedir. Çin küresel boyutlarda devamlı etkili olabilmek için bölgesel aktörleri iyi analiz etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Afganistan'da oluşabilecek herhangi bir olumsuzluk bölgesel olarak Çin'i etkilemektedir.

Şekil 3. "Bir Kuşak, Bir Yol" ülkeleri

Kaynak: One Belt and One Road Portal

Afganistan'da istikrarsızlığın olması ve aşırıçılık grupların iktidara gelmesi Çin için her zaman büyük bir tehdit olmaya devam etmiştir. Çünkü Çin'de de kendi yönetimine karşı tehdit olarak gördükleri Doğu Türkistan İslam Hareketi, Afganistan'daki aşırıçılık gruplardan ayrı tutabilmeleri için Afganistan yönetimi her zaman önemli olmuştur. Özellikle de Çin'in ticari rotaları Afganistan üzerinden geçmesi durumunda Afganistan'daki rejimin Çin'e karşı olmaması hatta kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebileceği bir rejimin olmasını istemektedirler. Afganistan ve Çin arasında son zamanlarda insani yardım ve ticari ilişkileri gelişmektedir. En önemli anlaşmalardan biri olan dünyanın ikinci büyüklüğüne sahip Logar'da bulunan bakır (*Mes Aynak*) madeni de 2008 yılında Afganistan Devleti ile Çin'li şirketi *Metallurgical Corporation Of China Ltd* arasında imzalanmıştır, Afganistan'da ki güvenlik sorunları ve farklı engellerden dolayı şu ana kadar madeni çıkartmak için girişimde bulunulmamıştır(Afganistan Maden ve Petrol Bakanlığı).

“Çin Devlet Müşaviri ve Dışışleri Bakanı Qin Gang, 6 Mayıs 2023'te Pakistan'ın İslamabad kentinde Afganistan geçici hükümetinin dışışleri bakanı vekili Amir Khan Muttaqi ile bir araya geldi. Afganistan'ın terörle mücadele taahhüdünü ciddiyetle yerine getirmesi, Doğu Türkistan İslami Hareketi de dahil olmak üzere terörist güçlerini kararlılıkla bastırması ve Afganistan'daki Çin'li personellerin ve kurumların güvenliğini sağlaması gerektiğini söyledi.” (Belt And Raod Portal)

Rusya yüzyıllar dır Afganistan üzerinde etkili olmayı sürdürmüştür, yakın zamana kadar afganistan ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında son zamanlara dek sadece iyi komşuluk ilişkilerden ibarettir. Afganistan, Rusya ve Çin üçgeni bağlamında önemli olan güvenlik işbirliğidir. ABD ve NATO müttefiklerinin çekilmesinin ardından Rusya gene Afganistan ile ilgilenmeye başlamıştır, Rusya gerek eski müdahale ile elde ettiği birikimleir gerekse bölgedeki askeri istihbarat birikimlerii ile deığer ülkelere nazaren Afganistan coğrafiyasına hakim bir ülke durumdadır. Dolayısıyla Rusya Afganistan yönetimin elinde tutan taliban ile siyasi ilişkilerini dengeli bir şekilde koruyarak çok dikkatli bir şekilde yol izlemektedir.

D. Soğuk Savaş Sonrası Afganistan-Rusya İlişkileri ve Taliban Dönemlerinin Değerlendirilmesi

Afganistan-Rusya ilişkileri, SSCB'nin 1979-1989 yılları arasında Afganistan'ı işgal etmesiyle değil, iki ülke arasındaki ilişkilerin 19. Yüzyıldan beri devam ettiğini belirtmek mümkündür. Ama işgal döneminde yaşanan çatışmalar ve siyasi gerginlikler, her iki tarafın da bugünkü ilişkilerini derinden etkilediği değerlendirilmektedir. Afganistan-Rusya ilişkisi, SSCB'nin dağılmasının ardından yeni bir evreye geçmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Afganistan-Rusya ilişkileri, dönemsel olarak değişen bir dinamizme sahipti. Rusya, Afganistan'daki istikrarın sağlanmasına, terörle mücadeleye ve bölgesel istikrara katkıda bulunma amacıyla uluslararası toplumla işbirliği yapmış, ancak aynı zamanda kendi güvenliği için Afganistan'daki gelişmeleri yakından izlemiştir.

1991'de SSCB'nin çöküşünden sonra Rusya Federasyonu'nun ilk devlet başkanı Boris Yeltsin döneminde, Rusya iç politika meseleleriyle meşgul olurken, dış politikada ise daha çok Rusya'nın yerini uluslararası arenada belirleme süreciyle ilgilenmiştir. Rusya Federasyonu, Yeltsin döneminde, Afganistan'daki iç savaşın sonuçları ve bu ülkedeki istikrarsızlık gibi konuları izlemekle ve diplomatik çabalarda bulunmakla ilgilenmiştir. Ancak, Boris Yeltsin dönemi, Afganistan'a doğrudan bir askeri müdahale veya etkileyici bir politika uygulama dönemi değildir, ancak 1990'lı yılların ortalarından itibaren Afganistan'a yönelik politikalarını yeniden değerlendirmeye başlamış ve ekonomik işbirliği alanında bazı adımlar atmıştır. Özellikle enerji, altyapı ve eğitim gibi kritik alanlarda yapılan anlaşmalar, iki ülke arasındaki işbirliğinin artmasına katkıda bulunmuş, aynı zamanda da Rusya'nın kendi iç sorunlarına odaklandığı ve uluslararası ilişkilerdeki dinamikleri dengelemeye çalıştığı bir dönemi temsil etmektedir. (Dashti, 2021a).

SSCB döneminde Afganistan, 1979'da Sovyetler'in işgal ettiği bir ülke oldu. Bu dönemde Afgan direnişçileri (Mücahitler), Sovyet işgaline karşı savaştı. SSCB'nin 1989'da Afganistan'dan çekilmesinin ardından iç savaş devam etti. Taliban, 1990'ların ortalarında Afganistan'ın büyük bir bölümünü ele

geçirdi. Bu dönemde Rusya, Taliban'ı tanımadı aksine işgal döneminde SSCB'ye karşı mücadele eden Mücahitlerle (Kuzry İttifakı) işbirliği yaptı.

Afganista'daki iç savaşın artması halkın büyük bir kısmını evlerinden etti ve kitlesel göçlere neden oldu. Bu durumdan rahatsız olan halk yönetim boşluğundan yararlanan savaşçı gruplardan bıkmış durumdaydı. Bu dönemde ortaya çıkan Taliban halk tarafından kurtarıcı bir örgüt olarak değerlendirilmekteydi. Taliban, 1990'ların başlarında Pakistan sınırına yakın Afganistan bölgelerinde ortaya çıkan bir radikal İslamcı harekettir. İç savaşın aktörlerini yok etmek ve adil yönetimi kurmak için çabalamaktaydı. Bu hareket, İslam şeriatını uygulama hedefiyle ortaya çıktı ve Sünni İslam'ın katı bir yorumunu benimsedi. Taliban, 1996' Kabil yönetimini ele geçirdikten sonra Afganistan'ı bir İslam şeriat devleti olarak yönetmeye başladı. Bu dönemde kadınların ve azınlıkların haklarına ciddi kısıtlamalar getirildi. Kadınların okula gitmesi yasaklandı, televizyon izlemeleri ve işlerde çalışmaları engellendi. Taliban, Usame Bin Ladin'in liderliğindeki El-Kaide örgütünü himaye etti ve bu örgüte sığınak sağladı. Bu, Taliban'ın uluslararası izolasyonunu artıran bir faktördü ve sonuçta 2001 yılında ABD'nin Afganistan'a askeri müdahalesine yol açtı. Taliban'ın Afganistan'daki rolü ve Afganistan'ın terörle mücadeledeki durumu, uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Rusya da bu bağlamda, terörle mücadeledeki uluslararası koalisyonla işbirliği yaparak Taliban örgütünü ortadan kaldırmak için ABD ve müttefiklerinin müdahalesine istihbarat desteğini sağladı.

Taliban, 2021'de ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından hızla Afganistan'ın büyük bir kısmını ele geçirdi. Taliban'ın ikinci kez yönetime hakim olması Rusya ve diğer bölgesel oyuncular için bir endişe kaynağı haline geldi. Taliban'ın Afganistan'da iktidara gelmesi sonrası dikkatli bir denge politikası izlemiştir. Grubu tanımadan, istikrarın ve terörizmin kontrolünün sağlanması amacıyla Taliban ile ilişkileri sürdürmüştür.

1. I. Taliban Dönemi Afganistan-Rusya İlişkileri

SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Rusya, 1992 yılı itibarıyla Afganistan'daki tüm danışman desteği, silah ve tüm yardımını kesmesiyle Dr. Necibullah hükümetini deviren Mücahitler iktidarı ele geçirmiş ve böylece Rusya

destekli yönetimin yerine Kabil'de mücahitler dönemi başlamıştır. 1992 yılında başa gelen Mücahitler, ilk günden itibaren iktidarı kendi aralarında paylaşamayınca güç boşluğundan yararlanan Taliban Hareketi 1994 yılında ortaya çıkmıştır. Taliban, Kabil'i ele geçirir geçirmez Rusya'ya yakınlığıyla bilinen Dr. Nacibullah Ahmadzai ve kardeşini idam etmiştir (Oğuz, 2001: 286).

Taliban 1994 yılında ortaya çıkmasıyla kısa sürede ülkenin büyük kısmına hâkim olmuştur. Ülkede uzun süre devam eden kargaşa ve iç savaş halkı oldukça olumsuz etkilemiş, halkın can ve mal güvenliğinin tehdit altında olması, artan yolsuzluklar, yağmalamaların en üst seviyeye çıkması, Taliban'ın ortaya çıkarak tüm bu yolsuzluklara ve kargaşaya son vermesi halkta memnuniyetle karşılanmıştır (Demir, 2021: 118).

1990'lı yıllarda Moskova yönetimi, sınır güvenliğini sağlamak ve Afganistan'da Taliban'ı dengelemek maksadıyla Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir. Ayrıca 2001'de düzenlenen ABD ve müttefiklerinin Afganistan müdahalesine destek sağlayan Rusya, Taliban rejiminin bitmesine katkıda bulunmuştur. Kuzey İttifakı'nın 13 Kasım 2001'de Kabil'e girmesi ve Taliban'ın merkez karargâhı olan Kandahar'a geri çekilmesiyle beş yıllık 1. Taliban İktidarı son bulmuştur (Ünal, 2010: 46).

2. II. Taliban Dönemi Afganistan-Rusya İlişkileri

Taliban'ın ilk döneminde Afganistan yönetimi ile Rusya Federasyonu arasında etkileyici bir politika uygulaması olmasa da son yıllarda gerçekleştirilen Afgan hükümetiyle yapılan görüşmeler ve terörle mücadele konularında işbirliği yapılması, Afganistan-Rusya ilişkisinin güvenlik boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

Afganistan'daki terör örgütlerinin bölgesel güvenliği tehdit etmesi ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele, her iki ülkenin de ortak çıkarlarını korumaya yönelik politikalar izlemesini gerektirmektedir. İki tarafın diplomatik ilişkileri, Rusya'nın Afganistan Büyükelçiliğinin faaliyetleri ve Afganistan'ın Moskova Büyükelçiliğinin çalışmalarıyla sürdürülmektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen resmi ziyaretler ve toplantılar, iki ülke arasında siyasi diyalogun geliştirilmesine hizmet etmektedir.

Afganistan-Rusya ilişkisi, tarihsel süreçte yaşanan olayların etkisiyle şekillenmekte olup; ekonomik işbirliği, güvenlik ve diplomatik ilişkiler başlıkları altında ele alınabilecek önemli bir konudur. İki ülkenin ortak çıkarları doğrultusunda atılacak adımlar ve yapılan anlaşmalar, bu ilişkinin daha da ileri taşınmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, gelecekte Afganistan-Rusya ilişkisinin daha da derinleştirilmesi ve geliştirilmesi yönünde çabaların sürdürülmesi beklenmektedir. Her iki ülkenin de istikrar ve kalkınma hedeflerine ulaşması için yapılan işbirliklerinin önemi büyüktür. Bir başka açıdan bakıldığında Rusya'nın Afganistan politikasını değerlendirdiğimizde güvenlik merkezli, çok yönlü ve esnek yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, Moskova'nın stratejisini belirleyen temel faktör, bölgedeki çeşitli radikal grupların ve Taliban'ın Orta Asya ülkelerinden geçerek kendi topraklarına sızmasını engelleme amacıdır. Moskova, Orta Asya ülkelerinin sınır güvenliğinin sağlanması ve istikrarsızlığın yayılmasının önlenmesi konusunda askeri ve siyasi tüm adımları atmaya kararlıdır (Güler, 2021).

Moskova hükümeti, güvenlik kaygıları nedeniyle Taliban ile yakın ilişkiler sürdürmektedir. Rusya'nın ana endişesi, Afganistan'ın kanlı geçmişi göz önüne alındığında bölgesel istikrarı korumaktır. ABD'nin Afganistan'dan çekilmeye başlamasıyla birlikte Rusya, Afganistan'da ortaya çıkabilecek güvenlik sorunlarını önceden görmüş ve Taliban ile bağlantı kurmaya çalışmıştır. 30 Ağustos 2021'de ABD'nin tamamen çekilmesinin ardından Taliban'ın yönetiminde olan Kabil'de birçok ülke diplomatik temsilciliklerini tahliye ederken Rusya'nın elçiliği faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak Rusya, Afganistan'dan çekilen yabancı güçlerin durumunu memnuniyetle karşılarsa da ülkede ortaya çıkabilecek güvenlik sorunlarından endişe duymaktadır. Rusya'nın Afganistan Büyükelçisi Dmitry Zhirnov, Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesiyle birlikte Kabil'deki durumun Eşref Gani dönemine kıyasla daha iyi ve sakin olduğunu ifade etmiştir (Reuters, 2021).

Yine de Rusya, Afganistan kaynaklı güvenlik tehditlerinin önlenmesi konusunda isteklidir. Afganistan'daki dengesizlik, Orta Asya Cumhuriyetleri'ni etkileyebilecek olan ve Rusya'nın nüfuz alanı olarak kabul edilen bölgeler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Rusya için en büyük endişelerden biri, Afganistan'ın Orta Asya ve Kafkas kökenli radikal gruplar için güvenli bir liman

haline gelmesi ve bunların geniş bir alana yayılmasıdır. Taliban'ın bunu yönetmesi veya önlemesi Moskova açısından çok kritiktir. Bu yüzden Moskova, ülke içinde istikrarın sağlanması amacıyla birçok kez Afgan taraflar arasındaki barış müzakerelerine ev sahipliği yapmıştır. En son yapılan görüşmeler, Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesinden bir ay önce gerçekleştirilmiştir (Dashti, 2021a).

Rusya'nın enerji politikaları, dış politika alanında her zaman önemli bir faktördür. Ülkenin iç meseleleri, geçici olarak kendini izole etme eğiliminde olsa da, eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelere öncelik vererek süper güç statüsüne yeniden ulaşma arzusuyla bölgesel güçten küresel güce doğru adım atmaya başlamıştır. Geçmişte etki alanlarından olan Orta Asya, şu anda Rusya'nın yakın çevre politikalarını uyguladığı bir bölgedir (Kamalov, 2011:62). Yeni Büyük Oyun kapsamında, son zamanlarda bölge üzerinde yaşanan hareketler, Moskova'nın Afganistan'da gelecekte etkin bir rol oynamaya yönelik çabalarını güçlendirmesine ve tam kontrol sağlayamamasalar bile yıllardır hedeflediği gücü elde etmesine katkıda bulunmaktadır (Blank, 2019).

Afganistan, Rusya açısından hem ABD ve Kuzey Atlantik Paktı Örgütü (NATO) ile bağlantıları hem de Orta Asya'daki istikrar bakımından etki alanı olarak değer taşır. Afganistan, ABD ve Rusya arasındaki ilişkilerin kesiştiği önemli jeopolitik alanı olması nedeniyle her iki ülkeyi de yakından ilgilendirmektedir. 11 Eylül 2001 sonrasında yapılan analizlerde, Rusya'nın Afganistan meselesine daha ziyade dolaylı bir şekilde katılım sağlamaya çalışıldığını görmek mümkündür. Rusya, 2014 yılına kadar Afganistan'da faaliyette bulunan Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü'ne (ISAF) ekipman temini amacıyla hem Rus havaalanlarını kullanılabilir kılmış hem de demiryolu geçişlerine izin vermiştir. Bu sayede Rusya, bölgede meşruiyet kazanmış ve Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmiştir (Özdal, 2012:33).

Rusya, Afganistan'da istikrarsızlık ve terör tehdidi konularında endişeler taşıdığı için, Taliban ile temas kurarak Afganistan'daki durumu yakından takip etmeye çalıştı. Özellikle Afganistan'da yaşanan terörizmin ve radikal unsurların Rusya'ya sıçrama yapabileceği ve Orta Asya ülkelerine yayılabileceği endişesiyle, Taliban'ı terörle mücadelede bir ortak olarak görmek istedi. Dolayısıyla güvenlik tehditlerini engellemek adına Taliban ile bağlantılarını ilerletirken diğer yandan

sınır geçişini önlemeye yönelik olarak Afganistan-Tacikistan sınırında güvenlik tedbirlerini yükseltmiştir. Bununla birlikte, Moskova Afganistan topraklarından gelebilecek tehditleri ortadan kaldırmak için Taliban'dan garanti almasına karşın Ağustos 2021'de Özbekistan ve Tacikistan ile üçlü büyük çaplı tatbikatlar düzenlemiştir. ABD'nin Afganistan'dan geri çekilmesi bir yandan Rusya'nın güvenlik kaygılarını artırırken diğer yandan Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki etki alanı olarak kabul ettiği etkisini de azaltmıştır (Dashti, 2021a).

Rusya, Taliban'ın geçici hükümetini resmi olarak tanımsa da iki ülke ilişkileri açısından irtibatı koparmamak için ikili ilişkilere devam etmektedir. Rusya, Taliban yönetiminin diplomatlarını irtibat amaçlı kabul ettiklerini ve Eşref Gani döneminde atanan mevcut elçinin görevde kalmasının bir engel teşkil etmediğini belirtmiştir. Bu gelişmeyi Rus Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Maria Zakharova *"Bunu tam teşekküllü diplomatik temasların yeniden başlamasına doğru bir adım olarak görüyoruz"* şeklinde değerlendirmiştir. Ancak bu ilişkilerin nasıl gelişeceği ve Afganistan'ın geleceği konusundaki belirsizlikler devam etmektedir (VOA, 2022).

E. Afganistan-Rusya İlişkisinin Geleceği

Afganistan-Rusya ilişkisinin geleceği, iki ülkenin ortak çıkarlarının yanı sıra bölgesel ve küresel gelişmelerden de önemli ölçüde etkilenecektir. Bu bağlamda, Afganistan'daki güvenlik durumu, terörle mücadele, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele, ekonomik iş birliği ve altyapı projeleri gibi pek çok faktörün bu ilişkinin seyrini belirlemesi beklenmektedir. Afganistan'da yaşanan siyasi ve güvenlik krizi nedeniyle Rusya'nın bu ülkeyle olan ilişkilerine daha fazla önem vermesi gerekmektedir. Rusya'nın Taliban'la ilişkilerini sürdürmesi bölgedeki dengelerin yeniden şekillenmesine yol açacak gibi görünmektedir. Bu süreçte Rusya, Afganistan'daki istikrarın sağlanması için hem kendi ulusal çıkarlarını koruyarak hem de bölgesel aktörlerle işbirliği yaparak önemli bir rol üstlenebilir (Güler, 2021:10).

Ekonomik açıdan zor durumda olan Afganistan'a yönelik ekonomik yardım ve destek sağlama konusu da Rusya-Afganistan ilişkilerinde büyük öneme sahiptir. İki ülke arasında enerji, lojistik ve madencilik gibi alanlarda iş birliği yapılarak Afganistan'a ekonomik katkı sağlanması ve böylece sosyal istikrarın

güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ile kurduğu Çin-Orta Asya-Afganistan Ekonomik Koridoru ve Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru gibi bölgesel projeler, Afganistan'ın ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sunabilir. Bu projeler sayesinde Afganistan daha geniş bir coğrafyaya entegre olarak uluslararası ticaret hacmini artırma fırsatını yakalayabilecektir.

Sonuç olarak, Afganistan-Rusya ilişkisinin geleceği, iki ülkenin karşılıklı çıkarları ve ortak sorunlarının çözümüne yönelik işbirliklerine dayanacaktır. Bölgedeki güvenlik ve istikrarsızlık sorunlarının yanı sıra ekonomik işbirlikleri ve altyapı projeleri de bu ilişkinin temelini oluşturacak unsurlardandır (Han, 2011:81). İki ülkenin bu alanlarda başarılı adımlar atması halinde, Afganistan-Rusya ilişkisi önemli ölçüde geliştirilebilir ve bölgesel barışa katkı sağlayabilir. Öte yandan Rusya cephesinin Taliban yönetimini tanıma konusunda acele etmeyeceği ve Taliban'ın izleyeceği politikanın seyrini gözlemleyeceği anlaşılmaktadır. Burada ortaya çıkan durum, Rusya'nın tanıma sürecinde Taliban'dan kırmızı hatların kabulünü elde etmiş olmasıdır. Bu yüzden, Rusya-Taliban ilişkilerinin gelişimi, Orta Asya'nın istikrarını koruma ve terör tehdidinin yayılmasını önleme taahhütlerinin yerine getirilip getirilmemesiyle belirlenecektir. Bu açıdan, Rusya'nın "Tanımada aceleci olmayacağız" ifadesi aslında "Taliban'ın verdiği sözleri tutup tutmayacağını kontrol edeceğiz ve ona göre hareket edeceğiz" anlamına gelmektedir (Güler, 2021:12).

Rusya, Taliban yönetiminin uluslararası camia tarafından tanınmamasının temel nedenini ABD olduğu değerlendirmektedir. Ayrıca, ABD'nin Taliban'a karşı zayıflatıcı stratejisinin başta kendisi olmak üzere bölgesel devletlere büyük sorunlar yaratabileceğini düşünmektedir. Eğer Taliban gücünü kaybederse terör örgütleri ve muhalifler güç kazanarak Afganistan'ın iç savaşa yeniden sürüklenme ihtimali artacaktır.

Bir küresel gücün Taliban yönetimini tanımaması durumunda, diğer devletlerin benzer adımlar atacağını söylemek zor olacaktır. Eğer ABD, Ukrayna krizini kullanarak Rusya üzerindeki baskısını arttırır ve Afganistan'daki istikrarsızlığı sürdürürse; Rusya, "düşmanımın düşmanı dostumdur" mantığıyla hareket ederek Taliban'ı tanıyabilir. Bu tür bir eylem, uluslararası toplumu ikiye ayırabilir. Esas önemli husus ise, Rusya'nın böyle bir girişiminin ABD'nin

Taliban politikası konusunda başarısız olduğunu göstermesidir (Dawlatyar, 2022).

Gelecek dönemde Wagner paralı askerlerinin bölgede görev alması beklenmedik bir durum olmayacaktır. Rusya, diğer bölgelerde benzer politikalar izlerken Wagner güçlerini etkin bir şekilde kullanmış ve kullanmaya devam etmektedir. Paralı askerler, son yıllarda Rus dış politikasının önemli bir unsuru olarak çalışmaktadır. Libya ve Ukrayna gibi örnekler göz önüne alındığında, hem bölgesel güvenliğin sağlanması hem de askeri ve siyasi nüfuzun eş zamanlı güçlendirilmesi ve ayrıca Libya'daki gibi doğal kaynakların çıkarılması ve işlenmesi açısından, Wagner'in Afganistan'a girişi olasıdır. Sonuç olarak, bu tür bir senaryo gerçekleşirse Rusya birden fazla hedefe ulaşmış olacaktır (Güler, 2021:12).

Afganistan'ın ticari yolların merkezinde bulunması sadece ABD'nin stratejisi için değil, aynı zamanda Rusya'nın normalleşme süreci ve Batı sistemi ile entegrasyonu için de önemlidir. Orta Asya'da jeopolitik mücadele içinde olan Rusya için Batı ile işbirliği yerine rekabet reflekslerinin tetiklenmesi daha muhtemeldir. Bunun yanında Afganistan, medeniyetler arası uzlaşma çabalarına örnek olabileceği gibi bir felaket de yaratabilir. Bu durum, NATO'nun ülkeden nasıl geri çekileceği sorunuyla ilgili uluslararası sistemin geleceğine ayrı bir anlam yüklemektedir. Bu bilişsel faktörün önemli jeopolitik sonuçlar doğurması beklenmektedir. BM verilerine göre Afganistan, 2050 yılına kadar dünyanın en yoğun Müslüman nüfusuna sahip ülkelerinden biri olacaktır. Normalleşmeyen bir ekonomik yapı, bölgedeki mevcut siyasi kültür ve komşular göz önünde bulundurulduğunda, bu faktörlerin olumlu dönüşüm yaşamamasının ne tür sonuçlara yol açabileceği endişe verici bir soru işaretidir (Han, 2011:83).

V.SONUÇ

Afganistan'ın jeopolitik konumu, birçok uluslararası güçler için stratejik öneme sahiptir ve bunlardan biri de Rusya'dır. Rusya'nın Afganistan'a olan ilgisi, çeşitli faktörlerin etkileşimi sonucunda şekillenmiştir. Afganistan'ın ortasya ülkeleri ile sınır güvenliği, kaçakçılık, terörizm ve uyuşturucu ticareti gibi konuların yönetimi, Rusya için önem arz etmektedir. Afganistan uzun süredir terörizm ve istikrarsızlıkla mücadele etmektedir. Rusya, bu istikrarsızlığın yayılmasının kendi güvenliği için bir tehdit oluşturabileceğini düşünmektedir. Terörist grupların Afganistan'dan yayılması ve Rusya'nın etkili bölgelerine sıçraması, Rusya'nın iç güvenliğini tehlikeye atabilir.

Afganistan, tarih boyunca büyük güçler arasında nüfuz mücadelelerinin yaşandığı bir bölge olmuştur. Rusya, Afganistan üzerindeki etkisini artırmaya çalışarak Orta Asya'da daha fazla nüfuz elde etmeye yönelebilir. Buna ek olarak, Afganistan'daki olayların şekillendirdiği yerel dinamikler, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını etkileyebilir. Afganistan'ın jeopolitik konumu, enerji iletim hatları ve ticaret rotaları için stratejik bir geçiş yolu olarak önem taşır. Özellikle Orta Asya'dan gelen enerji kaynaklarının batı pazarlarına ulaştırılmasında kullanılan hatlar, Rusya'nın enerji ticareti açısından da önemli bir rol oynamaktadır.

Afganistan'ın istikrara kavuşturulması, bölgenin genel istikrarı için önemlidir. Rusya, bölgenin istikrara kavuşturulmasına katkıda bulunarak kendi güvenliğini sağlamlaştırmayı amaçlayabilir. Afganistan'ın jeopolitik konumu, Rusya için bir dizi stratejik endişeyi ve çıkarı beraberinde getirmektedir. Terörizm tehdidi, sınır güvenliği, nüfuz mücadelesi ve enerji iletimi gibi konular, Rusya'nın Afganistan'daki gelişmeleri yakından takip etmesine ve bölgedeki duruma müdahil olmasına neden olmaktadır.

Afganistan 19. yüzyılda jeopolitik konumundan daloayını Rusya ve Britanya'nın arasında yaşanan *The Great Game* yani Büyük Oyun olarak adlandırılan siyasi rekabete sahne olmuştur. Eskiden olduğu gibi 21. yüzyılda da gene jeopolitik konumundan dolayı oyun alanı ve üssü aynı Afganistan ama

aktörler farklı, daha önceden rekabet halinde olan Rusya ve Britanya'ya ek olarak günümüz dünyasında ABD, Çin Halk Cumhuriyeti ve Uluslararası Örgütlerin de dahil olmasıyla yeniden rekabet ortamı canlanmıştır, dolayısıyla Afganistan bu kez farklı ülkeler ve örgütlerin Asya'daki rekabet arenası haline gelerek bu topraklar üzerinde *The New Great Game* yani Yeni Büyük Oyun adı altında rekabet sürecinin görülmesi mümkündür. Dolayısıyla Afganistan'da kurulacak yönetimler Rusya için önemlidir, özellikle de 2021'de Talibanın tekrardan yönetime hakim olması, yönetim boşluğundan ve istikrarsızlıklardan yararlanan aşırıcılık grupların bölgede tehdit oluşturmaması nedeniyle Afganistan yönetimi Rusya için önemli olduğu düşünülmektedir.

SSCB'nin dağılmasıyla Rusya Devleti Afganista'a olan yardımları keserek bu ülke ile ilişkileri bitirme noktasına getirmişti, yönetime hakim olan mücahitler arasında çıkan anlaşmazlıklar Taliban 1994 yılının sonlarına doğru sahneye çıkmasına neden olmuştur. Afganistan'da yaşanan çatışmalar ve mücahit grupların güç mücadelesi yoğun bir şekilde sürmekteydi. Tüm bu sorunlardan bıkan Afgan halkı ise Taliban'ı adeta kurtuluş umudu olarak görmüştür. Taliban'ın birinci döneminde ise Rusya'nın kendi iç dinamiklerinin yeniden oluşmakta olduğu için mesafeli davranmıştı.

Rusya, Afganistan'da yeniden kurulan Taliban yönetiminin tanınması konusunda aceleci kararların alınmayacağı, Taliban'ın verdiği sözleri yerine getirip getirmediği hakkında değerlendireceğini ve bu süreçte diplomatik ilişkilerde temkinli bir tutum sergileyeceği beklenilmektedir. Rusya, Taliban Hükümeti'nin uluslararası toplum tarafından kabul edilmemesinin başlıca nedeni olarak ABD'yi işaret etmektedir. Bunun yanında, Taliban'ın güçsüzleştirilmesi bölgede yeni yapılanmaların ortaya çıkmasına yol açarak istikrarsızlığı artıracığı için, Taliban'ın zayıflatılmasına karşı çıkmaktadır. Rusya, Taliban'ı tanımaya yönelik adımlar konusunda aceleci davranmayacağını belirtse de, "düşmanımın düşmanı dostumdur" anlayışı çerçevesinde hareket ederek zamanla Taliban ile işbirliği yapabilir ve Horasan İslam Devleti gibi terör örgütlerinin Taliban gibi başka bir örgüt ile ortadan kaldırmayı planlayarak kendi çıkarlarını korumak için işbirliği yapması öngörülebilir bir durum olduğu mümkündür.

Bu durum, Rusya'nın bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma amacıyla gerçekleştireceği bir hamle olacaktır. İlerleyen dönemde, Rusya'nın Wagner özel

askeri şirketine bağlı güçlerin Afganistan'a girmesi ve bölgede hem güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunması, hem de doğal kaynakların çıkartılmasında yardımcı olması muhtemeldir. Bu sayede Rusya, Afganistan'daki ekonomik ve siyasi etkinliğini artırarak bölgesel gücünü pekiştirebilir.

Afganistan'ın coğrafi olarak ticari yolların merkezinde bulunması, sadece ABD'nin bölge stratejisi için değil, aynı zamanda Rusya'nın normalleşme süreci ve Batılı ülkelerle olan ilişkilerinin geliştirilmesi açısından da büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla, Rusya'nın Afganistan ile kuracağı yakın ilişkiler, hem kendi iç politikalarındaki dengeleri sağlama amacına hizmet edecek, hem de uluslararası alandaki konumunu güçlendirecektir.

VI. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ADIBELLİ, BARIŞ (2007). **Çin'in Avrasya Stratejisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

TRENİN, D., KULAKOV, O., MALASHENKO, A., TOPYCHKANOV, P., 2014. **A Russian Strategy For Afghanistan After The Coalition Troop Withdrawal**, Carnegie Moscow Center, 2014, s. 5.

SAJJAN M. GOHEL, **Iran's Ambiguous Role in Afghanistan**, CTC Sentinel, 3(3) 2010, s. 14.

RAŞİD, AHMED TALİBAN (2022). **Zenan, Ticareti Mafya ve Projeyi Azim Neft Der Asya'yı Merkzi**, (Orta Asya'da Taliban, Kadın, Ticaret Mafyası ve Dev Petrol Projeleri), Bak'a Yayınları.

RAŞİD, A. (2011). **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun**, İstanbul, Everest Yayınları ve Mozaik Yayınları.

RASHID, A. (2001). **Taliban: Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia**. Yale University Press.

MÜŞERREF, P. (2006). **Dar Khati Atesh**, Kabil, Maywand Yayınları.

OĞUZ, E. (2001). **Hedef Ülke Afganistan**, İstanbul, Doğan Yayınları.

ÖNAL, H. (2010). "ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz", Uluslararası Hukuk ve Politika, 6 (23), s.43-71

ÖZDAL, H. (2012). "Moskova Penceresinden Afganistan ve Ötesi, Analist", 2 (17), s.32-34.

ÖZGEN, N., VE GÜNGÖRDÜ, S. (2019). "Eleştirel jeopolitik: Yer Politikalarını Yeniden Okumak", İstanbul Uluslar arası Coğrafya Kongre Kitabı.

- MUBAREZ, S.A. (2021). “Sovyetler Trafından Afganistan İşgali” , **International Marmara Social Sciences Congress** (Spring), Proceedings Book
- MİSDAQ, NABİ (2006). **Afghanistan: Political Frailty and External Interference**. [Taylor & Francis](#). [ISBN 978-0415702058](#).
- KESKİN, F. (2005). **BM ve Türkiye**. Ankara: Ekin Yayınları.
- KHAN, H.F. (2021) “**Russia and Pakistan Strategic Relations**” Feature, U.S. Department of Defens
- GÜNDÜZ, S. (2001). **Taliban-Ladin ve Amerika Kışkacında Afganistan**, İstanbul, Birey Yayıncılık.
- FUKUYAMA, Francis. **Tarihin Sonu mu?** (çev. Cemal AYDIN). Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- DAĞI, Z. (2002). “**Rusya'nın Dönüşümü, Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika**”, İstanbul, Boyut Kitapları.
- TEREKİ, M.O., (2018). **Peştun ha Merdumi ba Azemet bi Vatan?**, Aryana Afghanistan Online.
- ÜLKÜ, İ. (2002). **Orta Asya Moskova'yla İslam Arasında**, İstanbul, Kum Saati Yayıncılık.
- YEGİN, A. (2015). **Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu**, İstanbul, Seta Yayınları.
- ZEYDAN, A. (2013). **Taliban'ın Yükselişi: Afganistan'da Yeni Dönem**, İstanbul, Mana Yayınları.
- ŞAHİ, AĞA (January-April 2008). “**The Geneva Accords**”. Pakistan Horizon (English). Page.143

DERGİLER

- ATASOY, E. (2009). “Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik özellikleri” , **N U.Ü.Fen edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 16.

- AZAD, A. (2019). “1979-2014 Yıllarında Afganistan Siyasetinde General Dostum’un Rolü ve Bunun Afganistan Türk Toplumuna Etkisi”, **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, 3 (1), s.149-179.
- BALCI, A. (2016). “Yeni Dünya Düzeninde Jeopolitiğin Değişen Konumu”, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:5 Sayı:10.
- CHOWDHURY, S. KUMAR- H. & KAFİ, A.(2015). The Heartland Theory of Sir Halford John Mackinder: **Justification of Foreign Policy of The United States And Russia In Central Asia**.
- ÇAKMAK, SERDAR (2023). “Afganistan’da Yaşanan İşgallerin Sebepleri ve Neden Olduğu Zorunlu Göç Süreci”. **Karadeniz Araştırmaları**. XX/78: 347-366.
- ÇINAR, BURAK (2008). “Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl.4, Sayı.8.
- ÇİNİ, P. (2021). “Yeni Büyük Oyun”un Ne Kadar Büyük Olduğu Üzerine”. **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, IX/26: 266-295.
- ÇOLAKOĞLU, SELÇUK (2006). “11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA) Dergisi**, Cilt.1 Sayı.2.
- DASHTİ,Z.(2021b). “ABD’nin Afganistan’dan Çekilmesi ile Taliban’ın Yeniden İktidara Gelmesi” , **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 5 (2), 195-212.
- DEMİR, S. (2021). **Afganistan’daki Yirmi Yıllık İşgalin Analizi: ABD/NATO ve Barış Çabaları**, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmalar Dergisi, 5(1), 114-155.
- EQUİLİBRİ, DARİO CRİSTİANİ (2007). “İran Dış Politikasında Afganistan’ın Rolü”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Eylül Sayısı.
- ERDOĞAN, A. (2020). “SSCB’nin Dağılmasından Sonra Orta Asya’da Gerçekleşen Yeni Büyük Oyun”. Itobiad: **Journal of the Human and Social Science Researches**, IX/2: 989-1015.

- ERMAN, K. (2017). “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol/Cilt:4, No/Sayı:11,
- EROL, M.S.-E. KAYA(2021). “Afganistan Barış Süreci, Küresel ve Bölgesel Aktörler”. **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, V/2: 407-457.
- FRIEDMAN, GEORGE. (2009), “Strategic Divergence: The War Against the Taliban and the War Against Al Qaeda”, **Stratfor**, January26.
- GHUFRAN, N. (2001). “The Taliban And The Çivil War Entanglement İn Afghanistan”, **University of California Press**, 41 (3), s.462-487.
- GÖKIRMAK, M. (2011). “Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar” , **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 2 Sayı 19.
- GÖKIRMAK, MERT “*Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar*” (2011), **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 7, Sayı 13, 2011
- HAN, A. (2011). “Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan’da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme”, **Ortadoğu Etütleri**, 2 (2), s. 57-95.
- KANBOLAT, HASAN VE KARASAR, HASAN ALİ (2011). “Bölge Devletlerinin Perspektifinden Afganistan”, **ORSAM Rapor**, No: 82.
- ÖZDEMİR, A., AKSU, F., (2021). “Sovyetler Birliği’nin Afganistan müdahalesi: Türkiye’de Uluslaşırı Dayanışma ve savaş gönüllülüğü” ,**Ortadoğu Etütleri**, 13-3, s. 363-394.
- ÖZLÜ, HÜSNÜ (2008). “Tarihsel Süreç İçerisinde Afganistan’ın Stratejik Konumu, Günümüzde Afganistan’ın Yeniden Yapılandırılmasında Uluslararası Boyut ve Türkiye”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:11.
- SAĞLAM, M. (2022). “Benzerlikler ve Farklılıklar Üzerinden Taliban ve Deaş Karşılaştırması: Deaş Horasan Grubunun Afganistan’ın Geleceği Üzerine Etkileri”, **Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi**, Cilt:2 Sayı:1

SAK, E., VE ADİLBEKOVA, K. (2015). **“Rusya ve Kültürel Diplomasisi. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümler”**.

ŞAHİN, D. (2016). “Taliban’ın Ortaya Çıkışı ve ABD’nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Kış 1, s. 226-245.

ŞEYHANLIOĞLU H., (2013). “Talebe Hareketi’nin Yükseltişi ve Düşürülmesi”, **Impr**

ŞEYHANLIOĞLU, H. (2008). “18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan’ın Önemi. Avrasya Etüdler” ,**Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı**, 34/2 (61-82).

ÜNAL, H. (2010). **ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz**. Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, 6(23), 59-76.

TEZLER

AHMADİ, A. (2011). “Din Tarihi ve Sosyolojik Boyutuyla Taliban Hareketi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ALİZADA, M. (2020). “Türkiye – Afganistan Ekonomik İlişkileri ve Sonuçları: Tarihsel Bir Bakış”, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ATAİE, N. (2015). “Afganistan’a Müdahale ve Yeni Devlet Düzeni” , (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AYDIN, A. (2010). “Afganistan’da Taliban Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Mehebi Görüşleri” , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BEKMURADİ, N. (2014). “2001 Sonrası Siyasi Partilerin Afganistan’da Demokratik Düzene Katkısı” , (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- BÜYÜKBAŞ, M. (2006). “ABD’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı” , (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERMAN, K. (2013). “Afganistan’da Sovyet Nüfuzu ve İşgali(Etkiler ve Sonuçları)” , (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜNAY, H. (2019). “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye – Rusya İlişkilerinin Yaşanan Gelişmeler Bağlamında İncelenmesi” , (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HASANOV, İ. (2019). “Soğuk Savaş Döneminde ABD ve SSCB’nin Politik İstihbarat Yöntemlerinin Karşılaştırılması” , (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İSMAİLOV, R. (2003). “Rusya’nın Dış Ticareti ve Rusya Dış Ticaretinde Türkiye’nin Yeri” , (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KALFA, S. (2002). “11 Eylül Öncesi Afganistan”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KİREN, A. (2012). “Afganistan’ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye’nin Rolü (2001-2011)” ,(Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KUĞU, R. (2020). “Afganistan’da iktidar mücadelesi ve dış müdahale sorunsalı: Uluslararası toplum için yeni bir yol haritası” , (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MAKHDOM, A. (2016). “Afganistan Türkmenlerinin Sosyo- Kültürel ve Dini Durumu (Mezar-ı Şerif Örneği)” , (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MOHAMMAD ALİ, ABUZAR (2021). “1979-2019 Yılları Arası Sseb, Taliban Ve Nato Dönemlerinde Afganistan'ın Göç Sorunları” , (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- MOKHTARİ, K.A.(2019). “ABD’nin Afganistan Müdahalesi; Ülkede Güvenlik Açığı ve İstikrarsızlığın Analizi” , (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MUHTAT, QASSEM (2011). “S.S.C.B.’nin 1979 Yılında Afganistan’ı İşgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan’ın Konumu” , (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- POLAT, İ. (2006). “11 Eylül Saldırıları ve ABD’nin Afganistan Müdahalesi” , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- QADERİ, KHAİR MOHAMMAD (2018). “Soğuk Savaş Sonrası Afganistan’ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri” , (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SALİHY, A. (2014). “Afganistan’da iktidar mücadelesi ve dış müdahaleler, 1973-2014”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SHAFAQ, N. (2016). “1989’da Sovyetlerin Çekilmesinden Sonraki Dönemde Afganistan’daki Sosyolojik Unsurların Afgan Siyasetine Etkileri” , (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SHAFAQ, NASİMA (2016). “1989’da Sovyetlerin Çekilmesinden Sonraki Dönemde Afganistan’daki Sosyolojik Unsurların Afgan Siyasetine Etkileri” , (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TALAASH, A. (2015). “1973- 1979 Döneminde Afganistan’ın Dış Politikası”, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜNLÜ, N. (2019). “Soğuk Savaş Döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin Orta Avrupa ve Balkanlara Yönelik Politikası” , (Yüksek Lisans Tezi), Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

ROZNAMEYİ AFGANİSTAN MA, (22.09.1394), “Revabiti Afganistan ve Pakistan der Zir Sayeyi Vagerayi Tarihi”, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=134521 15.06.2021.

BLANK, S. (2019). Wither Afghanistan? The Great Game Takes A New Turn, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13556-wither-afghanistan?-the-great-game-takes-a-new-turn.html> (Erişim Tarihi:13.12.2022)

[Braithwaite, Rodric](#) (2011). *Afgantsy: The Russians in Afghanistan, 1979–1989*. [Oxford University Press](#). ISBN 978-0-19-983265-1.

DASHTİ, Z. (2021a). Afganistan: Taliban yönetimi ve bölge ülkeleri, <https://gasam.org.tr/afganistan-taliban-yonetimi-ve-bolge-ulkeleri/> (Erişim Tarihi: 18.12.2022).

YAPP, MALCOLM (2000), *"The Legend of the Great Game"* S.180 School of Oriental and African Studies, University of London https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/AF_990719_TashkentDeclaration%28en%29.pdf (Erişim Tarihi: 06.04.2023)

DOĞACAN BAŞARAN, “ABD’nin Kaosa Dayalı Liderlik Stratejisi: Afganistan’da DEAŞ Terörü”, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/abdnin-kaosa-dayali-liderlik-stratejisi-afganistanda-deas-teroru/>, (Erişim Tarihi: 25.07.2023)

EURONEWS (2021). Taliban, El-Kaide, IŞİD ve IŞİD-H; aralarındaki farklar ve benzerlikleri neler?, <https://tr.euronews.com/2021/09/05/taliban-el-kaide-isid-ve-isid-h-aralar-ndaki-farklar-ve-benzerlikleri-neler> (Erişim Tarihi: 11.12.2022).

FARZAM, R. (2019). “İran-Taliban İlişkileri”, https://iramcenter.org/d_hbanaliz/iran-taliban-iliskileri.pdf , (Erişim Tarihi: 16.11.2022).

GULNAR NADİROVA, “Heart of Asia–Istanbul Process”, Eurasian Research Institute, <https://www.eurasianresearch.org/publication/heart-of-asia-istanbul-process/>, (Erişim Tarihi: 28.11.2022).

GÜLER, M. (2021). “Rusya’nın Afganistan politikası”, <https://kriterdergi.com/dosya-afganistan/rusyanin-afganistan-politikasi> (Erişim Tarihi: 11.12.2022).

https://gsd.msu.edu.tr/Content/sayilar/dokuman/GSD_TDT_OS/GSD_TDT_OS_Art_5_092022.pdf (Erişim Tarihi: 07.07.2023)

<https://momp.gov.af/mes-aynak/>, (Erişim Tarihi: 18.06.2023)

<https://www.france24.com/en/asia-pacific/20211007-russia-to-invite-taliban-to-international-talks-in-moscow-on-october-20> (Erişim Tarihi: 07.07.2023)

https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_8189.htm (Erişim Tarihi: 12.12.2022)

<https://www.sigar.mil/> (Erişim Tarihi: 08.08.2023)

<https://www.silkroadbriefing.com/news/2023/05/29/afghanistan-accepted-into-chinas-belt-road-initiative/>, (Erişim Tarihi: 21.07.2023)

<https://www.voanews.com/a/russia-latest-country-to-establish-diplomatic-ties-with-taliban/6521949.html> (Erişim Tarihi: 08.08.2023)

MEHREEN NAUSHAD, “Pakistan and the Afghan Peace Process”, The News International, <https://www.thenews.com.pk/print/762940-pakistan-and-the-afghan-peace-process>, (Erişim Tarihi: 25.11.2022)

REUTERS (2023), Russia says: Kabul seems safer under Taliban than it was under Ghani’s Administration, <https://www.reuters.com/world/russia-says-kabul-seems-safer-under-taliban-than-it-was-under-ghani-2021-08-16/> (Erişim Tarihi: 11.05.2023).

BBC (2021). Afganistan: Taliban, IŞİD ve El Kaide nasıl ayrışıyor, aralarındaki farklar neler?, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58424150> (Erişim Tarihi: 11.12.2022).

DAWLATYAR, A. (2022). Rusya'nın Afganistan politikası, <https://www.ankasam.org/rusyanin-afganistan-politikasi/> (Erişim Tarihi: 11.12.2022).

“Tsennosti: religioznost”, Fond “Obşçestvennoye mneniye”, 14.06.2013, <http://fom.ru/obshchestvo/10953> (Erişim Tarihi: 07.07.2023)

ANTONIO GIUSTOZZI, “Russia and Iran: Disappointed Friends of the Taliban?”, RUSI, <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russia-and-iran-disappointed-friends-taliban> (Erişim Tarihi: 01.08.2023)

DIĞER KAYNAKLAR

“Tashkent Declaration on Fundamental Principles for a Peaceful Settlement of the Conflict in Afghanistan” UN

ÖZGEÇMİŞ

ÖZGEÇMİŞ

❖ **Adı-Soyadı:** ABDUL QAHAR NOOR

❖ **Eğitim Bilgileri:**

- İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat İncelemeleri
(Tezli Yüksek Lisans) 2019 – 2023
- Anadolu Üniversitesi, Eskişehir/Türkiye
İktisat Fakültesi, Kamu Yönetimi 2015 – 2023
- Vytautas Magnus Üniversitesi, Kaunas/Litvanya
Siyaset Bilimi ve Diplomasi Fakültesi, ERASMUS 2012 – 2013
- İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler 2009 – 2015

❖ **İş Tecrübeleri:**

- Afganistan İslam Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosluğu
Levent Mah. Levent Cad. No:28, 34330 İstanbul/Türkiye